Refik Halid Karay

6
Kronik





Üç Nesil Üç Hayat



İNKILÂP

Refik Halid Karay



Üç Nesil Üç Hayat

Üç Nesil Üç Hayat / Refik Halid Karay

Sertifika No: 10614

Sayfa tasarım - Dizgi Derya Balcı - Ümit Yavuz
Kapak tasarım Okan Koç
Redaksiyon Ayşegül Oral
Yayına hazırlayan Aslıhan Karay Özdaş

Kapaktaki fotoğraflar: Refik Halid ilkokul yıllarında, Refik Halid Karay'ın erkek kardeşi Hakkı Halid Bey (Alafranga Hakkı), Refik Halid Karay'ın ikinci eşi Nihal Hanım'ın annesi Nimet (Pekmen) Hanım

Fotoğraf ya da fotoğraflar Karay ailesi albümünden alınmıştır.

Üç Nesil Üç Hayat ilk kez 1943'te İstanbul'da yayımlanmıştır.

ISBN: 978-975-10-2969-0

12 13 14 15 9 8 7 6 5 4 3 2

Baskı
İNKILÂP KİTABEVİ BASKI TESİSLERİ

İNKILÂP
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna - İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
www.inkilap.com

Refik Halid Karay

Üç Nesil Üç Hayat

kronik

İNKILÂP

Refik Halid Karay

1888 yılında Beylerbeyi'nde Serveznedar Mehmed Halid'in oğlu olarak doğan Refik Halid'in anne tarafı Kırım Giraylarına dayanmaktadır; baba tarafı ise 18. yüzyıl sonlarında bir kolu Mudurnu'dan İstanbul'a göçen Karakayış ailesindendir. "Galatasaray Sultanisi" ve "Mekteb-i Hukuk"ta okuyan yazar, Meşrutiyet sıralarında gazeteciliğe başlamıştır. Kısa sürede hiciv yazılarıyla üne kavuşmuş, "Fecri Âti" edebiyat topluluğunun kurucularından olmuştur. "Kirpi" adıyla yazdığı taşlamaları ve siyasal yazıları sonucu İttihat Terakki hükümetince Anadolu'nun çeşitli illerinde beş yıl sürgüne gönderilmiş, ancak I. Dünya Savaşı'nın son yılı İstanbul'a dönebilmiştir. Dönüşünde Robert Kolej'de öğretmenlik, Sabah gazetesi başyazarlığı, iki kez Posta-Telgraf Genel Müdürlüğü yapan Refik Halid, bu süreçte "Aydede" mizah dergisini çıkarmıştır. Siyasal yazıları ve görüşleri nedeniyle memleketten ayrılmak zorunda kalan yazar, Halep'e yerleşerek yayımladığı "Vahdet" gazetesindeki yazıları ve çalışmalarıyla Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasına katkıda bulunmuştur. 1938'de yurda dönen Refik Halid, dergi ve gazetelerde günlük yazılar yazmış ve 20 kadar roman kaleme almıştır.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan zaman dilimini, güçlü gözlem yeteneği ve dilinin zenginliğiyle farklı türlerdeki eserlerine taşıyan Refik Halid, Memleket Hikâyeleri'nde Anadolu gerçeğini; Gurbet Hikâyeleri ve Sürgün gibi eserlerinde, derin memleket hasretini edebiyatla buluşturmuştur. Yazarın, Ago Paşa'nın Hatıratı, Kirpinin Dedikleri gibi mizah eserlerinde; Bir Avuç Saçma, Makyajlı Kadın gibi kroniklerinde; Minelbab İlelmihrab ve Bir Ömür Boyunca adlı hatıratlarında, çok yönlü ve renkli anlatımı, sosyal-siyasal ortamın resimlendirilmesini sağlar. Anahtar, Nilgün, İki Cisimli Kadın, 2000 Yılın Sevgilisi, Bugünün Saraylısı gibi romanlarında ise sürükleyici kurgular içinde tasvir yeteneğiyle yaratıcılığını birleştirerek, genel olarak bireysel ilişkileri ve özel olarak da kadın-erkek ilişkilerini mekân-zaman boyutlarında derinlemesine ele alır, romanların geçtiği dönem ve mekânlara ait ince detaylara yer vererek anlatımını zenginleştirir.

18.7.1965 tarihinde İstanbul'da ölen yazar Refik Halid, muhalif kaleminin keskinliği, temiz İstanbul Türkçesi, renkli anlatımı, tasvir gücü ve yaratıcılığıyla, Türk edebiyatının en güçlü isimlerinden biridir.

Kitap yayına hazırlanırken yapıtın edebi niteliği göz önünde tutularak yazarın özgün anlatımı korunmuş, gençlerin de yararlanması amacıyla bazı sözcükler dipnotlarla açıklanmıştır.

I

DOĞUM

AZİZ DEVRİNDE

Kafesli, loş bir alt kat odası; cicim perdeler; yer yatağı ve dokununca uzun uzun sallanmaya can atan sedefli ve sübekli[1] bir tahta beşik; pirinç sarı mangal üzerinde servi ağaçları şeklinde süsler hakkedilmiş[2] yamru yumru ince belli, kulpları geniş, ağızları dar bakır güğümler dizilidir. Havada üzerlik, karanfil, ıslak tülbent ve kesilmiş limon kokusu; şilteleri koymaya mahsus çift kapılı yüklük önünde -ki, buna kısaca "yük" denilir- leğen ibrik. Ebe hanımı, Karagümrük semtindeki ahşap evinden, lahana dolması sararken siyah feracesini ve yumuşak yaşmağını acele taktırarak yayan getirmişlerdir. Zira o zamanki sokaklarda araba pek işlemez.

Bu evin kapısı tokmaklıdır, makaralı bir iple yukarı cumbalı odadan çekilip açılır; toprak avlusunda, ayaklar kirlenmeden, ıslanmadan yürünmesi için üzerlerine bezler serili uzun tahtalar konmuştur; kenarda yere gömülü küp vardır; bir değirmi bahçesindeki kuyu çıkrıklıdır. Oturma odasında

1 sübek: bazı yerlerde beşikteki çocukların bacakları arasına yerleştirilen şişe
2 hakketmek: maden, ağaç ya da taş üzerine elle yazı ve şekil oymak

sarı veya yeşil yaldızlı açık bir gaz iskemlesi, şamdanlar ve mum makası bulunur.

* * *

Ebe: (Ak saçları zerdeçal ve kına ile boyanmış, şal hırkalı, ayaklarında aba terlik, bumburuşuk, yaşlı bir kadındır. Ne beyaz önlüğü vardır, ne de doğumdan evvel dolma yaparken kirlenen ellerini fazla bir itina ile yıkamıştır.) "Çocuğun adı nedir bakalım, söyleyin de göbeğini keseyim!"

Bir kadın: (Sırtında dört peşli entari, belinde şal kuşak, başında namaz bezi.) "Biz İsmail Hakkı koyacaktık ama, Şeyh Dürrî Efendi kitaba bakmış, bu mübarek ayda doğan oğlan çocukların göbek adı ya Abdülmuttalip, yahut Abdülkadir olmalıymış. Onun için babası Abdülkadir'i münasip gördü. Malum ya, kendisi Kadirî'dir. Sonra götürünüz de kundağı kucağına veriniz, çocuğun kulağına ezan okuyup adını koysun!"

Bir kadın: (Zenci halayığa) "Loğusa şerbetine bakıver, taşmasın. Soğuyunca sürahilere koyalım da konu komşuya götür. Kırmızı gaz boyamalarını nereye saklamıştık?"

Bir başka kadın: "Sandık odasında, meşin hurcun üzerindedir. Aman gönderirken yanlışlık olmasın; çocuk erkektir, kapakları örtmeyeceksiniz, gaz boyamalarını sürahilerin boyunlarına saracaksınız."

Ebe: "Çocuk nereye bağlanacak?"

Bir başka kadın: "İlkini Merkezefendi tekkesine bağlamıştık."

Ebe: (Salatüselam çektikten sonra kuşağının arasından çıkardığı bir Bilecik çakısıyla göbeği keser.) "Allah uğurlu

kademli etsin. Hemen sarın, sarmalayın. Vücudu hava, su görmesin ha! Odaya da soğuk girmesin..."

Bir kadın: "Tuzlamayalım mı?"

Ebe: (Yine kuşağının arasından bir kutu çıkararak.) "Bu tozdan ekiniz. Mekke toprağıdır. Kademhayır kalfa! Su dök de ellerimi yıkayayım." (Yerde çömelir. Önüne leğen, ibrik getirirler, odadaki bütün kokuları bastıran iç açıcı bir Edirne sabunu rayihası. Yeni doğan ağlamaya başlamıştır.)

Ana: (Gözlerini açarak, bitkin bir sesle.) "Yavruma ne oldu? Bir yerini mi acıttınız? Hele getirin koynuma!"

Herkes: "Verin ayol, bağrına bassın!"

HAMİT DEVRİNDE

Panjurlu, geniş, ferah bir oda; Hereke malı, dallı çiçekli ipek perdeler; pembe lake aynalı dolap; suyu arkadan doldurulan, fakat kullanılmayan musluklu ve mermer kaplı bir tuvalet, altında çekmeler, havlu sehpası, duvarda ipekböceği kozasından yapılmış bir dekor ortasında bir kız çocuğu resmi. Yüksek ayaklı sarı karyola ve ayrıca pembe boyalı, cibinlikli, icabında beşik gibi de kullanılabilen tel örgülü bir çocuk karyolası; çini sobanın karşısında farbalalı, püsküllü, renk renk kordonlu bir şezlong; odaya lizol kokusu sinmiştir. Yerde porselen küvet, kaynamış su dolu kaplar, masa üzerinde kırmızı etiketli ve "hariçten istimal olunur"[1] yazılı ecza şişeleri: 80 derece alkol, oksijenli su, pamuk paketleri. Ebe hanımı Nuruosmaniye semtindeki kâgir evinden, has-

1 istimal olunmak: kullanılmak

talarına lavaj yaparken, siyah çarşafını taktırarak bir kupa arabasına bindirip acele getirmişlerdir. Bu evin kapısında "Şehadetnameli Kabile" yazılı bir pirinç levha vardır, tokmak yerine, çevirince öten ve üzerinde Fransızca "Tournez SVP"[1] ibaresi bulunan bir çıngırak; fakat bu cümle, işçinin lisan bilmemesi yüzünden, belki süs sanılarak tersine, plakanın üst tarafına getirilmiştir. Ebe hanımın muayene odasında kahverengi muşamba kaplı bir divan, duvarda çerçevelenmiş bir diploma, Besim Ömer Paşa'nın hastanedeki ebe namzedi hanımlarla beraber ameliyat esnasında çıkartılmış fotoğrafı göze çarpar. Evde havagazı ve terkos suyu tesisatı mevcuttur.

* * *

Ebe: (Orta yaşlı, dinçtir; beyaz önlüklüdür, ellerini kaynamış su, asitfenikli sabun, tırnak fırçası ile yıkamış, alkolden geçirmiştir. Yanında bir körüklü çanta, içinde etüvden çıkmış makas vesaire var.) "Oğlumuzun adı nedir?"

Bir kadın: (Eteklik, bluz, saçlar topuzlu ve meydanda) "Ahmet... Ahmet Niyazi olacak."

Bir başka kadın: "Hani Enver koyacaktınız? Mehmet Enver..."

Bir kadın: "Büyükbabası bu isimlerin hiçbirini istemiyordu, ama zorla Niyazi'yi kabul ettirebildik. Malum ya hürriyet isimlerini sevmiyor; eski kafalı..."

Bir başka kadın: "Tensikatta[2] işinden çıkardılar diye dünyaya garaz oldu."

Bir kadın: (Usulcacık) "Eskiden loğusayı al basar diye korkarlar, yalnız bırakmazlarmış."

1 tournez SVP (Fr.): lütfen çeviriniz
2 tensikat: fazla personelin işten çıkarılması

Bir başka kadın: "Yine bırakmak caiz değil, sen bu sözleri pek yabana atma. İki loğusayı da yeni doğmuş iki çocuğu da kırk basar diye yan yana getirmezlerdi."

Bir kadın: "Boş laflar... Avrupa'da hastanede gidip doğuruyorlar, doğan çocukları da doğuran anaları da bir araya koyuyorlar, bir şeycikler olmuyor."

Bir başka kadın: "Ben anamızdan gördüğüm gibi yaparım. İnsan durup dururken gidip de hastanede doğurur mu? Bu ne münasebetsizlik, ne züppelik!"

Ebe: "Banyosu hazır mı? Marika! Şu dereceyi ver de suyun hararetine bakayım. Âlâ! Yıkayalım." (Bu iş bittikten sonra) "Kundağını fazla sıkmayın, ferah tutun, odaya kurander yapmadan ara sıra temiz hava vermeli. Her gün banyo. Çocuk pudrası aldınız ya?"

Bir kadın: "Gazeteye yazdırmayı unutmamalı."

Bir başkası: "Okuyanlar 'Bir Niyazi daha!' diyecekler; bu kaçıncı Enver, kaçıncı Niyazi!"

Ebe: "Allah millete onlar gibi hayırlı etsin!"

Herkes: "Amin!" (Yeni doğan ağlamaya başlamıştır.)

Ana: (Gözlerini açarak, yorgun sesle) "Yavruma ne oluyor? Paskasını mı sıktınız, nedir? Hele getirin koynuma!"

Herkes: "Olmaz yorulursun, sen kımıldama, karyolasını yanına çekeriz, bu kadarı yeter!"

ŞİMDİKİ DURUM

Bembeyaz, modern bir hastane odası; beyaz boyalı demir karyolanın baş tarafı kalkıp ayak tarafı inen veya aksi şekle giren bir mekanizması vardır. Perde yok, sadece kordonlar

çekilince açılıp kapanan, ileri geri gidip gelen abajurlar... Kenarda kupkuru bir muşamba divan, yine beyaz boyalı bir etajer ve bir demir iskemle. Loğusayı ameliyat odasından tekerlekli araba ile getirip yatağına devretmişlerdir. Yeni doğan, şimdi, yıkanmış, giydirilmiş, kundaksız, fakat dört tarafı kafesli ve tekerlekli nikel sepet içinde, her milletten ve mezhepten başka çocukların da sıra sıra dizildiği odaya götürülüp bırakılmıştır; yanlışlık olmasın diye ayağından ve kafesinin kenarından, numarasını taşıyan bir etiket sarkmaktadır, modern hayatta numara böylece, dünyaya gelir gelmez, ilk dakikadan insana musallat olmaktadır. Doğuran bayan ise, hafif sancılar başlayınca giyinip kuşanmış, apartmanından çıkmış, faydalıdır diye yürüye yürüye, elinde ufacık bir deri valiz, hastaneye ayağıyla gelmiştir. Arkasından yarı çanta, yarı bavul, acayip diğer bir valiz daha getirmişlerdir ki, bu, dönüşte çocuğun konacağı portatif ve pratik kundaktır; üstünden fermatür ekler ile kapanıp açılır ve içinde kır yemeği mi vardır, bakkaliye eşyası veya pazardan alınmış zerzevat, yemiş gibi nevale mi, yahut da gizli evrak, bomba mı? Belli değildir. Hastabakıcılar, umumi odada bekleşen güzel, temiz yumurcakları, muayyen saatlerde nikel sepet arabalarıyla dörder dörder koridorlardan geçirerek numaralarına göre analarının yanına götürürler; dakika hesabıyla emzirttikten sonra yine gırıl gırıl çekerek tekrar umumi koğuşa taşırlar. Hastane asitfenik, lizoform kokmaktadır; her kattan ayak sesleri, asansör hırıltısı, kapı ve telefon çıngırakları ve bütün bunların üzerinde, ara sıra, başka odalarda ağrısı tutmuşların feryadı!

* * *

Ebe doktor: (Beyaz önlüklü, gözlüklü, sert, fazla ciddi, hatta kasvetli çehreli bir erkektir. Hastabakıcıya İngilizce sorar) "Nabız kaç? Termiği ne kadar?"

Hastabakıcı: "90... ve 37, bir dizyem!"[1]

Bir bayan: (Ayaklarında, ökçe ile taban arasındaki boşluk mantarla doldurulmuş iri ayakkabılar, sarı boyalı saçlarında file, belinde enli podösüet kemer) "Röpe absolü, değil mi doktor? Tabii çocuğu göstermeyeceğiz, yanına sokmayacağız." (Doktor çıktıktan sonra hastabakıcıya) "Adını da hâlâ bulamadılar, babası aylardan beri Tarama Dergisi'ni karıştırıyor. Halbuki Ural, Erol, Güney gibi isimlerin modası geçti. Dayım oğluna Cem adını verdi, teyzemin yeni doğan kızı Zeynep..."

Hastabakıcı: "Ama 8 numaradakiler Tunguç koydular."

Bayan: "Onlara bakmayınız siz... Çocuğun babası Dil Kurumu'nda aza."

Hastabakıcı: (Manalı bir bakışla) "Sizin bey kimdir?"

Bayan: "Geçen mecliste mebustu, bu sefer istemedi. Ben gideyim de gazetelere telefon edeyim..."

Ana: (Gözlerini açarak yorgun bir sesle) "Kulağıma bir çocuk ağlaması geldi. Ne olur yenge, yavrumu getirseniz de bir kerecik görsem..."

Bayan: "Yoo, nonoşum, bırak onu kendi haline de rahatına bak. Yirmi dört saat sonra emzirmeye getirirler elbet... O zaman görürsün, acelen ne?"

1 dizyem: termometrede santigradın onda biri

II

ÇOCUK

AZİZ DEVRİNDE

Her evde ve konakta bağdadi[1] duvarlar çivi tutmadığı için bina yapıldığı zaman bir veya birkaç odaya, köşeleme salıncak halkaları yerleştirilir. Bu halkalar, bazen, emzikli misafirlerin de işine yaramaktadır: Öyleleri, ihtiyaten iplerini de beraber getirirler; çocuk, yolda ve kucakta yorulmuş olacağı cihetle ilk işleri hemen salıncağı kurmak ve yavruyu içine yatırıp uyuttuktan sonra rahat rahat sohbete dalmaktır.

Araba işlemeyen gürültüsüz sokaklardan geçerken beşik tıkırtıları, salıncak gıcırtıları ve kalınlı inceli ninni sesleri işitilir: "Dana girdi bostana, kov bostancı danayı" ve "Karga karga gak dedi, çık yollara bak dedi" nevinden...

Sübek devrindeyiz. Beşikler sübekli olduğu gibi bazı salıncakların alt kısmında da sübek geçecek bir delik mevcuttur. Cami kandillerinin azmanına benzeyen, o biçimde, fakat daha ince, mavimtırak, benekli benekli, adi sırçadan yapılmış bu cam kavanozlar anayı biteviye bez yıkamaktan ve çocuğu da bacak arası pişmesinden kurtarır. Bir iyiliği daha

1 bağdadi: ağaç direkler üzerine çakılmış çıtalara sıva vurularak yapılan

vardır: Apış arasına fazla tülbent ve "mermerşahi" tıkarak bebeği çarpık ve ayrık bacaklı, tenasüpsüz[1] olmaktan korur.

* * *

Haşhaş pek rağbettedir. Hiçbir mahalle aktarı yoktur ki çivilerinden kupkuru haşhaş hevenkleri sarkmasın. Bütün nesil, hangi içtimai[2] sınıfa mensup olursa olsun, haşhaş menkuu[3] içe eme dalgın ve yarı sersem büyümüştür; sanki Çin imparatoruna esrarkeş olmaya istidatlı ve sarı benizli tebaa yetiştirilir. Çocuk gözleri, o, kendilerine has pek latif taze, saf revnaktan[4] mahrumdur; fersiz malihülyalıdır.[5] Böylece, uyuşturucu bir zehirle hayata gözlerini açan masum, ömrünün sonuna doğru, çok defa, yine bir başka zehirden teselli ve zevk arayacaktır: Afyon.

Salıncağında torun haşhaş emerken köşe minderinde dede afyon yutar; biri dünyaya girerken, öbürü veda ederken hakiki hayattan uzaktırlar, bir yalancı âlemde yüzerler. Tiryakilikle başlayıp sonunda yine tiryakilikle biten bir ömür!

Evvela haşhaş, sonra cahil ana, baba, dadı, lala, bacı terbiyesi çocuk neşesini kökünden kırar. "Uslu otur!" ihtarı yavrunun fıtrî ve lüzumlu her hareketini köstekleyip içindeki fışkırmak cevherini körleştiren ikinci bir haşhaştır. En iyi çocuk tipi, bırakıldığı yerde en az kımıldayan, en az ses çıkaran, hülyadan ve uykudan baş kaldıramayan lapacı, yani kof şişman, lenfatik çocuktur.

---

1 tenasüp: uygunluk, uyumluluk
2 içtimai: toplumsal
3 menku: haşlanmış, suda kaynatılmış
4 revnak: parlaklık
5 malihülya: melankoli

Kundakla başlayan maddi cendere, terbiye sistemiyle manevi cendere halinde devam eder. Önce vücudu mahpustur, sonra ruhu. Korkutmak... İşte, terbiyenin temel taşı! Umacı, hamam anası, çarşamba karısı, gûlyabanî, kesik baş, cin, peri, cadı, şeytan, evliya gibi hayali tiplere padişah, zaptiye, cellat, zindancı, bekçi baba, sokakta gezen meczuplar, babası tutan zenciler, tımarhaneden boşanan deliler ilave edilince çocuk için dünya üzerinde anasının, dadısının eline yapışmadan serbest adım atmak imkânı yoktur. Çocuk sanki bir şehirde yaşamaz; sanki dallarında yılanlar ve yırtıcı kuşlar barınan, otlarının arasında kaplanlar dolaşan, yamyamların mekân tuttuğu esrarlı bir Afrika ormanındadır. Ne Tarzan, ne Tacir Horn filmleri o devirde, çocuk kafasına sığdırılan tüyler ürpertici âlemden daha korkunç olabilir. Biçare yavrucak odadaki yük kapısını açıverse içinden uzun sakallı bir cüce fırlayacaktır; merdiven başında kan sızan kellesini koltuğunun altına sıkıştırmış, kesikbaş beklemektedir; bahçedeki incirin altında yeşil cübbeli Bukalı dede oturup etrafı kollamaktadır; tavandaki budak deliğinden bir cin bakıyor; aşağıdaki taşlıkta, nalınlarını tıkırdatarak peri kızı geziniyor; köşedeki türbeden her gece evliya baba, kefeni sırtında çıkarak pencerelerden başını uzatıp içeriyi gözetlemektedir; cadı karısı, küpe binmiş, elinde süpürge, havalarda dolaşıyor ve bir memesinden kan, bir memesinden irin akan dev anası, çeşme başında bekliyor, padişah da ara sıra tebdil gezip yaramaz çocukları Binbirdirek'e hapseder; zebellah gibi zenciler, ellerinde kırbaç, döve döve insanın

etlerini kemiklerinden ayırırlar ve sonra da yaralarına biber ekerler!...

* * *

Çocuk dünyası budur.

Işıksız, dar, eğri büğrü sokaklar, türbe ve tabutlukları, bostan kuyuları ve sarnıçlarıyla; uluyan köpekleri, müthiş yangınları, koleraları, kafesli evleri, loş bodrumları, kocaman küpleri, biçim biçim serpuşlu şeyhleri ve kızılcık değnekli hocaları ile, bunlar yetişmiyormuş gibi ilaveten her tarafta dolaşan korkunç ervah,[1] ecinni tayfası ve hortlaklarıyla çocuğun irade, zekâ ve kabiliyetini baltalayan, onu ürkek, ezgin, pasif hale sokan aslına hiç benzemeyen bir dünya!

* * *

Çocuk oyuncakları: Kaynana zırıltısı, hacıyatmaz, tekerlekleri döndükçe elleriyle bir zile vuran arabalı tavşan, bağırsak geçirilmiş kamış düdük (gaydanın küçüğü), mukavva karagöz, meşin top. Çocuk oyunları: (Erkekler için) birdirbir, kaydırak, tura; (muhtelit)[2] koşmaca, saklambaç, asma salıncak, körebe, "üşüdüm üşüdüm - kürkünü giy", "el el üstünde kimin eli var", "çaylak, yavrum kapamazsın", "sicim alıp verme", "piş ayağım, piş", "kuş dili, kutu dili, kepçe dili", "altın beşiğe kim biner." Çocuk yiyecekleri: Badem ezmesi, peynir şekeri, ararot, leblebi, leblebi şekeri ve unu, halka, kuş lokumu, horoz ve elma şekerleri; pekmezli su muhallebisi, cevizli sucuk, köftün, pestil, kuru yemişlerin envai ve

1 ervah: ruhlar
2 muhtelit: karışık, karma

bunlar arasında "Abdülaziz" denilen, şimdi hiç rastlamadığımız katı, lezzetsiz bir nesne.

* * *

Çocuk Parkları: Cami avluları, bostanlar, viranelikler. Çocuk kıyafetleri: Uzun entariler, işlemeli takkeler, belde kuşak, ayakta sarı pabuç, paçası uzun don; atkı ve şal.

HAMİT DEVRİNDE

Beşik azalıyor; salıncak da öyle... Sübek hemen hemen hiç kalmamıştır... Devrin sonuna doğru, orta halli ailelerde icabında sallanabilen tel örgülü ufak karyolalar çoğalıyorsa da çocuk hastalanıp huysuzlandı mı büyük ana ile yaşlı dadı onu bir yatak çarşafına koyup birer tarafından yakalayarak salıncakta imiş gibi sallıyorlar. Beşik ve salıncakla beraber yazık ki güzel ninniler de seyrekleşmiştir. Çocuk adım atmaya başladı mı el vurarak "Zeytinyağının şişesi! Ciğerimin köşesi!" diye oynatmak âdeti baki.

Haşhaş da ancak kenar mahallelerde kullanılmakta ve çok şükür, gittikçe rağbetten düşmektedir. Kundak, gittikçe darlıktan kurtuluyor.

Çocuk arabası yavaş yavaş kendini gösteriyor, ama pek nadir olarak... Bunlar, siyah boyalı, körüklü, çok yüksek, devrilme tehlikesine maruz, biçimsiz şeylerdir. Ancak köşk bahçelerinde kullanılır. Zaten sokaklar hem bozuk hem de yazın tozlu, kışın çamurludur. Ancak, başkalarına "çocukla-

rının arabası var" dedirtmek, debdebeli görünmek için satın alınmıştır; pek işe yaramaz, lüks eşyadan maduttur.[1]

* * *

Sütnine tutmak moda hükmünü almıştır; tutmayanların çoğu yavrularını emzikle besliyorlarsa da sütü, hususi kaplarda pastörize etmek, banyo yapmak usulü de taammüm etmektedir.[2] Şüphe yok ki bu devirde çocuk bakımı İstanbul'da yeni bir yola girmiştir; Besim Ömer Paşa o itibarla heykeli dikilecek bir adamdır.

Doğum işlerine erkek hekimin karışması ve çocuk hastalıkları için mütehassıs ilk doktorun işe başlaması Hamit zamanına rastlar.

Dadılara, ninelere sıkı tembih: "Çocuğu cin, peri masallarıyla, çarşamba karısı ve kuyu anasıyla korkutmayınız!" Fakat, yine de, gizli gizli, ahretliklerin ağzından kulaklarına ürkütücü sözler aksetmektedir. Eve gelen hoca hanımlar da bilgiçlik taslayarak, mesela "Abdesthaneye başınızı örtmeden girmeyiniz, cin çarpar!", "Destursuz su dökmeyiniz, çarpılırsınız!" nevinden yarı dinî nasihatler vermektedirler. Helaya girerken niçin erkekler başlarına fes giysinler ve kadınlar örtünsünler? Bunun sebebi fena rayihanın saçlara sinmemesini temindir; "cin çarpar" tehdidi de kaideye behemehal[3] riayet olunması için eklenmiştir; bizim ilk bakışta manasız, saçma görünen bu kabil ihtarlarımız zamanın

---

1 madut: bir cinsten sayılan şeyler
2 taammüm etmek: genelleşmek, yayılmak
3 behemehal: ne olursa olsun

icaplarına uygun birtakım sıhhî ve bediî lüzumlara istinat ederdi.[1]

* * *

Hamit devri çocuklarının ekseriyeti, artık Sultanahmet Meydanı'ndaki Dikilitaş üzerinde gördükleri insan şekillerine bakarken onların, anasına, babasına pay verdikleri için böyle olduklarına inanmamaktadırlar. Bu, bir terakkidir.[2] Zamanın en mühim itikadını ulema sınıfından, tekke şeyhlerinden beklenen manevi yardım ve evliya türbelerinden beklenen keramet teşkil ediyor. Çocuk bu terbiye içinde yetişmektedir. Senede bir kere olsun hacıya, hocaya okutturulur, şeyhin tespihinden, tütsüsünden geçirtilir. Dinî görenekler de henüz hiç sarsılmamıştır: Çocuk, kandil akşamı eve geldi mi annesini veya ninesini, başı örtülü, köşe minderine geçmiş, pes sesle Yasin okurken bulur; odalarda bir gülsuyu kokusu ve ödağacı dumanı dolaşmaktadır; muhakkak simit alınmıştır ve helva pişirilmektedir. Ara sıra mevlit okutulur, şerbetler içilir ve külah biçimi kâğıtlarda mevlit şekeri dağıtılır... Bu şekerler, aradan birkaç gün geçince yumuşayıp fondan tadı alırlar; beyaz beyaz, ufacık ufacık, hususi şekilde yapılmıştır; aralarında bir tek latilokum parçası ve bir tek kırmızı akide dahi bulunur.

Arife günleri aile mezarlarını ve Eyüp türbesini ziyaret lazımdır. Bayram ve teravih namazlarına gidiş, tekbirlerle kurban kesilmesi, duvarlara asılı hadis ve ayetler, tekkelerden akseden zikir sesleri, yüksek minarelerde ve-

---

1 istinat etmek: dayanmak
2 terakki: ilerleme, gelişme

rilen "essela"lar, sürre alaylarıyla Mekke ve Medine'deki "delil"lere gönderilen, içine ayrı ayrı zarflarda, ailenin her ferdi için para konmuş meşin çantalar, "Hırkaişerif" ziyareti, bütün bunlar, okumalar, üflemeler, tespih çekişler, "üç İhlas, bir Fatiha"lar; "Ayetelkürsî"ler çocuğu mütemadiyen dini teheyyüç[1] içinde bulundurur. Kısa da sürse her masum, bir müddet kendisini muhakkak namaza verir, oruç tutar ve hatim indirmeye kalkar.

Aziz devrinde çocuklarda hem din, hem efsane hâkimdir; Hamit'inkinde efsane kuvvetinden kaybetmiş, din kudretle hüküm sürmektedir.

* * *

Çocuk oyuncakları ise -giyecekleri ve yiyecekleri gibi- hep Avrupa'dan ithal olunuyor: Kurşun askerler, tüfek ve kılıç, gözlerini açıp kapayan ve "mama!" diyen taş bebekler, vagonlar ve lokomotifler, dört köşeli ve resimli tahta parçaları ve nihayet bisikletler. Eskiden bilinen çocuk oyuncaklarına çember çevirmek ve hatta "Lantern majik"[2] de göstermek ilave edilmiştir.

Son senelere doğru Galatasaray Mektebi'nde Müslüman çocukları futbol oyununa dadanmışlardır. Bunu gören bazı softalar, "Hazreti Ali'nin kesilmiş başına çelme vurmak manasınadır, bidattır,"[3] diye ileri geri laflar etmişlerse de mantığı isyan ettiren bu melunca tarizler[4] bir netice vermemiştir.

1 teheyyüç: heyecanlanma
2 lanterne magique (Fr.): sihirli laterna
3 bidat: Hz. Muhammed'den sonra dine getirilen yenilik
4 tariz: taşlama, laf dokundurma

Yeni yeni frenk gıdaları da çıkmıştır: Sütlü un, çikolata ve bisküvi. Çikolatalar, evvela sütsüzdü; "Kolonial" markalı ve zenci çocuğu resimli paketler, bir de "Meunier"ler... Bisküviler de iki cins: Toparlak "Marie"ler ve dört köşe "Petit beurre"ler! Pasta başlamıştır; lakin İstanbul tarafında yalnız Aksaray yokuşundaki iki dükkanda mevcut!

* * *

Çocuklar yine cami avlularında, bostanlarda, viraneliklerde oynuyor. Ara sıra müşir[1] üniformalı, kılıç kayışlı, cüce paşa kıyafetlerine de rastlıyorsak da ekseriyet sokakta yarı Avrupalı çocuğu tarzında giyinmektedir; kısa pantolonlular nadir... Fena cihet kat kat fanila, zıbın vesaire giydirerek çocuğu bohça şekline sokmak... Erkek çocuğu ayakkabıları bağlı fotindir ve yenmesin diye burun taraflarına siyaha boyanmış madenden ay biçimi bir zırh konmuştur.

Koca koca, tüllü dantelalı alafranga başlıklar giydirilen zengin kız çocukları ise, çok defa mahalle karılarının bedduasına uğruyorlar: "Boynunuz devrilsin!"

ŞİMDİKİ DURUM

Yeni binaların hiçbirinde salıncak halkaları yoktur. Ve salıncak kurmayı bilen analar nadirleşmiştir. Sedefli, oymalı, kıymetli beşikler ancak Beyoğlu'nda, antikacı vitrinlerinde teşhir ediliyor. Sübek, belki Çadırcılar Çarşısı'ndaki hır-

1 müşir: mareşal

davatçı dükkânlarının bir kenarında numunelik kalmıştır. Hepsinin yerini tutan aerodinamik çocuk arabaları... Şimdi yeni yürüyen çocuklar, koşum ve tasma takılarak, kayışından yakalanıp gezmeye de çıkarılmaktadır. Manzara nahoş ise de bu sistem pratik olmak bakımından belki faydalıdır. Kundak kalkmış gibi... Dayak da öyle!

Çocuk ferahlamıştır; güneşten, havadan, sudan kaçırılmıyor; karakışta, arabasına oturtulup açık yerlerde dolaştırıldığını Aziz devrindeki analar görse korkudan ve hayretten danalar gibi bağırırlardı.

* * *

Durum, çocuğu zihnen de feraha çıkarmıştır: Cadı, çarşamba karısı, kesikbaş efsanelerinden habersiz, rahat kafa ile yaşıyor. O hür, çıplak, mümkün olduğu kadar natürel bir çocuktur. Fakat bana öyle geliyor ki onun büyük, mühim, esaslı bir eksiği vardır. Nedir acaba? Sarahatle[1] tayin edememekle beraber bunun daha ziyade ruhî, manevi bir şey olduğunu sanıyorum. Asır çocuğu fazla maddidir; cin ve periye, şeyh ve dervişe, Şahmeran ile Eshabı Kehf'e elbette inanmamalıdır; lakin uykuya dalmak için gözlerini yumduğu zaman gönlünde, otomobillerin koşuştuğu asfalt caddeli ve kübik apartmanlı kaskatı bir dünya haricinde ruhunu başka türlü oyalayan bir manevi âlem doğmalıdır. Şehirlerde çocuk bakımı oldukça temin edilmiştir; iş çocuk ruhunun terbiyesine kalıyor.

---

1 sarahat: açıklık

III

OKUL

AZİZ DEVRİNDE

Kapı tokmaklarının en büyük gürültüyü teşkil ettiği rahat bir İstanbul kenar mahallesinde, durgun bir kuşluk vakti havada, uzaktan uzağa, fasılalarla akseden taze gevrek, çınlayıcı bir ilahi sesi dolaşıyor. Bir ses ki buluğa ermemişlerin hançerelerinden çıktığı için aydınlıktır denilebilir; içleri nağme ve nur dolu sabun balonları boşluğa üfleniyor, dağılıyor ve çatlıyor gibi... Set üstünde, aşı boyalı, kafesli, cumbalı, bir tarafında kumrular ve güvercinler için hususi bölmeler yapılmış bir evin -vaktiyle hacdan gelmiş olan sahibinden dolayı yeşile boyanmış- kapısı ardına kadar açıktır ve önü kalabalıktır; burada mektebe başlanma töreni yapılacak; ödağacı, buhur dumanlarına gülsuyu kokusu da karışmış. Beyaza yakın uçuk rengine göre damarlarında kan değil, süt dolaştığı sanılan beş yaşında bir çelimsiz çocuk heyecandan büsbütün solmuş, etrafa melul melul, görmeden bakmaktadır. Başındaki mavi püsküllü yayvan Aziziye fesine inci ile çerçevelenmiş kocaman altın maşallah takılı; sırtında yerli ketenden tiril tiril bir entari; bir yolu sarı, bir yolu mavi, şe-

kerdenmiş kadar hatır hatır ve pırıl pırıl, vurulsa cam sesi çıkararak kırılacakmış hissini veren sert ipekli Hama kumaşı hırka; hırkanın omuz başına yedi delikli mavi boncuk, karınca boynuzu, kaplumbağa yavrusu, deniz böceği kabuğu, şap, bir paralık sikke vesaireden mürekkep bir nazarlık broloğu[1] dikilmiştir. Belinde gülkurusu zemin üzerine yeşil motiflerle süslü lahur[2] şaldan bir kuşak. III'üncü Napoléon, yahut da yerli tabirle "didon" modasına uygun -Avrupa modası Kırım muharebesinden itibaren, ecnebi askerlerle memlekete girmiştir- sarkık işlemeli paçalı donu beyaz tiftik çoraplarının üzerine bağlanmıştır; ayaklarında sivri burunları havaya kalkmış sarı deriden çedik pabuç; boynundan mor kadife üstüne sarı sırma, klaptan işlemeli bir cüz kesesi sarkıyor. Odanın bir tarafında Üsküdar çatmasından, yeni atılmış pufla iki minder, aralarına sedef kakmalı ceviz ağacından, cilasız bir "rahle" konmuştur, üzerinde soluk sarı renkte bir kâğıda, taş basması bir incecik Amme cüzü duruyor; bunun yanında da hoca efendinin çocuğa harfleri işaret etmesi için fildişinden zarif bir "hilal"...

Hoca efendi: (Aynı zamanda mahalle imamı, köşebaşı aktarı, Kırkçeşme sakaları kâhyasıdır; ancak böyle nadir günlerde göreceği ikrama, hürmete uygun, hem cismani, hem ruhani bir yapma eda takınarak ve etrafa hacıyağı kokuları yayarak rahlenin önüne geçer; çocuğu da karşısında diz çöktürürler; ilk ders başlıyor, hoca söyleyecek, yavrucak çetrefil dille kelime kelime tekrarlayacak) "Ve kul rabbî zitnî ilmen

---

1 brolog: kolye ucu
2 lahur: Lahor'da yapılmış

ve fehmen!" (Bunun manası şudur "De ki: Allahım, benim bilgimi ve anlayışımı ziyade et!").

Hoca efendi: (Harfi işaret ederek) "Elif!"

Çocuk: (Başka tarafa bakarak ve gözleri sulanarak) "Eyif!"

Bir kadın: (Yan taraftaki odada, ilk dersi seyreden başları örtülü bir sürü kadının arasındadır). "Rabbim zihin açıklığı versin yavruma. Amcası gibi gümrükte kâtip olur inşallah!"

Bir başkası: (Merakına dokunduğundan geğirerek): "Daha süt kuzusu ayol! Hocaya tembih etmeli de sıkıştırmasın. Turşucuların oğlunu hatırlarsınız ya... Bedava turşu vermiyor diye, babasına garez oldu da falakaya yatıra yatıra fazla okuttu, çocukcağızı beyin hummasına uğrattı. Siz sarığına bakmayınız, ne cehennemlik heriftir o! Tevekkeli adı Ciniviz imama çıkmamış! Tabakların Arif'e de evine odun taşıtırken bir sopa vurmuş, kan kusturdu..."

Ana: "Zaten bizimkini mektebe göndermeyeceğiz ki... Babası zengin, okuyup da ne yapacak? Büyük ninesi 'Ölmeden önce başladığını görmezsem gözüm açık gider' dedi de hatırını hoş etmek için yapıyoruz."

Genç bir kadın: "Okuması yazması olmayana bundan sonra ekmek yok diyorlar."

Bir yaşlısı: "Bizim efendi elifi görse direk sanır ama Mısır Çarşısı'nda terazi ile altın tartıyor. Bu da ne biçim laf? (Yanındakine) Bu kız da ama dilli dilazer!"

Bir başkası: (Dışarıdaki "Amin" ve ilahî seslerine kulak kabartarak) "Lakırdıyı kesin de alayı seyredin!"

(Alay, çocuğun minderi bekçinin kollarında yola düzülür. Mektep denilen yer, mescidin iç avlusunda, kavuklu mezar taşlarına nazır, çitlembik ağaçlarının gölgesinde, tepe

camlı bir tek taş odadan ibarettir. Çocuklar kendi getirdikleri minderlerde, yerde otururlar ve hep bir ağızdan sallana sallana okurlar. Zaten, çok defa hoca dükkândadır, ona çırağı bir Tatar oğlanı vekalet eder.)

* * *

Beş sene sonra:

Çocuk: (Diz çökmüş; divitteki lifli bezir mürekkebine kamış kalemini batırıp dilini çıkararak, yaladıkça silinen yumurta akı ile cilalı bir nevi parlak, renkli kâğıda güç bela yazıyor): "Rabbi yesir vela tüassir."

HAMİT DEVRİNDE

Kapısına boydan boya, siyah üzerine sarı renkte rika[1] harflerle "leylî, neharî, iptidaî, rüştî ve idadî" kelimeleri, sonra sülüs hatla kocaman bir "Hurşudi Maarif Hamidî," cümlesi yazılı bir levha asılmış, büyük, ahşap, harap bir konak. Fakat levhadaki "Hamidî" kelimesi, yeni ilave edildiği için kenara düşmüş, taze boyasından dolayı da sırıtmaktadır. Zamane padişahının ismine nispet ifade ettiği için o kelimenin mektep unvanına ilavesi ancak irade alınmasıyla kabildi ve hususi mektep müdürleri bunu temin maksadıyla saray kapılarını aşındırırlardı. Eski bir kazasker konağı olan bu bina, artık, insan iskânına imkân kalmayacak derecede haraplaştığı için mektep olarak kiralanmıştır; zira, verese[2]

1 rika: Arap harflerinin en çok kullanılan el yazısı biçimi
2 verese: vârisler, mirasçılar

"büsbütün çöksün, yıkıcıya veririz!" diye düşünmüşlerdir. Konağa, malta taşları yer sarsıntısına uğramış kadar çatlak, yamru yumru, inişli çıkışlı bir avludan girilir, ortadaki çifte merdivenin basamak çivileri fırlamış, aşınmış, ayakkabılarının köselesiyle mütemadiyen silinmekten boğazlanmış sığır gözleri gibi loşlukta iri iri parlamaktadır. Dershanelerde sıra, hoca için masa, ta kenarda kara tahta, duvarlarda bazı harfleri arşın arşın uzatılmış Anatoli-i- Şahane ve Rumeli-i-Şahane haritaları varsa da bütün bu eşya tozlu, çentik çüntük, yırtık pırtık, eğri büğrü, berbat bir haldedir. Pencereleri açıp temiz hava vermeyi kimse aklına getirmediği için çürük nefes, tulum peyniri, idrar, ham portakal kokularının harmanı göz sulandırmaktadır! Mektebin bir köşesinde, tezgâh kurmuş bir de Türkçe bilmez Arnavut bakkal vardır ki teneffüs zamanları, önünde kaynaşan çocuklar hep bir ağızdan haykırışırlar: "Beş ekmek! Beş peynir!" Kapıyı, parçalanan hasırına çuval kaplanmış ve dört bacağı tenasüpsüzce başka başka tarafa koymuş bir iskemlede, basma hırkalı, başında abanî sarık, poturlu bir ihtiyar adam bekler; ona "bevvab" derler; sabahları evleri dolaşarak çocukları toplar, önüne katar, çantalarını ve sefertaslarını da bir sırığa takar, mektebe getirir; akşamları da götürür. Şimdi müdürün odasındayız: Adi koltukçu işi, cilası uçmuş, mürekkep lekeli yırtık çuhasıyla bir kötü yazıhane; üzerinde, bakımsızlıktan artık dönmemekte olan bir kürei mücesseme[1] ve etrafta yayları fırlamış, dokununca piyano gibi derinden madeni sesler çıkaran soluk, hurda koltuklar; şahrem şahrem ayrılmış tül

1 kürei mücesseme: yerküre

perdelerin arasından Bozdoğan Kemeri'nin ıslak yosunlu, sular şıpırdayan duvarları seziliyor...

Müdür (Karşısında oturan baba ile çekişe çekişe mektep ücreti pazarlığını bitirdikten sonra, ayakta el pençe divan duran çocuğa hitaben): "Öbür mektepte tecvit[1] okudun muydu sen?" (Çocuk on, on iki yaşlarındadır, fakat uzun pantolonlu, yelekli ceketli, büyümüş de küçülmüş kıyafettedir, bu kıyafet sevimliliğini örterek ona bir cüce acayipliği veriyor; suale karşı sadece baş sallar). "Öyle ise, söyle bakalım 'hurufi ihfa'[2] hangileridir?"

Çocuk: (Ezberden, anlamadığı belli, su gibi okur) "Sıf za sena cude sahsın kad sema kerema zit tüka düm taliben fetera!"

Müdür: "Aferin! Arabî de bilirsin elbette... 'hurufi carre'yi[3] say da göreyim seni!"

Çocuk: (Aynı surette bir nefeste okur) "Ba mim ilâ lâm fi kâf hatta rübbe vavikasem taikasem hâşâ müz münz hâlâ adâ levlâ kav lealle illâ lâ!"

Müdür: "Maşallah! Seni üçüncü sınıfa kaydedelim."

Baba: (Dimdik, sert yakalığına geçirdiği takma fiyonk bağı kravatın lastiği gevşediğinden arkadan teneke tokası fırlamış, önden de düğmeye iliştirilen yarım ay biçimi kopçası sarkmıştır) Mektebi âlinizde cimnastik de tedris olunmaktaymış;[4] mahdum bendeniz nahifülmizaçtır;[5] valide-

1 tecvit: Kur'an'ı okuma kurallarını öğreten bilim

2 hurufi ihfa: Arapça dilbilgisi terimi; "nun" sesinin genizden okunması gerektiğini gösterir

3 hurufi carre: Arapça dilbilgisi terimi; isimlerin i sesini veren işaretle okunacağını gösteren yirmi harf

4 tedris olunmak: ders verilmek

5 nahifülmizaç: zayıf yaradılışlı

si hemşireniz de üstüne pek düşkün; kendisini bu dersten muaf kılmanızı istirham edeceğim. (Bu sırada, içerdeki bir odada musiki dersi yerine Hamidiye marşı öğretilen talebenin sesi aksediyor: "Ey veliyyi nimeti âlem Şehinşahı cihan" müdür ve baba ayağa kalkarlar... Sınıfina götürülen yeni talebe, sıraya süklüm püklüm oturmuştur; başında sarık, fakat üstünde setre pantolon, tuhaf kılıklı muallim, başlarını çevirip yeni gelene bakışan çocuklara haykırır: "Ne oluyorsunuz be! Siz hiç adam görmediniz mi? Oku, sen 301 Şakir Efendi!..."

301 Şakir Efendi: (Kıraat kitabından okur) "Sabahi hayri İslamın infilaknüma..."

Muallim: "Ulan kaç kere söyledim, noktalı 'ha' ile noktasızını okurken tefrik eyle[1] diye! Noktalısı hançereden çıkar, nah böyle diye!" (Gırtlağından yırtarcasına korkunç sesler çıkarırken düdük öter).

* * *

Bir sene sonra:

Çocuk: (Mor frenk mürekkebine "hattat" markalı kalem ucu ile ve "eseri cedit" kâğıdına yazıyor) "Sayei maarifvayei hazreti Şehinşahi a'zamide.."

ŞİMDİKİ DURUM

Köşk biçimi yağlıboyalı evlerle beton apartmanların yan yana, irili ufaklı, bodur veya sipsivri dizildiği, Şişli taraflarında, yarı kır sokak. Civar bostanlarla fabrikalardan

---

1 tefrik eylemek: ayırmak

yayılan fışkı ve kömür dumanı kokusuna bahçeli evlerdeki krizantemlerin rayihası[1] da karışıyor; satıcı sesleri durulursa horozların uzaklı yakınlı öttüğü de duyulmaktadır. Havada karmakarışık anten telleri ve yine karmakarışık radyo nağmeleri... Kabuğunu yeni yarmış, yeni fırlamış mısır püskülü renginde, öyle taze cilalı, yumuşak, parlak saçlı beyaz ipek kurdeleden geniş bir piyango ile süslenmiş, sırtında kısacık siyah saten önlük, ayağında gergin siyah çoraplar ve kunt ayakkabılar, boynunda beyaz, tertemiz yaka, elinde siyah deri serviyet, yedisini bitirmiş bir kız çocuğu ile anası. Bu ana, İskoç kumaşından yeşil ve kiremidî[2] kareli bir yün tayyör giymiştir; spor ayakkabıları topuksuz, sağlam, yarı erkekçedir; ceketinin yakasına, uzaktan rozeti andıran minimini bir saat iliştirmiştir; bluzuna da iri harflerle sarı ipekten bir marka işlenmiştir; başı açık, saçları file içindedir. Yan yana, hızlı hızlı yürüyorlar; ananın tavrında "bana yan bakanın yakasına yapışırım, Hanya'yı, Konya'yı öğretirim, erkeğin işini ben de görürüm" diyen mübalağalı bir mertlik, işgüzarlık göze çarpıyor. İşte, camı, çerçevesi sapasağlam, damı kıpkırmızı Marsilya kiremidiyle örtülü, yepyeni bir bina; kapının yanında, taşa hakkedilmiş ciddi ufak bir yazı: Bilmem kaçıncı ilkokul. Merdivenlerden çıkıyorlar ve iki tarafına bir sıra kapılar açılmış bir koridora giriyorlar: Duvarlarda sıhhati koruma tavsiyesinde bulunan renkli resimlerle dolu kartonlar asılıdır; insan kendisini bir hastanede sanıyor ve asitfenik kokusu duymadığına şaşıyor; her yer temiz ve sade. Havada, eskiden bildiğimiz o karakteristik mektep kokusu hiç yok... Koridorun sağ tarafında, köşede, etrafı kordonla çevrili bir

1 rayiha: koku
2 kiremidî: kiremit rengi

estrad[1] kurulmuş, sütun üstünde gayet enerjik duruşlu bir büst ve yan duvarda yeşil somaki renginde, sarı yaldızla yazılmış: "Gençliğe hitabe." Siyah önlüklü, saçları beyaz bezle sımsıkı örtülü bir kadın hademe gelenleri başöğretmenin odasına sokuyor. Bu odada deriden rahat, geniş büro koltukları, bir kütüphane, Amerikan biçimi klasörlü dolap, sade tahtadan cilalı bir masa, telefon, yazı makinesi vardır; masa üstündeki vazoda ise suyu değişmiş, dipdiri, bir sonbahar gülü... El sıkmalardan sonra ana bir koltuğa serbestçe, rahatça gömülüyor, kızı da iskemleye -vaktiyle frenk resimlerinde görüp de tuhafımıza giden bir şekilde- kıskıvrak, pervasız çıkıp oturuyor ve cin gibi etrafı seyrediyor...

Başöğretmen: (Genç bir adamdır; yüzünde mesleğine ehemmiyet verenlerin ve verdirmek isteyenlerin çokça hissettirilen vakarı seziliyor; uzatılan evraka bakarak) "Nüfus kâğıdı, aşı şahadetnamesi, sıhhat raporu... Âlâ! Size devam saatleri cetvelini vereyim de çocuğu sınıfına götürelim." (Girdikleri sınıfta "Yedi Cüceler" filmindeki gibi ufacık, yerden yapma iskemleler, onlara uygun ikişer kişilik masalar vardır.)

Çocuklar: (Yeni geleni görünce bir ağızdan ve mekanik olmakla beraber insanın yüreğine bir Anadolu türküsü gibi hem melal, hem muhabbet veren bir besteden selamlarlar) "Gün aydın! Gün aydın!"

Bayan öğretmen: (Sevimli ve güler yüzlüdür; kahverengi etek, yine çok açık olmayan renkte bluz. Baş öğretmen ile ana çekilip gittikten sonra) "Şimdi size bir masal daha söyleyeceğim: İpek tüylü kıvılcım gözlü bir minimini tavşan varmış, bir gece, annesi yokken yuvadan başını çıkarmış, ay ışığı altında

1 estrad: stand

parlayan kırlara bakmış, derede ötüşen kurbağaları dinlemiş, kendi kendisine demiş ki: Bari ben de çıkıp gezineyim, zıplayıp oynayayım, eğleneyim..." (Masal devam eder. Bitince) "Haydi, biraz da bilmece söyleşelim. "Yüzü maymuna benzer, kafası kupkuru, içi süt dolu... nedir o bil!" (Çocukların her biri bir şey söyler, doğru çıkmaz; nihayet öğretmen anlatır: hindistancevizi! Bir gülüşme bir neşe ki değme gitsin.)

Yeni gelen: (Yanındakine) "Dersler hep böyle midir? Masal, bilmece, oyun?"

Bir çocuk: "Ara sıra alfabe de okuruz, harfleri de yazarız, ama en çok resim yaparız. Sen harfli makarnaları gördün mü hiç? Yan yana koyuyoruz, isimlerimizi yazıyoruz. Şimdi bahçede öğretmenle koşmaca da oynayacağız."

Öğretmen: (Yeni gelene) "Alnur, yavrum, bir soracağın varsa bana sor. Dur, ben sana bir şey sorayım: Sizin evde kaç tane oda var?"

Yeni gelen: (Duraksar; sonra gözlerini kapar, zihninden geçirerek ve parmaklarıyla işaret ederek sayar.) "İki tane sokak üstünde, bir tane ortada, bir tane de arkada, etti dört... Ama banyo ile mutfak da var. Onları da sayayım mı?"

Birkaç çocuk: "Say! Say!"

Başka çocuklar: Sayma! Sayma! (Bu sırada dersin bittiğine işaret olarak elektrik zili öter).

* * *

Bir ay sonra:

Çocuk: (Evinde bir masa üzerine, her birinde birer kelime yazılı renkli kartondan fişler ayırıp yan yana getirerek cümleler tertip ediyor.) "Atatürk seni unutmayız!"

IV

KALEM VE MEMURİYET

AZİZ DEVRİNDE

Büyük bir cami avlusundayız; vaktiyle türbedar ve mütevelli[1] için yapılmış, damı kurşun kaplı, pencereleri kalın demir parmaklıklı, yalınkat bir taş bina... Burası evkaf[2] idaresine bağlı mahlulat[3] kalemi olarak kullanılıyor. İki basamak merdivenle çıkıyorsunuz, pabuççu -bir cami kapısında imişsiniz gibi- önünüze, sırım ile dikilmiş sarı terlikler çeviriyor. Sopa geçen yerleri ve dört köşesi nefti deri ile sağlamlaştırılmış bir aba perdeyi aralayıp kalem odasına girdiniz. Sakın orada yazıhaneler, sandalyeler, cam kaplı evrak dolapları bulacağınızı sanmayınız.

Ortada Başefendi, yani kalem amiri, kıvırcık Ankara keçisi pöstekisi serilmiş yer minderinde ve bir dizini dikmiş, öbürü altında, kulaktan atma gümüş çerçeveli gözlükleri -icabında hem önüne konan evrakı görebilsin, hem de olan biten işleri takip etsin diye- burnunun ucuna tutturulmuş, kendisiyle bir hizada olan pencereden, avluya bağlı mor kadife palanlı be-

1 mütevelli: bir vakfın üst yöneticisi
2 evkaf: vakıflar
3 mahlulat: mirasçısı olmayan birinin vakıflara kalan mirası

yaz Mısır merkebini övünürcesine seyre dalmıştır. O, sabahleyin vazifesine eşek sırtında gelir, akşama -çarşı pazardan nevalesini düzüp heybesine yerleştirerek- yine bununla döner.

Şimdiki devirde otomobili olan bir adam kadar itibarı yüksektir; refahına herkes gıpta eder; maiyetindeki kâtiplerin istikbale ait en tatlı gayeleri Başefendi gibi bir gün, bir Mısır eşeğine sahip olmaktır: "Hele herifin keyfine bakın," derler, "ne bizim gibi erzakını mendile doldurup yorgun argın taban tepiyor, ne de yolda zaman kaybediyor... Tıkır tıkır, bir lahzada evine ulaşıyor!"

Evrak bez torbalar içinde, tomar halinde saklanır ve yeşil boyalı bir tahta sandığa yerleştirilir; üzerlerinde kalın harflerle Arabî ay isimleri yazılıdır. "Ben onun cemaziyelevvelini bilirim" fıkrası işte bu torbaları aşırıp don yerine giyen fakir katibin başından geçen bir vakaya işaret eder...

Başefendinin önünde kısa ayaklı, sedeflerle süslü bir ceviz çekmece vardır; sonradan umumi hamamlarda ve bazı kahvelerde eşini gördüğümüz para çekmecesi biçiminde... Üzerinde yazı takımı: İnce uzun hususi şekilde bir Saksonya tabağın içine dizilmiş dört adet yayvan, mavi mine çiçekleriyle süslü ve sapları armut şeklinde kapaklarıyla kâsecikler; birine lifli mürekkep konur; ikincisi süzgeçlidir, rıh[1] doludur; üçüncüsü ufak tefek atmaya yarar... Yine aynı bu tabakta kamış kalem, kalemtıraş, kalemi yarmaya ve ucunu düzeltmeye mahsus kemik makta ve bir de parmak geçecek yerleri maşallah yazılı kâğıt makası vardır.

Ayrıca bir şey daha var: Ucunda pamuk ipliğinden bir ilmik sallanan, başı ağrıyan kadınların şakaklarına yapıştır-

---

1 rıh: yazıdaki mürekkebi kurutmak için dökülen çok ince ve renkli kum

dıkları "laden"i andıran simsiyah bir zift parçası... O, üzerine hohlanıp parmak gezdirdikten sonra mühüre sürülen komprime mürekkeptir. Şimdiki stampaların yerini tutar. Fakat mührü basmadan evvel kâğıdı yalamak, sonra yine parmağınızı sürerek kafi derecede kurutmak da lazımdır.

Mühür iki türlüdür: Biri "zat" mührü, yani sadece sahibinin adı... Öbürü makam mührü, yani bugünkü başlıklı kâğıtların yerini tutan ve dairenin ismini ve memuriyeti bildiren damga. Bu mühür, ekseriya bir mecidiye büyüklüğünde ve uzun saplı olduğundan, sap menteşelidir, bükülüp yana yatınca kesesine ve cebine kolayca girer.

Kâtiplerin de önlerinde daha küçük ve adi tahtadan çekmeceler duruyor: Onlar da minderde oturuyorlar, lakin ayaklarının ikisini de altlarına toplamış, temkinlidirler. Kâğıtlar, bu asırdaki gibi evvelceden boy boy kesilmiş, hazır halde değil; kâtip, büyük bir tabakadan işin icabına göre küçük veya büyük bir parçayı makasıyla keser.

Yazı elde yazılır; yani kâğıdı değil çekmeceye, dizine bile dayamak ayıptır. Masa ve destek vazifesini gören sol elin ayasıdır. Onun içindir ki, kâğıdın, sarkıp rahatsız etmesin diye, gayet ehemmiyetle riayet edilen bir şekilde bükülmesi, fakat büklüm yerlerinin fazla ezilmemesi lazımdır.

Yanlış bir kelime yazılırsa kâtip, zaten burnu dibinde tuttuğu müsveddeyi kolaycacık ağzına götürür, hemen dilini uzatır, ucunu ustaca sivriltir; o kelimeyi, başka kelimelere, satırlara dokunup zarar vermeden, pek marifetli bir surette yalar; hohlar; kurutur; yerine doğrusunu karalar!

* * *

Yazıp okuma bilenlerin az olduğu bu devirde kâtipler şimdiki seçme elektrik mühendisi, şöhretli kimyager, patlayıcı madde mütehassısı kadar, ilimleriyle övünürler, azametlidirler, vazifelerinde vakarlı, dikkatlidirler. Mahallelerde kâtip parmakla gösterilir; hatta evi "kâtibin evi" diye anılır, şöhret kazanır. İşlerini takibe gelenler onların böyle, kolaylıkla kalem cızırdatmalarına, anlayamadıkları bir dilden bir şeyler yazıp aralarında mükemmelen anlaştıklarına, rıh döküp mühür basışlarına, kâğıt kesip yine kendi elleriyle zarf yapışlarına hayretle bakarlar, bir hokkabaza bakar gibi merak alameti ve hürmet gösterirler. Bir kâtip, bugünkü bir müteahhit kadar, evlenecek kızların hülyasında mekân tutmaktadır; bilhassa setre pantollu, hele kravatlı olanları Zümrüdüanka kuşu gibi ele geçmez, rüyada yaşar bir mahluktur.

"Kâtip uykudan uyanmış, gözleri mahmur
Kâtibime setre de pantol ne güzel yaraşır!"

türküsü işte memur ve kâtip kıymetinin pek yüksek ve kadınlarca çok rağbette olduğu devrin modasını ve zihniyetini gösterir!

HAMİT DEVRİNDE

Kâgir veya ahşap, kocaman, bakımsız bir bina; her tarafından soba boruları kopup sarkmaktadır, bel vermişlerdir ve akan zifirleriyle kaplamaları, duvarları berbat etmişlerdir. Avluda birkaç kira arabası ve çöreklenip uykuya varmış sokak köpekleri... Kapıda yine pabuççu var; fakat terlik ver-

mez; kış ise çıkarılan galoşları ve kunduraları rafa dizer, yaz ise sopaya takılmış bir bezle tozlarını alır.

Daireye girince bir hela kokusudur burnunuza dolar; kulaklarınızı da yağ yüzü görmeyen kapıların her tonda gıcırtıları tırmıklamaya başlar. Bir kalem odasına giriyorsunuz, mahaşarallah! Memur, masa ve iskemle bolluğundan adım atacak yer yok. Artık yer minderi, ayaksız çekmece kalkmıştır. Lakin yazıhaneler gayet horada, çekmelerin çoğu kilidi kopmuş, açmak için parmak ve çakı ucu sokmaktan parçalanmış, genişlemiştir. Soğan, sarmısak, tütün, enfiye, hacıyağı, ödağacı, tespih, harup[1] şerbeti, bezir isi mürekkebi kokusundan hasıl olan tam bir kalem odası havası...

Başmümeyyiz,[2] bir masa başında ise de yazı iskemlesinde değil, portakal rengindeki pelüş kadifesinin havı dökülmüş, geniş, yayvan bir koltukta oturmaktadır, hem de ayaklarını altına toplamış, minderde imiş gibi... Gözlerine yakın tutan bir müzehhep[3] Kuran'dan pes sesle hatim indiriyor. İkinci mümeyyiz, önüne çektiği bir teneke tepside, teneke tabağa konmuş ciğer kebabını yine tenekeden yamru yumru bir çatalla yiyedursun köşede evrak mukayyidi[4] limonataya batırdığı gevreği gevelemekle meşgul.

İşte kapı açıldı; bir bardak şıkırtısı ve bir acayip tıslama: "Suu!" Bu sucudur; arkasından ciğer kebapçısı giriyor, bıyıkları kulaklarında, poturlu, cepkenli, beyaz fesli, tam milli kıyafettedir; yalnız belinden, fazla olarak murdar bir salaşpur sarkıyor. Odaya girerken yemenilerini kapı önünde çı-

1 harup (Ar. harrub): keçiboynuzu
2 başmümeyyiz: başkâtip
3 müzehhep: altın yaldızlı
4 mukayyid: resmî dairelerde kayıt memuru

karmayı ihmal etmediğinden kirli yün çorabından en aşağı üç parmağı meydanda olarak yürümektedir.

Arkasından şerbetçi, kurabiyeci, kamış kalemci, "Muhammediyye", "Ahmediyye" vesair dinî kitaplar, dua risaleleri[1] satan seyyar sahaf çıkageliyorlar; tepsileri, sürahileri, heybe, zembil veya çıkınları ile... Dilencilerin ardı arası kesilmiyor. Kör Hafız, Deli Salih, Aptal Murtaza, kirli çıkı Zenci Menekşe, sarı yazma başörtülü Muhacir Kızı, para alırken avcunun içi görünmesin diye çarşafıyla gizleyen Kambur Esma vesaire...

Aziz devrindeki o zarif yazı takımları nadirleşmiş, yerine adi cam hokkalar kaim olmuştur. Kâğıtlar artık matbaadan basılıp çıkmış, başlıklı ve boy boydur. Henüz dosyalık kılıflar kullanılmıyorsa da evrak sarı renkte büyük zarflarla bir dolapta hıfz olunmaktadır.[2] Elde yazmak mecburiyeti de kalkmıştır; fakat "kudema"[3] kâğıdı masaya dayamamakta ısrar ediyorlar ve böyle yapmayanları bir türlü mazur göremiyorlar.

Derken bina içinde tiz bir ezan sesi... Zira her büyük dairede bir oda mescit ittihaz edilmiştir; kalemler boşanıyor; kolları sıvanmış, çıplak ayaklarda nalın, ceketler omuzda, pantolonun ön düğmeleri ekseriya açık bir sürü memurun öteye beriye girip çıktıkları, mendiller ile kurulandıkları, dudaklarını oynata oynata dualar mırıldandıkları görülüyor.

Kalemlere girip kâtiplerle kulak kulağa, sıkı fıkı konuşan, pullu mühürlü kâğıtlar alıp veren sinsi bir adam vardır ki, ona "sarraf" derler, bir Pavlaki veya Karabet Efendi... Maaş kırar; yani aylık çıktığı zaman ödenmek üzere fahiş faizle

1 risale: dergi, küçük kitap
2 hıfz olunmak: korunmak
3 kudema: eskiler

ödünç para verir; hem de yalvarta yakarta, analarından emdikleri sütü burunlarından getire getire!

Maaş verilme zamanı -bayramlar, cülus[1] günü ve kandiller müstesna- belli olmadığı gibi devletin bir bütçesi, dairelerin kadrosu, barem cetveli de yoktur. Kalemde biri öldü mü maaşı daire amirinin tanzim ettiği bir "müzekkere" ve nazırın "mucibince"si ile diğerlerine taksim edilir. Binaenaleyh kalemde biri hastalandı mı herkes için ümit başgösterir; arkadaşın ölüm haberi "mülazım"lara istikbal kapısını açar. Senelerce "mülazemeten", yani maaş almadan kaleme devam eden bir memurun, "münhal"den mesela, sadece kırk kuruş maaşa geçmesi üzerine ağzı kulaklarına vararak amirlerinin eteklerini öpüp teşekkür etmesi terbiye icabındandır! Daireler, maaş çıktığı gün bir bayram yeri gibi şenlenir; müjdesi sabahtan aksetmiştir.

* * *

Memur olmak hiçbir kayda tabi değildir; nazır istediğini kaç yaşında ve tahsili ne derecede olursa olsun memuriyete koyabilir; bir şartla ki, yazısı "hüsnühat"ta[2] uygun ve işlek bulunsun; tefeyyüz etmeye[3] bu, ekseriya kâfi gelir. Devam saati de yoktur; kaleme şafak vakti gelip güneş batıncaya kadar çalışanlar olduğu gibi bir uğrayıp çıkanlara, hatta ayda bir görünüp gidenlere de rastlanır. Rütbe ve nişan bazen maaşı arttırılamayanlara bir tavizdir...

---

1 cülus: tahta geçme
2 hüsnühat: güzel yazı
3 tefeyyüz etmek: gelişmek

"Müsevvid" bir tezkerenin müsveddesini yapan kâtibin unvanıdır; dört satırlık bir şey de olsa onun yazdığını, "Başmüşevvid" görür, tashih eder[1] sonra kâğıt "Mümeyyizi sani"ye, "evvel"e yine tashih görerek müdür muavini sanisine, muavini evveline, nihayet müdüre gider. O "Yazıla" işaretini koydu mu "mübeyyiz" temize çeker, müsveddeye bakarak "Başmukabeleci" ile karşılaştırırlar; tarihini "mukayyid" efendi koyar; acele ve iltimaslı değilse gece konakta imzalanmak üzere nazırın evrak çantasına girer. Bu çantayı nazırın arkasında gezen, arabasında arabacının yanında yan oturan emektar ve ekseriya ümmi[2] uşağı taşır; bu uşaklar rüşvet ve hediye ala ala ev bark, han hamam sahibi, çifter karılı olmuşlardır.

Bütün bu muameleler esnasında mesalih[3] erbabı merdiven başlarında, koridorlarda, kapı aralıklarında dolaşarak, çömelerek, bazen yalvarıp bazen tehditlere kalkışarak, çok defa gerinip esneyerek ve birbirleriyle dertleşerek günlerce beklerler... Canına tak deyip nazırın ayağına kapananlar ve "Padişahım çok yaşa!" feryadı ile arabasının önüne atılanlar da vardır!

* * *

Bu devir, kâtipliğin itibardan düştüğü devirdir; halk arasında "zibidi kâtip", "sünepe kâtip", "zıpçıktı kâtip" gibi tabirler kullanılır. Küçük memurlar bu halde iken nezaret erkânı, halılarla, çini sobalarla, "Kulil hayr, fela üsküt" yani "hayır söyle, yahut sus!" gibi rahatlarını bozmak isteme-

---

1 tashih etmek: düzeltmek
2 ümmi: okuma yazma bilmeyen
3 mesalih: işler

diklerini gösteren yaldızlı yazı levhalarıyla süslü odalarında birbirlerini ziyaret ve hoş beşle vakit geçirirler. Asıl sohbet zemini nadide yemek tarifi, köşk ve bahçe tanzimi meselesidir. Arada sırada kâtiplerin getirdikleri evraka mühür ve imza basarak yine musahabete[1] devam ederler. Akşam oldu mu, avluda bekleyen mükellef arabalarına binerler ve kapıya dizilen polisleri selamlayarak konaklarına dönerler.

Zaten ekserisi saraya mensup oldukları cihetle nazırdan korkuları yoktur. Hatta içlerinde ondan nüfuzluları, gözdeleri vardır ki, haftada iki, üç kere "Mabeyin"e gidip boy gösterirler. Buna "arzı sadakat ve ubudiyet" denir!

ŞİMDİKİ DURUM

Gel, Hamit devrinin senede yalnız altı ay, güç bela maaş alan mübeyyiz efendisi! Çoktan öbür dünyaya göçmüş olan ruhunu biraz aramıza indir de seninle, bugünkü durumda ve yeni hükümet binalarının birinde kısacık bir gezinti yapalım: İşte, vaktiyle çalıştığın dairenin yerine burası kaim oldu. Bir ecnebi bankasına giriyoruz sanma. Filvaki havada piyaz ve hela kokusu, tütün dumanı yok; bastığın yer tahta değildir; ölmüş koyun gözleri gibi üzerlerinde ezik başlı iri çiviler parlamıyor, kapılar gıcırdamıyor ve koridorları birbirlerinin üstüne yığılmış murdar "senedat-i atika" sandıkları doldurmuyor. Değneğini kakan kör dilenciye, ciğer kebapçısı ile şerbetçiye de rastlamıyorsun; cilalı parkeler ve yol halıları üzerinde yürüyorsun. Evet, ama, emin ol, eski dairendesin!

---

1 musahabet: sohbetler

Haydi kalemine girelim: Bak senin "mümeyyizi evvel"inin makamında bugün kim oturuyor? "Şu, yüzünde tüy, tüs, olmayan, başı açık, ayaklarını uzatmış ve yaylı yazı iskemlesine boylu boyunca uzanmış, evrak okuyan delikanlı mı?" diyeceksin. Evet, o! Filvaki onun sırtında, babadan kalma şal yelek, çifter fanila, katı yakalık, redingot yok; iri altın köstekinin ucunda "Esseyid" ibareli kırmızı akik mühür sallanmıyor; rahat etmek için mercan terlikler giymemiştir, ayağında kalın tabanlı spor kunduraları ve teninin üstünde kış yaz, sadece bir incecik, yumuşacık gömlek var.

Ya senin yerindeki? Ağzın bir karış açık kaldı, değil mi? O bir hanım kızdır, kazak bluzun göğsünü fazlaca meydana çıkardığı bir genç ve güzel bayan! Dilini çıkararak değil, parmaklarını bir musiki aletinin üstünde gezdiriyormuşçasına senin bir saatte yapacağın işi beş dakikada bitiriyor! Sen, kendini gözünün önüne getir: Ya dişin ağrırdı, çenenin altından suratına koca bir mendil sarar, yahut boğazın şiştiğinden boynuna beladon yağlı murdar bir bez sarardın; fesin kulaklarına kadar geçerdi ve lastik yakalığından kravatın ensene kadar fırlardı. Hiç de hoş bir manzara arz etmezdin. Bir kendini düşün, bir de vazifesini erkekçe bir ciddiyetle yapan "nevcivan"a bak!

* * *

Sana daha mühim, hayretten küçük dilini yutturacak ve hasetten yüreğini çatlatacak bir haber daha vereceğim: Maaşlar ay sonunda ve altı ayda bir değil, işlemeden, ay başında, muntazaman ve peşin veriliyor! Şaş, fakat inan ve vakitsiz dünyaya gelip tez öldüğüne yan!

V

AŞK VE ALAKA

AZİZ DEVRİNDE

Dam saçaklarının birbirlerine abandığı ve cumbaların öteberi alıp verecek kadar karşılıklı yer aldığı ahşap evler; dar, eğri sokaklar... Hatta böyle sokaklar için bir hikâye anlatırlar: İki komşu kadın lades tutuşmuşlar; birisi, ötekini aldatmak maksadıyla kundaktaki çocuğunu cumbadan cumbaya uzatmış. "Aman biraz sen bakıver, aşağıda işim var!" diye komşusunun eline vermiş ve "lades!" diye bağırmış; komşu kadın da heyecandan bu verilen canlı şeyi boşluğa bırakıvermiş!

İşte pek sıkı kaçgöç zamanında, birbirinden ayrı tutulan kadın ve erkek -evlerin bu vaziyeti icabı- aksi olacak, mesafe itibarıyla çok yakında, öksürsen duyulacak kadar yan yana bulunurlardı. Kafesler vardı, ama bilirsiniz, onlar bir pencereyi ancak yarı örterlerdi, üst kısımlar perde ile kapanırdı; boyu müsaade etmese bile evin küçük hanımı, bir fırsat bulup mum iskemlesine çıktı mı kafessiz cam ardından ayın on dördü gibi doğuverirdi!

Fakat bunu yapabilmek çok büyük bir cürete, aşk ve hırs ateşiyle adeta delirmiş ve kudurmuş olmaya tevakkuf ederdi.[1] Bütün mahalle birbirinin ırz ve namusunu kontrolle, gözcülük ve gözetleme ile mükelleftir. Her kafes ardında mütecessis[2] gözler vardır; denilebilir ki, kafeslerin her deliği baklava biçimi bir casus gözüdür; binlerce tahta çerçeveli göz mahalleyi bekler.

Zaten genç kızlar, evlerde analarının yanından ayrılmazlar; tek başlarına başka odalara girip uzun müddet duramazlar; uçacak bir kuş, kaçacak bir kedi gibi daima göz hapsindedirler. Yukarı kattaki odada biraz gecikiverdiler mi, aşağıdan hemen bir ses işitilir: "Zehra! Kız! Neredesin? Ne yapıyorsun?" O zamanki terbiye usulünce kız, hiçbir vesile ile bir yerde yalnız bırakılamaz; ne yalnız başına bir odada yatabilir, ne de -hatta- başkalarının bulunduğu odada hülyaya dalabilir. Ya konuşmalı, ya konuşanları dinlediğini bütün haliyle belli etmelidir. Düşünceli duruş, dalışlar, kendinden geçişler âşıklık ve "gönül çekme" alametleridir; derhal şüpheyi davet eder; ille bir komşu kadının dikkatini çektiği anlaşılırsa rezalettir, kız dayağa müstahaktır!

Bunlara rağmen yine âşıklara rast gelinir. Bunlar hakkında "gönül çekme" tabiri pek yerindedir; aşk, o devirde gizli ahlar, oflar, iç çekiş ve yürek üzüş ile hülasa edilebilir;[3] sararıp solmak, eriyip iğne ipliğe dönmek... Hatta verem olmak! Koh mikrobu henüz malum değildi, ama bu hastalığın

1 tevakkuf etmek: bağlı olmak
2 mütecessis: meraklı
3 hülasa etmek: özetlemek

başlıca sebebi keşfedilmişti: Aşk. "İstedi kızı vermediler de delikanlı yataklara düştü, verem olup öldü!"

Komşunun oğlunu seven kız, şayet ele avuca sığmaz kısmından ise maksadını sevgilisine anlatmak için, her şeyi göze alarak birtakım çarelere başvururdu. Mesela oğlanın göreceği bir odada, ekseriya kurusun diye sabun veya olsun diye elma dizilen pencere üstlerine bir parça kuru ekmek, bir limon ve bir kömür parçası koyardı; heyecan içinde beklerdi. Delikanlı karşıki pencereden bunları görürse anlardı ki, komşu kızı, kendisinin aşkıyla kömür gibi yanmış, limon gibi sararmıştır. Peki, ya kuru ekmek ne manaya delalet eder? Bu en mühimidir: "Tek seninle birleşeyim, evleneyim... Bütün ömrümce kuru ekmek yemeye razıyım!"

Aşk vakalarına o derece nadir tesadüf olunur ki, böyle vakanın şöhreti yedi mahalleyi değil, yedi semti aşarak bütün İstanbul'a yayılır, bir roman, bir masal olur. İlle arada kaç-göç olmamasından dolayı sevişiveren süt kardeşlerin şer'an[1] birleşememeleri pek acıklı, ölümle biten muaşakalara sebep olur, akisleri şehir içinde yıllarca çalkanır, dururdu.

Dün ve bilhassa bugün pek müptezelcesine kullandığımız "sevmek, sevişmek" kelimeleri o zaman pek az, utanıp sıkılarak istimal edilebilirdi;[2] çoluk çocuk ağzına alamazdı. Hatta sanıyorum ki, "sevişmek" lügatte mevcut bile olsa "zebanzet"[3] değildi. Bu kelimeleri "Edebiyatı Cedide" tamim etmiştir.[4] Sonra severek, sevişerek evlenenlere de hoş bir gözle bakılmazdı; kadın için "aşiftelik", erkek için "çapkın-

1 şer'an: şeriat hükmünce
2 istimal etmek: kullanmak
3 zebanzet: alışılmış, yayılmış (söz)
4 tamim etmek: genelleştirmek

lık" damgasıydı. Böyle izdivaçlardan hayır, uğur, o zamanki tabirle "yövüm" ve meymenet beklenmezdi.

"Sevişip de evlenmişler!"

sözü bu asırda bir takdir ve gıpta ifade eder; o zaman tenkit ve ayıplama manasında idi. Erkek, kadını ya kafes arkasında gölgesinden sezer, ya sokakta anasının arkasından, şemsiyesine gizlenerek tıpış tıpış yürürken Kalpakçılarbaşı gezintisinde endamından fark eder yahut da Veliefendi, Çırpıcı çayırlarında dolaşırken benimser, âşık olurdu. Kâğıthane'ye giderken kayıkta rastlayarak ve bir sünnet düğünü esnasında kapı ardından, şöyle vücudunun ancak onda birini kavrayarak tutulmak da mümkündü. Fakat o devirde daha ziyade komşu aşkları hüküm sürerdi.

* * *

Zira kadın sokağa çıkmak vesilesini pek güç bulurdu. Bu devrin sonuna doğru tıp imdada yetişerek fakrüddeme[1] uğrayan kızlar için bahar mevsiminde bir gezinti ve hava alma yolu açmıştı. Solup sararan, kansızlığa duçar olan kızı, el sürüyerek, başında örtü, her tarafı kapalı, güya muayene eden tatlı su frengi doktor:

"Çelik vermek lazım," derdi, "iki türlü çelik damlası vardır; birisini alınca araba ile her gün bir saat dolaşmak lazım gelir; öbürünü alınca kıra çıkmalı, bir saat açık havada oturmalı!"

Serveti müsait olanlar "Araba çeliği"ni tercih ederlerdi; küçük hanım yirmi gün çelik damlası alır, koçuya biner, Edirnekapı dışında gezinti yapardı. Parasızlar "yayan çelik"inde

1 fakrüddem: kansızlık

karar kılarlar, yirmi gün civar bostanlara, çayırlara gitmek fırsatını bulurlardı. Bu çelik ilacı yüzünden İstanbul'un o zamanki tarihine hayli aşk ve alaka vakası kaydedilmiştir.

Karagöz'de veya ortaoyununda seyredilen Kerem ile Aslı ve Ferhad ile Şirin, kızlara gözyaşları döktürür, delikanlıların yüreklerini yakar, ateşli ahlar göğüsleri inletirdi. "Birbirine hasret gitmek" yani "kavuşamadan ölmek" yalnız gençlerin ve âşıkların değil, yaşlıların da hüznüne dokunurdu. Ama bu meşhur kahramanların aşkını -ahlak ve terbiye noktasından- başka türlü tevil[1] lüzumu hissedildiğinden ihtiyarlar, gözleri ağlamaktan şişmiş genç kızlara dindarca bir tavır alarak şöyle söylerlerdi:

"Onları siz bizim bildiğimiz âşıklardan mı sanıyorsunuz ayol! Onlar 'Hak âşığı'dırlar."

HAMİT DEVRİNDE

Büyük yangınlar yüzünden şehir birazcık ferahlamış, sokaklar nispeten genişlemiş ve Karagümrük, Hırkaişerif gibi eski devirde makbul sayılan semtler ahalisi yavaş yavaş Şehzadebaşı, Beyazıt, Tavşantaşı, Gedikpaşa taraflarına doğru kaymış, kadın da ferahlamış, insan içine çıkmaya başlamıştır. Artık kafes muaşakalarında kuru ekmek, limon, kömür parçası kullanılmıyor. Delikanlı pencereden seslenemediğini bir kâğıda iri harflere yazıp komşu kızına cam arkasından gösterebiliyor: "Ey Mehlika, aşkınızla divane oldum!" Zira kadın, artık okuma yazma bilmektedir; bilmeyenler de Yeni

---

1 tevil: başka anlam verecek şekilde yorumlama

Cami arkasındaki sokak yazıcılarına hususi tabiriyle "name" yazdırmak imkânını bulabilmektedir.

Bu devir aşk ve alakanın dal budak saldığı çok feyizli, müsait bir devirdir; zira sayfiyeye ve seyir yerlerine gitmek umumileşmiştir; bunun için de yaz mevsimi, tam bir âşıkdaşlık mevsimidir. Bu aşklar nerelerde ve nasıl vücut bulur. Sayalım:

Denizde – Göksu, Kâğıthane, Kalender, Yoğurtçu deresi, Küçüksu, mehtapta Kanlıca Körfezi... Kayık, sandal ve kik, araba gibi de değildir; birbirlerine pek yakın, hatta sürtünürcesine geçerler. Sonra kadın, deniz vasıtasında kendini pek gizleyemez de... Kupaların[1] tavanı ve arkalığı, körüklü faytonların da keza siperleri vardır. Sandallar ise her taraftan açıktır, kadınlar hokka gibi meydanda dururlar. Bunların bir kusuru varsa içindekilerin kürek çekenlerle karşı karşıya bulunmaları, işaret etmekte serbest olmamalarıdır. Halbuki arabalarda seyis size arkasını dönmüştür, kukla bile oynatsanız farkında olmayabilir.

Karada – 1- Seyir yerleri... Yazın Fenerbahçe, Çiftehavuzlar, Kuşdili, Büyükdere - Sarıyer arası rıhtımı, Bentler yolunda Sultansuyu yolu, Şişli tepesinden Kâğıthane yokuşu; kışın, kandillerde Direklerarası ve Divanyolu; sürre alayında Beşiktaş ve Yıldız. Cülus ve mevlit gecelerinde bütün büyük caddeler, saray önleri...

2 – Tiyatrolar... Bunlardan maksat yazlık tiyatrolardır. Kadınlara mahsus üst kat localar kafesli idi; hanımlar sahneyi ve seyirci erkekleri kafes ardından seyrederlerdi. Göksu'da

---

1 kupa (Fr. coupé): kapalı ve yalnız arkada oturulacak yeri olan, genellikle atların çektiği araba

bir, Kuşdili ve Yoğurtçu'da o kabilden üç salaş tiyatro mevcuttu.

3 – Sular... Çırçır, Hünkârsuyu, Fındıksuyu, Sultansuyu. Buralarda ekseriya ince saz çalardı ve kadınların oturdukları yer, yine kafeslerle ayrılmıştı, fakat ışık iki taraftan vurduğu için içerisi ayan beyan görünürdü. Kayışdağı, Taşdelen, Karakulak gibi membalarda kafes yoktu ve birbirlerinden uzakça yer alarak aileler buralarda kadınlı erkekli bir arada, hasırlar ve kilimler üzerinde otururlardı.

4 – Mama'da ortaoyunu... Saha, keza ikiye ayrılmış, kadınlarınkine kafes çekilmiştir.

5 – Sünnet düğünleri münasebetiyle ya umumi seyir yerlerinde, yahut hususi bahçelerde ve kırlardaki topluluklar.

İşte bütün bu mahaller kadınla erkeği, kafes, peçe, şemsiye, siper gibi pek de sağlam olmayan haillere[1] rağmen, bir yere getirir, birbiriyle tanıştırır, bir aşka, daha sonra da randevuya sahne olurdu. "Sularda rast gelip sevişmişler", "Bu yıl Fenerbahçe'de işi pişirmişler", "Kıza Göksu'da abayı yakmış", "Oğlana Kuşdili'nde tutulmuş" gibi sözler o gezinti ve eğlence yerlerinin aşk ve alaka üzerindeki mühim tesirini ve rolünü gösterir.

Vapurlarda, tramvaylarda, vapur iskelelerinde de birbirlerini görerek beğenenleri, âşık olanları, görücü gönderip izdivaca kadar varanları da unutmamalıdır.

Sevişme evvela dikkatli bakışlarla, sonra -içtimaî seviyeye göre- manalı hareketler ve işaretlerle başlardı. Aşağı tabakadan erkekler göz süzerler, bıyık bükerler, söz atarlar, ah çekerlerdi; kadınlar hususi tabiriyle fingirderler, yani vücut-

1 hail: engel

larına gayritabii bir oynaklık verirlerdi. Mendil renkleriyle yakaya takılan çiçeklerin de manaları vardı. Mamafih bunların çoğu çapkınlık ve aşiftelik mahiyetini geçemezdi.

En mühimi, iş kıvamını bulduktan sonra mektuplaşma idi. Yeri gelirse zarf arabadan arabaya, kayıktan kayığa atılabilirdi. Dilenciler, seyyar çalgıcılar, sucular, tiyatro satıcıları da muhabere vasıtalarıydı. Fakat kibar aileler nezdinde bu rolü bohçacı kadınlar oynardı.

Bohçacı kadın, ev ev, konak konak dolaşıp kumaş, dantela ve bu kabil öteberi satana denir. Yanında bir de, yükünü taşıttığı hamalı vardır; o, dışarıda kalır; kendisi yukarı kata çıkar, bohçaları açar, büyük hanımı bir lakırdı, ortanca hanımı bir oya, halayık ve hizmetçi makulesini basma toplarıyla oyalarken küçük hanımın eline usulcacık mektubu sıkıştırır. Giderken de yüksek sesle şöyle bir şey söyler: "Gümrüğe yeni kumaşlar geldi, apiko şeyler, yarın çıkaracağız, haftaya çarşamba günü getireceğim; almazsanız da bir görünüz, hanımefendiciğim!" Bunun manası: "Küçük hanım! Cevabı çarşamba günü hazırla ve o gün sakın bir yere gitme, evde bulun!" demektir.

Bir mevsim süren muhabbetler de vardı: Yandaki kiralık köşkü tutup gelen bir ailenin kızıyla pencere muhabbeti... Böyle bir muhabbet uğrunda kız ve erkek koca yaz mevsimi odalarına kapanırlar, ara sıra, panjur ve kafes ardında birbirlerinin mevcudiyetini fark etmekten memnun, uslu uslu otururlardı. Geceleyin lambalar bu puslu, silik muaşakaya biraz daha can ve renk katardı. Mesela erkek, tül arkasında sevgilisinin şöyle, bluzunu çıkarttığı, yahut geceliğiyle dolaştığını bir görebilirse dünya kendisinin olurdu, haftalarca bununla avunurdu. Piyanoda çaldığı parçalar ise, bazen bir

kadının sırrını vermesinden, aşkını ilan etmesinden ibaretti. Musiki ile muhabere[1] idi..

Kaçgöçün asıl fenalığını aile içinde sebep olduğu felaketli muaşakalarda[2] aramalıdır. Yabancı kadının ve erkeğin cemiyetten uzak tutulması yüzünden damat baldızını, kız eniştesini, kayınbirader yengesini seviverirdi. Romancılar da tabiidir ki, hem hakikate az çok uygun, hem de kıvırması kolay olduğundan eserlerinde hep bu gayritabii aşklara yer verirler, mevcut istidatlara[3] yol açarlardı.

Romanlar, piyesler bu asırda aşklar üzerinde kuvvetli tesirler yapıyordu; fakat Kerem ile Aslı ve Ferhat ile Şirin henüz nüfuzunu kaybetmemişti. O kadar ki, bu halk masalı kahramanlarının, sonunda birbirlerine hasret gitmeleri yüzünden karagöz oyunlarında bir iki âşık delikanlı dayanamamış, bıçaklarını çekip kendi yüreklerine sokuvermişti; kafes ardında da düşüp bayılan kızlara da rast gelinmişti; artık "Hak âşık'ı" sözüyle avunan kalmamıştı. Onun üzerinedir ki, padişah irade çıkarmış, karagöz ve ortaoyunlarında bu masallar oynandığı zaman son sahnede âşık ve maşukanın birbirlerine kavuşturulmalarını mecburi kılmıştı!

ŞİMDİKİ DURUM

Her yer: Sokak, lokanta, tiyatro, sinema, gazino, bar, sandal, otomobil, plaj, kulüp, otel, tramvay, tren, mektep, sınıf, konser, hususi ve umumi neresi varsa hepsi... Hülyaya

---

1 muhabere: haberleşme
2 muaşaka: sevişme
3 istidat: yetenek

yer kalmamıştır; kadın ve erkek artık laboratuvar tahlilinden geçerek ve günlerce, aylarca, hurdebin[1] ile görülerek incelenmiş, meçhul noktası kalmamış bir unsur olduğu için aşk ve alaka bir nazariye değil, müspet bir ilimdir. Eskiden sevilen, "hakiki varlık" değildi; bu varlığın ufacık bir noktasına, mesela bir göz rengine, bir ele, bir bıyık veya bir perçemle kâküle istinaden kurulan hayaldi. Göz ile görülüp el ile tutulanı değil, dimağımızın süslediği, şahaneleştirdiği hayalet ve hülyayı severdik. Sevdiğimiz, ekseriya o canlı şahıs değildi, onun yerine kalbimizin içine yerleştirdiğimiz büsbütün başka, manevi bir hüviyet idi ve ikisi yan yana gelince arada dağlar kadar fark hasıl olur, bizi şaşkınlığa uğratırdı.

* * *

Binaenaleyh bugünün aşklarında bir türlü yanaşılamayana, ele avuca sığamayana karşı duyulan tatlı tahassür,[2] şiir, hülya yoktur; fakat maddi ve müspet[3] ilimlerin, bilme ve tanımanın zevki, bu büsbütün ayrı keyif mevcuttur. Onun içindir ki, artık, âşık olmayı sevmiyoruz; daha ziyade tanıyıp hoşlandığımızı seviyoruz; sevda, şimdi ilme müstenittir;[4] mamafih unutmamalı ki, ilimde dahi aldanmak ve boşa çıkan bir netice ile karşılaşmak mümkündür...

1 hurdebin: mikroskop
2 tahassür: özlem
3 müspet: pozitif
4 müstenit: dayanan

VI

DÜĞÜN

AZİZ DEVRİNDE

"Askı"nın kurulduğu geniş odadayız. Askı nedir, Kalpakçılarbaşı'ndaki hususi dükkânlardan ariyet[1] kaldırılan ve düğün odasının münasip bir köşesine kurulan bir nevi dekor: Balmumu, kumaş parçaları ve jelatinden yapılmış yeşil asma yaprakları, içlerinde çekirdekleri görülen üzüm salkımları... Bir yapma çardak! Gelin onun altına, -sandalye henüz taammüm etmediğinden[2]- üstü kadife ile örtülmüş bir sandık veya mum iskemlesinde oturmaktadır. Bütün gün kımıldanmayacak, bir Uzakşark putu gibi süslü püslü, kendisini gelene gidene seyrettirecektir. Yalnız, hatırlı misafir ve akraba hanımların elini öpmek için ayağa kalkmasına izin verilir.

Başında yine çarşı esnafından kira ile kaldırılmış, kaba saba, çiğ kızıl renkli altın üzerine fersiz Felemenk taşları işlenmiş bir taç. Yüzünde -ikisi yanağında, biri alnında, diğeri çenesinde olmak üzere- elmastan çiçek şeklinde "yapıştırma"lar vardır; bunları, sabahleyin, gelin tuvaletini yapanlar sakız ya-

1 ariyet: ödünç, eğreti
2 taammüm etmek: yaygınlaşmak

karak çehresine tutturmuşlardır. Düşmesin diye kızcağız zaten gülemez, fazla hareket yapamaz, tabii vaziyetini alamaz; taş bebek ve mum oyuncak gerginliği, donukluğu ile ve maske taşıyormuş gibi yüzü manasız, donmuştur!

Gelin elbisesinin beyaz olması daha âdet hükmüne girmediğinden renk intihabında[1] herkes hürdür; fakat saçlar nasılsa frenk modasından müteessir olarak garp şeklinde düzeltilmiş, üstüne de beyaz değil, yeşil bir duvak örtülmüştür. İki yanından, göğsünün üzerine, aralarında tek tük sarıları da bulunan gümüş teller sarkmaktadır. Gelinin ve düğün sahiplerinin -israf etmemek şartıyla- bunlardan iki tırnağın arasında büklümleyerek kopartıp düğüne gelen çocuklara vermek hakkı... Oğlan çocuklar tel parçalarını feslerinin ibiğine veya düğmelerinin iliğine, kızlar saçlarına takarlar.

Sabahleyin koltuğa verme töreni şu şekilde yapılmıştır: Kadınlar -güveyin gözü gelinden başkasını görmez diye- başlarına birer çevre atarak sofaya dizilmişlerdir; selamlık kapısı açılır, kız veya oğlan babası önde, güvey arkada içeriye girerler. Duvağı örtük olan gelin, kocasını ilk defa şimdi görecektir, göğsü heyecandan kabarıp iniyor ve merdiven başında heyecanla bekliyor. Baba, önde durur, bir dua okur; sonra belindeki şal kuşağı çözer, gelinin beline bağlar, iki genci ele ele verir. Bu merasimin adı "Kuşak bağlama"dır.

O devirde gelinin koluna giren koluna takıp götüren güveydir. Merdivenleri böylece çıkarlar, askılı odaya girerler, kızı yerine oturtur, duvağını besmele çekip açar...

Güvey: (Henüz on yedisinde var yok, bıyıkları yeni terlemiş bir genç; şaşkındır, kıpkırmızıdır; görmeyen gözlerle

---

1 intihap: seçim

geline bakar; evvelce anasından öğrendiği halde hem âdet olduğu, hem de konuşacak başka bir söz bulamadığı için kekeleye kekeleye sorar) "İsminizi bağışlar mısınız?"

Gelin: (Yaş ancak on dört, gözleri yerde, yanaklar al al olmuş, gayet pes perdeden) "Baise!"

Güvey: (Sakosunun yan cebinden çıkardığı broşu kızın göğsüne titrek ellerle, güç bela taktıktan sonra hiçbir şey söylemeden ters yüzü çıkarken içinden) "Anam mavi gözlü demişti, bana açık kestane gibi göründü!" (Merdivenleri sarsak sarsak iner, kadın kalabalığının üzerine, arasına bir paralık mangırlar karıştırılmış leblebi şekerlerini serpiştirir. Cami güvercinlerinin darı ve mısır atıldığı zaman çıkardıkları kanat sesini andıran tatlı, aceleci bir hışıltı)...

Bir yaşlı kadın: (Altı kocadan artakaldığı halde) "Allah ikisini bir yastıkta kocatsın! Kızcağıza başka er yüzü göstermesin!"

Geçkin bir kız: (Yanındakine) "Güvey de pek toy... Kardeş kardeş bebek oynayacaklar galiba!"

Bir başkası: "Yukarıdan inerken yüzü gülmüyordu, gelini beğenmedi, zahir!"

Güvey anası: (Birine, usulcacık) "Oğluma yazık ettik, kızın bakışını gördün mü? Oğlanın az daha boynuna sarılacaktı, ne aşifte şeymiş!"

Kız anası: (Yine usulcacık bir kadına) "Aman, yavruma yazık oldu, damat pek çapkın, gözleri velfecri okuyordu, elalemin kızına, kısrağına dikilmişti!"

(Bu sırada düğün evinin kapısında seyyar satıcılar: Macuncu, pekmezli su muhallebicisi, leblebici, Eyüp oyuncak-

çısı ve hepsinin, kendi sanatlarına mahsus, türkülü beyitli hoş çığırtkanlıkları!)

Yatsı zamanı:

Yenge: (Fanuslu şamdanlarla aydınlanmış gelin odasındaki sedirli minderlere, birbirlerinden uzak oturup süt dökmüş kedi gibi düşünen yeni çifte hitaben, yapma bir neşe ile) "A, bu da ne öyle, biraz konuşunuz bakayım, insan helallisi ile yabancıymış gibi durur mu hiç?"

Güvey: "Konuşuyoruz ya işte!" (Susmakta devam eder)...

Yenge: "Haydi kızım, gel de yan odada geceliklerini giydireyim; Cemalifer'le Konca da yatağınızı yapsınlar!" (Karyola o devirde kullanılmamaktadır. Biri beyaz, öbürü zenci iki halayık, odaya girerler, yükü açarlar, şilteleri, mum ışıklarını telaşa düşüren bir hava tazyikiyle ortaya atarlar; hepsi de pek ince el işleriyle süslü takımlar; yatağı hazırlarlar. Sonra güveyin önüne atlas bir bohça koyarlar, giderler. O, bohçadan çıkan entariyi, çevrilmiş terliklerini giyer, bir tahta kalıpta hazır duran gecelik fesini de başına geçirir, gündelik fesini boş kalan kalıba koyar, bu kıyafette yine minderin bir kıyısına ilişir, yan odada gelini süslüyorlar: Önden sımsıkı ilikli bir entari, yine sımsıkı bir hırka. Saçlarını çözmüşler, iki kol, sımsıkı örmüşler, arkasına koyuvermişlerdir. Zavallı kızcağız tımtıkız bir hale sokulmuştur; her tarafı düğmeli, ilikli, kapalı, örtülü, adeta kafası dışarıda, bir çuval içinde gibidir.)

Yenge: (Geline son tavsiyeleri) "Hırçınlık, şımarıklık, dikbaşlılık etme ha! Kocan ne derse yapacaksın!" (Güveyin

yanına sokulur, usulca) "Aman oğlum, kızımız daha çocuk sayılır, yüzü gözü açılamıştır, Maaşallah senin aklın başında, adam evladısın, kusurlarına bakmazsın değil mi? Tek evlat, biraz şımarık büyüttüler, suyunca gidiver!"

Güvey: (Yüzüne kan fışkırarak) "Merak etmeyin teyze hanım!"

Yenge: "Allah ikinizi birbirinize bağışlasın, yıldız barışıklığı versin. Ben yan odadayım, bir şey iktiza ederse[1] duvarı vuruveriniz!"

Güvey: (Yalnız kaldıkları zaman yerinden kalkar, evvelceden serilmiş olan mor çiçekler ve sırma kandiller işlenmiş arakiye seccadeye çıkar, iki rekât namaz kılar... Namaz bitince seccadenin yukarı ucunu kıvırır, kalkar. Gelin, günlerden beri verilen talimata uyarak gider, seccadeyi, kıvrım yerlerini birbirinin üzerine getirerek itina ile katlayıp kaldırır, bir kenara koyar. Minderlerine uzakça oturmuşlardır.) "Uykunuz gelmiştir, yorgunsunuzdur yatmaz mısınız? (Gelin, yanakları pençe pençe kızararak önüne bakıyor, susuyor.) Haydi, buyurunuz Baise Hanım! (Gelinde ne ses, ne hareket. Güvey, dokunmakta tehlike varmış gibi, fazla temastan çekinerek omuzlarından hafifçe iter.) Buyursanıza!"

Gelin: (Nefes nefese, zorlukla)... "Siz, siz buyurunuz!"

Güvey: (Evvelceden halayıkların başka ışıkları söndürüp yalnız yatak başında yanar bıraktıkları ayaklı pirinç şamdanı birden üfler.) "Püff!"

(Odada yerli keten çarşafların serin hışırtısı. Dışarıda bekçi sopası taktakları ve uzaklı yakınlı köpek havlamaları.)

---

1 iktiza etmek: gerekmek

Ertesi sabah:

Kız anası: (Güvey düğün evine paça ve kaymak göndermek için erkenden fırladıktan sonra, kendisine verilen müjdeye karşı gururla). "Hamdolsun Allahım! Benim yavrum beline kara peştemal sarılıp evine geri gönderilen kızlardan değildi elbet!"

HAMİT DEVRİNDE

Aziz devri ile arada, yavaş yavaş şu farklar hasıl olmuştur: "Askı" ve "Yapıştırma" kalkmıştır. Gelin eski usul merasimle görücüye çıkmadığı gibi düğün günü köşede de oturmaz, oda oda dolaşır, güler, konuşur, fakat vakarlı durur. Başında taç varsa da -refahlı ailelerde- dükkândan kira ile kaldırılmış değildir; ya kendi malıdır ya akrabadan ariyet alınmıştır; ince işlenmiş, temiz pırlantalıdır. Elbisesi, Paris modellerine uygundur; muhakkak surette beyaz renklidir, limon çiçekleri takmak şarttır; tel, yalnız halis gümüşten ve pek ince bir sudan ibarettir...

Kibar düğünlerine davetnamesi olmayanları, yani "seyirci"leri sokmazlar. Kapıda bu işe bakmak, seyirci kafilelerini ürkütmek için sırmalı cepkenini giymiş, belinde "altıpatlar"ı, Arnavut bahçıvanbaşı oturur. Ayrıca eli kamçılı bir haremağası da hem kontrol, hem de davetli hanımları karşılayıp ağırlamaya memurdur. Tüysüzlere has acayip sesi, ya zorla girmek isteyenleri kovmak, yahut zamane ricalinin hanımlarını, kocalarının padişah nezdindeki ehemmiyetine göre iltifata boğmak için kümesten yakalanıp mutfağa, ke-

silmeye götürülen piliç feryadı gibi, ciyak ciyak, telaşlı telaşlı her tarafa akseder...

Hanımların külfetli tuvaletleri üzerinde yeşilli kırmızılı kordonları, mineleri, elmas kakmalarıyla "şefkat" nişanları göze çarpmakta ve mücevher bolluğu göz kamaştırmaktadır. Yemek, uzun masalarda alafranga tertip verilir. Mor kadife üzerine sırma işlemeli "istil" adı verilen örtüyü sırtına atmış olan bir kadın, misafirlere zarflı fincanlarda kahve ve gümüş takımlarla sakızlı ve çilekli lohuk[1] verir. Hacı tehniyetlerinde[2] bu "istil" ekseriya beyaz kadifedendir.

"Kuşak bağlama" usulü nadirleşmiştir; koltukta geline güvey kolunu uzatır ve koluna kız girer. Duvak beyaz tüldendir; artık yeni çiftler, üzerlerine kapılar örtülünce birbirlerini tetkik edebilecek derecede cesurdurlar. Zaten gelin uzaktan, güveyin kendisini görmemişse de resmen verilen fotoğrafını tetkik etmiş, güvey de müstakbel zevcesini sokakta veya seyir yerinde şöyle bir gözden geçirmiştir. Güvey isim sormaz, birkaç kelime ile saadet temennisinde bulunur ve inince leblebi şekeri atmaz, delinerek kırmızı beyaz, incecik kurdeleler geçirilmiş çil kuruşlar serper.

Gelin odası renkli lake yahut sedefli Şam mobilyalarıyla döşenmiştir; gayet kalın, ağır, arşın arşın kumaştan perdeler, katmer katmer tüller asılı; çok aynalı, avizeler sallanan, her köşede yapma çiçeklerle dolu koca koca vazolar dizili bu piyanolu salon kasvetli, karanlıktır; oturulmak için değil, gösteriş olarak döşenmiştir.

---

1 lohuk: bir tür sakızlı tatlı

2 tehniyet: kutlama

Yatak odasında gelinin "paçalık"ı, yani cuma günü giyeceği elbise, iç çamaşırları, "sabahlık"ları, mücevherleri, hatta güveye hediye edilmiş altın sigara kutuları, kehribar ağızlıklar ve tespihler, saatler, pırlanta kol düğmeleri de teşhir edilir; emektar, emniyetli iki kadın, konaktan çırak çıkarılmış eski halayıklar bunların başında bekçilik ederler. Fakat bazı aileler mahrem eşyanın gösterilmesini istemediklerinden yatak odasını kilitledikleri için meraklılar ancak anahtar deliğinden içeriye bir göz atabilirler.

Yengenin rolü, bu devrin sonuna doğru çok hafiflemiş, kuru bir unvandan ibaret kalmıştır; zira frenk romanlarını okuya okuya, yahut Fransızca bilmiyorsa "Edebiyatı Cedide"yi, hiç olmazsa Hüseyin Rahmi'yi takip ede ede gelinin gözü açılmış, kendinden önce evlenenlerden de kâfi ders almıştır.

Ertesi sabah:

Güvey: (Beyaz dantel sabahlığı içinde yorgun, mahmur ve Chabas ile Hemmer'in tablolarındaki gibi buğu kadar hafif, latif duran geline hitaben, yatak odasında dadı kalfanın hazırladığı kahvaltı tepsisi başında) "Arzu ettiğiniz kitap ve nota varsa emrediniz, akşama getireyim."

Gelin: (Romantik bir eda ve sevdalı bir bakışla) "Teşekkür ederim. Chopin'in "Noktrün"ünü etajerden biri almış; bu notayı getirirseniz size çalmak isterim. Bilmem ki, o "morso"yu[1] sever misiniz efem?"

1 morceau (Fr.): parça

ŞİMDİKİ DURUM

Herhangi bir gazino veya otel salonu; düğün herhangi bir danslı davete ve baloya benziyor. Gelin, bir sinema yıldızının resimli dublajı, güvey bir işadamının hıh demiş burnundan düşmüşüdür... İkisinde de hayatı çoktan anlamış, tecrübeli, bilgiç, yerleşmiş görünmek merakı göze çarpmaktadır. Bu, malumatlı görünmek gayreti yüzünden gelin fazla serbest tavırlar alıyor, kocasıyla senli benli, arkadaştır. Hatta zifaf gecesi, karşılaştığı yenilik karşısında duyduğu heyecanı belli etmekten bile çekinmiştir; toy sanılmamak için yapmadığı sahte bilgiç hareketler kalmamıştır. Acemi telakki edilmek modernliğe muvafık sayılmaz. Halbuki ruhu da hissi de tamamıyla bakirdir; fakat öyle görünmemek modadır!

Nerede o kuşak bağlama, koltuğa verme, para serpme, köşeye oturma törenleri? Gecelik fesini giyen entarili güvey? Yüzlerce kişinin yiyip içtiği, hediyeler aldığı, paralar kapıştığı düğünler? Nerede mahcubiyetten al al olmuş bön, masum çehreler, romantik bakışlar, sizli bizli konuşmalar? Fakat, çok şükür ki, yine nerede görücüye çıkışlar, körü körüne evlenişler, harem selamlık, kaçgöç, bilhassa bir tek "boşadım" sözüyle ayrılmalar, içlenmeler?

Ertesi sabah:

Güvey: (Kapısını açık bıraktığı banyo odasında yıkanırken o sırada yan odada uyandığını gördüğü geline hitaben, kolunu sallayıp horoz taklidi ile) "Öörö ööö!"

Gelin: (Pijamasıyla yataktan kendini atıp koşarak, banyonun kenarına eğilmiş halde) "Aç ağzını kapa gözünü!"

VII

HAMAM

AZİZ DEVRİNDE

Büyük konaklardan birinde, alt katta, hamam dairesindeyiz. Buraya -yazın serin, kışın soğuk- kocaman bir mermer avludan, uzun tahtalara basılarak gidilir. Girdiğiniz yer, evvela soyunulacak ve yıkandıktan sonra da silecekler değiştire değiştire ter kurutup giyinilecek geniş, fakat basıkça bir odadır; fırdolayı sedirlerle çevrilmiştir... Hamama varmak için ortasındaki kapıyı kendinize doğru çekerek küçücük bir aralığa girmek ve karşınıza çıkan ikinci kapıyı itmek lazımdır; kırmızı çuha kaplı ve iri başlı sarı çivilerle süslü bu çifte kapının hikmeti: Girip çıkışlarda hamamı soğutmamak ve içeridekine soğuk hava duşu yaptırmamak!

Soyunma odasında, hamam günü, bir halayık daima nöbet bekler; kulağı tetiktedir. Şayet yıkanmaya giren hanım veya bey, tek başına ise -sıcaktan düşer, bayılır, üzerine fenalık gelir korkusuyla- ikide bir kapıyı vurur: "Bir şey istiyor musunuz?" diye sorar. İçeriden ses çıkmazsa hemen girip kontrolle mükelleftir.

Nöbetçi halayıkların yaşlılardan ve çirkinlerden seçildiğini sanmayınız. Bilakis, bu işe ayrılanlar tazeler ve güzellerdir. Hatta konağın genç beylerini onlar soyarlar, "çıkma"sını onlar verirler, onlar kurular, onlar silecek değiştirir ve giyinmesine de onlar yardım ederler. Erkeklerin hamama, ekseriya gece girdiklerini de unutmamalı. Bu vesile ile nikâhlı ve hanım derecesine çıkan halayıklar çoktur...

* * *

Nüfuzlu ve zengin konaklarında hamamlar hiç sönmez. Bir derece aşağıdakilerinde haftada bir yanar; lakin külhanı selamlık dairesinde bulunan ve ayvazlar tarafından idare edilen bu hamamların sıcağı günlerce devam eder. Zaten ısınması için de bir gün evvelden yakılması ve çekilerle odun atılması lazımdır.

Halayık ve hizmetçiler hamama, geceleyin, işler bitip herkes yattıktan, el etek çekildikten sonra cumhur cemaat girerler ve türkülerle, şarkılarla, hatta bazen darbukalar, zilli maşalar çalarak yıkanırlar. Hamam dairesi hem uzakta, hem kubbeli ve tepe camlı olduğundan gürültü hiçbir tarafa aksetmez. Fakat bu, kâhya kadının insaf ve iznine bağlı bir iştir; yoksa çıt ettirmez.

Konak hamamlarının kurnaları ve musluk taşları yekpare ve pek saltanatlıdır; konak sahiplerinin hamam takımları ise son derece itinalı, sırma ve ipek işlemeli, sakız gibi beyaz, lavanta çiçeği kokulu ve kupkurudur; tas gümüşten, nalınlar sedefli ve kadınların saçlarına bağlayacakları tülbent, ya pul pul altınlar dizili, yahut mercanla çevrilidir. Ayrıca misafir-

lere mahsus bir sürü yedek silecek bohçaları peştemalından kesesine kadar hazır durur... Mamafih bunlar da derece derecedir; önüne konulacak şahsın içtimai[1] seviyesine göre... Seviyeyi kâhya kadın tayin eder ve bohçacıyı da yine o seviye itibarda tutularak ya bizzat kendisi götürür, yahut iş zenci halayığa kadar düşer...

* * *

Bu devirdeki çarşı ve sokak hamamlarına gelince:

İçinde bulunduğumuz sahneye karakteristik bir not ilave edecek olan şu türküyü dinleyelim:

Hamamın kapısı vuruldu
İçeri meclis kuruldu
Ayol! Ayol!
Hamamda gördüm bir taze
Elinde altın yelpaze
Ayol! Ayol!

Eğlencesi, nadir vesileler haricinde, dört duvar arasına inhisar eden kadın için hamamın, yalnız yıkanma bakımından değil seyran, tenezzüh,[2] topluluk, hatta, bazen -kaçgöçün sebep olduğu- anormal sevgiler itibariyle de mühim bir mevkii vardır. Hamam ustalarına, "natır"larına, Çingene kemancı karı ile çengilerine ana, baba, koca mirasını yedirmiş yüksek ve zengin sınıf hanımları bu devirde büyük bir yekûn

---

1 içtimai: toplumsal
2 tenezzüh: gezinti

tutar. Yukarıdaki türkü, işte o dejenere zevkin hamam kubbelerinde yıllarca çınlayıp nice senelerden sonra bizim kulaklarımıza kadar gelen güfte ve bestesidir...

Türkünün ilk mısraını dinlerken yumrukla vurulan bu tokmaksız tahta kapının "güm güm" akislerini duyar gibi oluyoruz. Sonra, içerideki meclisin uğultusu da buna karışıyor. Elinde altın yelpaze, yüksek nalınlarını tıkırdatarak, tepe camları buğulanmış, dumanlı bir âlemde salına salına giden yarı çıplak, ipek futalı, saçları topuklarında tazeyi de görüyoruz ve o manalı "Ayol"larla ne denilmek istediğini de anlıyoruz!

* * *

İki "a"yı da çekerek "zürafa" ahenginde söylenen kelime, bittabi, uzun boyunlu malum Afrika hayvanıyla ilişikli değildir. "Zarif"in cem şeklinden alınmış, telaffuzu değiştirilmiştir. O zümreye neden böyle denilmiştir? Herkesin, bilhassa aynı tarikat veya güruha mensup olmayanların anlayamayacakları bir hususi lehçe, bir argo kullanmalarından, göz süzerek, kaş oynatarak, imalı imalı söz atarak konuşmalarından, zarafet satmalarından, bir de yine herkesinkine benzemeyen kıyafet farkları gösterip bazı alametler, işaretler taşımalarından! "Zürafa"lar daha ziyade beyaz renkte elbiseler giyerler, boyunlarına beyaz birer ipek mendil sararlar ve mendilin uçlarını muayyen şekilde bağlarlar; saçlarını da kısa keserler.

"Zürafanın düşkünü, beyazlar giyer kış günü" sözü de servetini yedirdikten sonra sefalete düşen ve kış mevsiminde

sandık dibinde kalmış keten elbiselerle süslenen bu meslek kadınları için söylenmiştir.

Mamafih o ismi kendilerine veren yine kendileridir; yoksa normal halk kadını, iğrenerek ve şaşarak bunlara kısaca, tokça "sevici" der ve söz açılınca bir tehlike ve rezalet addettiğinden yakasını tutarak, üç kere "tû, tû, tû" diye şeytanın iğvasından nefsini sıyanet eder![1]

Aziz devrindeki kadınlar hamamından bahsederken o devirde hüküm sürmüş ve gitgide sönmüş olan bu münasebetsizliğe işaret etmeden geçmek mühim bir eksiklik sayılacağından kısaca teması lüzumlu bulduk.

Küçük ev kadınının çarşı hamamına gitmeden önce mühim ve büyük işleri vardır. Bu meyanda ve mevsim başlangıçlarında ev temizlikleri... Kadın tahtaları siler, camları ovar; çamaşırlarını yıkar, kurutur, ütüler; yorganlarını kaplar; sandıklarını yerleştirir; günlerce didinir, helak olur. Bütün bu çalışmanın sonunda kendisine vaat edilen mükafat ve zevk, oyalandığı teselli, hamama gitmektir... Nihayet akşam yemeğini de hazırlayıp sahanları mangalın sac kapağı üzerine, aheste ateşe koyduktan sonra bohçasını ahretliğin eline verir, çocuklarının elinden tutup kirli, yorgun, bitkin bir halde, öğle üstü kurna başına çöker.

Akşama doğru, dönüşte yüzü haşlanmış ıstakoz kızıllığındadır, cildi parıldamaktadır; parmakları, çamaşırdan çıkmış gibi yol yol olmuş, kireç beyazlığı kaplamıştır. Hatta, Halep kiline, Edirne sabununa rağmen derisine tatsız, yavan bir nem kokusu, o pek karakteristik alaturka hamam

1 sıyanet etme: koruma

rayihası[1] işlemiştir; çamaşırlarındaki lavanta çiçeğini ve zamanenin meşhur parfümü olan kırmızı "Lüben" suyunu bile bastıran ve şimdi cilt mesamatından[2] boyuna dışarıya yayılan bu koku bütün gece devam eder.

* * *

Günlerce süren o yorgunluk da tertemiz evde, tertemiz yer yatağına uzanılıp serin çarşaflı yorganlara sarılarak deliksiz bir uyku ile giderilir. Hamama gidiş bir vakadır, senede sekiz on kere başa gelen bir vaka! Bunun haricinde ancak şerî lüzumlarla gusulhaneye başvurulur.

Gusulhane, bir odadaki dolap ve yükün altına çinko kapatılarak ve dışarıya suların akması için tenekeden boru uzatılarak, iğreti yapılmış karanlık, dar yıkanma yerine denilir. Kışın içeriye mangal da konur ve bu yüzden kömür vurarak bayılanlarla ölenlere de rastlanır. Ayrıca zemheride, o muhafazasız yerde, uzun saçları temizlemek gayretiyle fazla durup kendisini üşütenler ve zatürreeye tutulup öbür dünyaya göç edenler de çoktur.

HAMİT DEVRİNDE

Konak hamamları azalmıştır; bu âdeti muhafazaya çalışanların evlerinde de eski debdebesini kaybetmiştir... Artık sokak hamamlarına halleri, vakitleri yerinde olanlar da rağ-

1 rayiha: koku
2 mesamat: gözenekler

bet gösteriyor. Bunlar, bohçalarını daha evvelden hamama gönderirler; yerlerini ayırttırırlar, kurnalarını tutarlar.

"Kurna tutmak" demek bir veya birkaç kurnayı sırf kendisine ayırmak demektir. Zira kadın hamamlarında kurna tutmadan yıkananlar, yani buldukları umumi kurnalarda ya sıra beklemek, yahut suyunu bir arada kullanmak suretiyle kavga dövüş, itişe kakışa, hatta bazen saç saça gelerek yıkananlar da vardır. "Usta"ya yıkanmak, o hamamın gedikli kadın tellakına saçını yıkatmak manasına gelir. "Hamam kapatmak" bir günlük iradını[1] ödeyerek orasını inhisarına[2] almaktır.

Saçların uzun olduğu bu devirde ustanın önüne oturma işi hem yıkayan, hem yıkatan için hayli yorucudur. Kadınlar, erkeklerin yaptıkları gibi iri tas ve lif kullanmazlar; yumuşacık sabun beziyle iktifa ederler. Keseleri de kıldan örme değildir: El tezgâhında dokunmuş yarı sert bezdendir.

Genç kızlar için -cemaat kadınlardan ibaret olmakla beraber- göğüslerini çıplak olarak teşhir ayıptır; bellerine sardıkları peştemalın bir ucunu omuzlarından atarak "büst"lerini kaparlar, yıkanırken de yüzlerini duvara çevirir ve gizlenmeye çalışırlar.

* * *

Hamam ziyafetleri de yine bu devirde sönmeye yüz tutmuştur.

Aziz zamanında ve daha evvelleri hamam kapatılarak çengi kollarıyla sazlı, oyunlu büyük davetler tertip edilirken

---

1 irat: gelir
2 inhisar: tekel

şimdi bu âdet turşu lapası, pekmezli tahin gibi hamamda yenilmesine alışılmış birkaç türlü hazmı ağır yemek götürerek göbek taşında ve herkesin gözü önünde tıka basa karın doyurmak derecesine inmiştir. Zaten doktorların sıhhate zararlı gördükleri o münasebetsizlik son senelerde ortadan kalkmıştır.

Bakımsızlıktan göçen konak hamamlarının yerini artık, yeni usul, odunlu şofbenle ısınır küçücük ve sevimsiz hamamlar alıyor. Bunlar daha ekonomiktir; yakması kolaydır; fakat ne yerdeki mermer, ne duvarlar ısınabildiğinden insan hangi tarafa temas etse ürperme geçirmektedir. Yaşlıca hanımlar, hatta erkekler o hamamlardan zevk alamıyorlar, eski konak ve çarşı hamamlarının kemiklere kadar işleyen buğulu sıcağını arıyorlar ve kaçamak yapıyorlar. Bu yeni hamamlarda, ipi çekince suyu boşanan, tavana gömülü depolu duşlar vardı.

Hamit devri, hamam hususunda da sünepeleşme devridir. Meşrutiyet bunu, her şeyde olduğu gibi, yüzüstü bırakmış, bir adım daha ileriye, yeniliğe götürememiş, eskiyi de ihya edememişti.

ŞİMDİKİ DURUM

Banyo saltanatı...

Ağızlarda en çok dolaşan kelime odur: Banyo! Lisan bilmeyen bir ecnebi, sokaklarda ve nakil vasıtalarında kulağına biteviye çarpan bu kelimenin manasını muhakkak surette öğrenmek merakına düşer: "Banyo! Banyo" acaba ne demek?

Ev, apartman gezenler, içeriye girer girmez hemen banyo dairesine koşuyorlar, ya yüz ekşitiyorlar, yahut el çırpıyorlar. Fena ve iyi oluşuna göre... Banyo, Hamit devrinde kum sancılarına tutulanların tedavisiyle ve yeni doğmuş çocukların yıkanma modasıyla başlamıştır. Hatta, bidayette[1] çinko banyolar bile memlekette o kadar azdı ki sancılananları -mesela Paşa hazretlerini- kulplarından tutarak çamaşırlıktan yatak odasına çıkarılan büyük kazana sokarlar ve odun isine sürünülmesin diye kazanı da havlulara sararlardı!...

Şurasını da kaydedelim ki eski konak hamamlarının bazısında mermerden yapılmış bir geniş banyo bulunurdu, ama kullanılmazdı. Meşrutiyet'ten sonra, ev hamamlarına banyo yerleştirenler oldu... Şimdi mutfaksız apartmana tahammül edilebilir, banyosu olmayana ayak atılamaz!

Yeni nesil o kadar su seviyor, sudan zevk ve gıda alıyor ki, adeta, ona iki su, bir ekmek yerine geçiyor denilebilir. Fakat banyo, hamam sayılmaz. Banyo teşkilatını garpten olduğu gibi alacağımıza dünyaya şöhretini yaymış Türk hamamı sisteminin küçülterek ve modernleştirerek apartmanlara sığdırılması mümkün olamaz mıydı?

Halkın çoğu, hâlâ banyoların üstüne bir tahta tezgâh ve tezgâha kurna vazifesini gören bir leğen koyarak alaturka yıkanmayı tercih etmektedir. Hiç de rahat olmamakla beraber -eski görenek!- ben de o tuhaf vaziyete düşenlerden ve her tarafı çinilerle, aynalarla, krome musluklar, nikel borularla pırıl pırıl yanan modern hamamdaki banyoya bir Çinli gibi bağdaş kurup güçlükle yıkananlardan biriyim!

---

1 bidayet: başlangıç

VIII

YEMEK SOFRASI

AZİZ DEVRİNDE

Halayık, ilk önce, odanın ortasına, yere, geniş ve kalınca bir sofra bezi yaydıktan sonra, onun da ortasına arkalıksız kahve iskemlesine benzeyen bir destek getirip koyar. Bazı evlerde bu destekler dört veya altı köşeli, açılır kapanır ayaklardan ibarettir; yani portatiftir; kaldırılınca, bastınız mı hemen yassılanıverir; artık bir tarafa, sandık veya kapı arkasına kolayca, yer tutmadan sıkıştırmak mümkündür. Arkasından kocaman siniyi yuvarlayarak getirirler; o desteğin üstüne yerleştirirler. Siniler kalaylı bakırdan, yahut pirinçtendir. Çoğunun üzerinde selvi ağacını andıran resimler, bazen de sahibinin ismi ve tarih bulunur. Tekke sinisi ise şu tarzda bir yazıya rastladığınız olur: "Dilşad Harun'un eseri vakfıdır."

Sini muvazeneli şekilde oturtulduktan sonra ortaya "nihale" konur. Ama bu nihaleler, o devirde ne telden, ne de bir yolu sarı, bir yolu kahverengi, bükülmesi kabil, cilalı tahtadandı; siyah meşindendi; bir nevi deri yastıktı. Ne tabak, ne sürahi... Kırılıp dökülecek, yangından kurtulması güç, sefere tahammülsüz eşya kullanılmaz!

Daha sonra kaşıklar dizilirdi. Kaşık Osmanlı sanatkârlığında mühim bir mevki tutar. Sıcak ve yağlı yemek kaşıkları şimşirden başka abanozdan, kemikten, tek parça fildişinden de yapılırdı; uçları mercanlı veya sedefli idi. Çeşitlerinin ayrı ayrı tarifine girişilse uzun sütunlar tutar. Muhallebi ve hoşaf kaşıkları ise dünyanın en ince, zarif, latif masnuatındandı.[1] Sütlüler yayvan, dil biçimi ve fildişi olamazsa gayet iyi cilalanmış, kemikleşmiş şimşirden oyulur, ötesine berisine mercan parçaları gömülür, uçları ise yamru yumru, iri mercan parçalarıyla süslenirdi. Tamamıyla sedefle işlenmişleri de vardı. Hatta sap, bazen yalnız mercan parçaları birbirlerine geçirilerek de vücuda getirilirdi. Hoşafa mahsus olanların ağız yerleri ya sarı, yahut koyulu açıklı şeffaf bağadandı, geniş ve derindi; hoşafın hafifliğiyle mütenasipti; saplar, öbür kaşıklardan daha süslü, yine hoşafa uyacak zarafetteydi. Mihri denilen ve hani kulağa tutunca birtakım uzun ve nağmeli sesler getiren benekli deniz böceği kabukları vardır, vaktiyle sürte sürte, kâğıt pürüzlerini düzeltip cilalamaya yarardı, bunlardan hoşaf kaşığı yapılır, saplarına oyuncaklı oymalar hakkedilmiş kocaman sedef parçaları eklenirdi. Çatalı bilmezlerdi. Bilindiği zaman da taassup bir müddet, bunun revacına mani olmuştu.

Fırdolayı, yere, her adam için incecik bir minder kondu mu, artık sofranın kurulması tamamlanmıştır. Yemek, ya toprak, yahut da beyzi bakır sahanlarla, ortadaki nihalenin üstüne konur ve kapak muhakkak sofrada, ev sahibinin işaretiyle halayık veya erkek meclisinde uşak tarafından açılır. Bu işaret verilinceye kadar kimse, içindekini bilmediği cihetle işin merak verici bir ufak ciheti vardır.

---

1 masnuat: sanatla yapılmış şeyler

Besmelesiz yemeğe başlanmaz. Bittiği zaman da bazı evlerde en yaşlısı, yahut sarıklısı kısa bir yemek duası okur, "Amin!" denir, öyle kalkılır; leğen ibrik başına geçilir. En kısası bir: "Çok şükür, elhamdülillah!" demek lazımdır. Fessiz, başörtüsüz yemeğe oturmak kimsenin haddi değildir.

Meselenin güç üç mühim noktası şunlardır: Bir kaptan yemek, elle yemek ve yere oturup yemek! Bunlara herkes için ayrı bir bardak olmamasını da ilave edebilirsiniz. Bir kaptan yemenin sıhhate uymayan cihetinden başka gide gele kolunuzun yorulması mahzurunu unutmayınız. Elle yemek yerken iki parmağından başkasını kirletmeden işin içinden çıkabilenler çoktu. Hatta iyi ailelerde çocuklara, bilhassa kızlara onu talim ederlerdi.

Et kemiklerini, gayet istifli olarak, yine sini üzerine, fakat ses çıkartmadan tam önünüze koymaya dikkat lazımdı; sahana da el uzatıldığı vakit kendi önünüzden başka tarafa kaymak, hududu tecavüz pek ayıp sayılırdı. Siniye yemek dökmek ve damlatmak da terbiyesizlikti. Temiz ve görgülü evlerde, bu zor şekilde yenildiği halde, ekseriya, yemek sonunda sini yine parıl parıl, lekesiz ve beneksiz kalabilirdi.

Büyük konaklarla yalılarda yemeğe mahsus ayrı odalar mevcut idi, ama yine masa, büfe, sandalye yoktu; bunlar hususi bir mobilyaya da tabi değildirler. Yemek odası olduklarını bir kenarda mermerden yapılmış kocaman bir musluk mahalli bulunmasından anlardınız. Oralarda da sinilerin daima kaldırılıp yemek zamanları yeniden kurulması âdetti. Mutfaktan selamlığa, yahut harem için dönme dolaba yemek tablasını ayvazlar getirirlerdi; sinileri de "Moskof toprağı" denilen bir cins parlatıcı toz ile ovup ayna gibi parlatan

yine onlardı. "Ayvaz kasap, hep bir hesap" sözünün istinat ettiği[1] fıkrayı bilseydim yazardım.

Sofra o devirde sohbet yeri değildi.

Yemeğin bir an evvel bitirilmesi, bütün itina ve nefasetine rağmen bir angarya gibi baştan savulması lazım gelirdi. Orta halli evlerde sahanın bomboş kalmamasına da dikkat gerekti; zira hizmetçiler o sahanlarda kalan kısmı yemeye mecbur idiler. Binaenaleyh yaşlısı, kıvamı gelince, halayık veya uşağa şu emri verirdi: "Kaldır!" Acele etmemiş iseniz donakalırdınız! Mamafih sofrada telaş, fazla el kol hareketi de aleyhe dikkati çekerdi. Mevlevi sofralarında biri su içerken öbürlerinin sahandan el çekip beklemeleri, yani fırsattan istifade bir kaşık fazla almış, hakka tecavüz etmiş olmamaları iktiza ederdi.

Ayıp değil, adeta günah sayılan bir nokta da şudur: Önünde ekmek parçası bırakmak! O bolluk zamanında bile ekmek dilimini hesaplı koparmanız ve son parçasıyla son yemek lokmasını beraber yuvarlamanız hem terbiye, hem din kaidesi idi.

Bugün ekonomik bir mecburiyet halini aldı.

HAMİT DEVRİNDE

Masa, sandalye, çatal, tabak, herkese ayrı bardak usulü başlıyor. Fakat küçük ve orta halli ailelerde pek ağır ve en basit şekilde. Artık bir evde yemek odası diye ayrı bir yer vardır; fazla külfete lüzum göstermeyen, yarı boş, manzarasız, ekseriya dar, bir alt kat odası...

1 isnat etmek: dayanmak

Masa yuvarlaktır; ama iki yanındaki menteşeli parçaları tutan sopalar içeriye doğru itildi mi küçülür, ince uzun bir şekil alır. Üstünde, satın alındığı zaman beyaz görünüp biraz kullanılınca kirli sarı bir renk alan ve üstüne sıcak bir şey kondu mu, tüylü tarafı masaya yapışan iptidai mamulattan muşamba serilidir.

Nihale mühim bir ziynet eşyası gibi masanın daima ortasında durur ve bir de en adisinden cam sürahi... Bu sürahi, henüz Kırkçeşme ve saka suyu içilen evlerde çarçabuk şeffaflığını kaybeder; sararır, hatta yeşillenir bile... Onu temizlemek epeyce güçtür; kül, kum, çakıl taşı, yumurta kabuğu ile çalkalamalı, yahut, yaz mevsiminde içine incir yaprakları atmalı, bir değnekle ovuşturup sıvazlamalı...

Sandalyelerin oturulacak yerleri, aralarında yeşil ve kırmızı renkte boyalıları da olan bir nevi sazdandır. Büfe, ufak evlerde üst katı camlı, alt katı kapaklı birer dolaptır. Camlısının iç tarafına, süslü görünsün diye ekseriya mavi renkte bir duvar kâğıdı yapıştırılmıştır. Lakin tahtalar bir müddet sonra iyice kuruyunca bitişik yerlerinden ayrılırlar, kâğıtlar da kopar.

Vakitli ailelerde yemek odalarında itina modası baş göstermiştir. Büfeler Viyana mamulatından, pek gösterişli, kıymetli şeylerdir. Masalar, el tahtalarıyla istenildiği kadar uzatılabilirdi; muşamba örtü kullanılmaz, tiril tiril keten örtülerin altına; el dokununca masanın sertliğini duymamak için pamuklu, yumuşak ve hususi bir örtü daha konmuştur. O devirde, bugünkü gibi masalarda kalın ve sert cam teması hiç de hoşa gidemezdi.

Bence hoş olmayan bir şey peçetelerin salata biçimi bükülerek tabak içine, yahut çifte yelken şekline sokulup bar-

daklara oturtulması idi. Mamafih bu usul, kibar denen aile sofralarında çabuk terk edildi; fakat orta evlerin mühim bir süsü halinde mıhlandı kaldı. Hususiyle onların sıralanmadığı bir devlet masası -nişansız veya madalyasız üniforma gibi- göze noksan ve yavan görünürdü. Renkli örtü ve peçete kullanmayı ise kimse aklından geçirmezdi.

Yemeklerin, önceleri, iyice evlerde bile ortaya konulması âdetti, fakat bakır sahanlarda değil, kayık tabaklarda gelirdi ve herkes, önündeki tabağına kendisi alır, alamayanlara bir beceriklisi ve itibarlılara da ev sahibi koyardı. "Kâfi efendim; pek çok oldu efendim; o kadar yiyemem efendim!" gibi sahte, yani nazikane sözlerle, masa başı, arı kovanı gibi uğuldar dururdu.

Sofrada masa, iskemle, çatal ve tabak sohbet kapısının açılmasını da bir derece temin etmişti. Sanayi Mektebi'nin son senelere doğru yaptığı ceviz yemek masalarıyla büfeler İstanbul'da yemek odalarının çoğalmasına ve gittikçe oturulur bir hale girmesine yaradığı gibi yine o mektep mamulatından masif karyolalar, yatak odalarının değişmesinde müessir oluyor, evler yavaş yavaş şahsiyetini kaybederek frenkleşiyordu. Mamafih yer yatağından, yer sofrasından hâlâ vazgeçemeyenler, çatala el sürmeyenler henüz pek çoktu.

Yeni yetişen nesil mensupları şayet sofrada bu gibi mutaassıp biri bulunur, parmaklarıyla yerse iğrenirler ve "aman, midem bulandı... O kadın (veya erkek) bir daha yemeğe gelirse ben ayrı yerim, sofraya inmem!" derlerdi. Beceriksizliklerinden dolayı çatala bir türlü eli yatmayanlar bütün yemekler için kaşık kullanmak suretiyle iğrenç olmamaya çalıştıkları gibi bir kısım küçük aileler de çatalla yemek ye-

nilmesi mutat olan büyük evlere gitmeleri icap edince yolda söylenirlerdi: "O canım yemekleri şöyle oturup da elimizle rahat rahat yiyemeyeceğiz ki... Vallahi hiçbirinin lezzetini alamıyoruz!" Çatal bunların elinde külçe demir kadar ağırlaşırdı; düşürüp önlerindeki tabağı kırmak korkusuyla da büsbütün acemileşirler, azap çekerlerdi.

Sonradan, birdenbire mevki ve servete konan bazı yaşlı aile kadınlarının da bir müddet, yer sofrasının ve elle yemenin hasretiyle yandıkları olurdu. Hatta bunlar, utanacak misafir bulunmadığı veya gençlerin başka yere gittikleri bir gün hizmetçilere emir verirlerdi: "Şu odaya siniyi koyun da ağız tadıyla bir yemek yiyelim!" Eğer hizmetçiler Rum cemaatinden ise hanımların bu terbiyesizliğine karşı, yarı belli bir nefret çehresi takınmaktan geri kalmazlardı.

* * *

Filvaki masa üstünde ve çatalla yemek usulü İstanbul'un henüz yüksek ailelerinde bile nadir görülürken bahçıvan Rumlar, bostan kulübelerinde bile, çoktan muşamba serili masalarda ve çatalla yemek yerlerdi.

Alafranga yeme şeklinin genişlemesi, billur ve cam kadeh, sürahi bolluğu, ucuzluğu belki içkinin evlerde taammüm etmesine de sebep olmuştur. Mamafih bu da, yine erkeği evine bağlaması itibariyle faydasız sayılamaz. İçki evvelce tek olan kilerin ikileşmesine de yol açmıştır: İnce kiler ve kiler. İnce kiler, vaziyeti müsait olan evlerde hizmetçilerin elinde değildi, ya küçük hanımın, yahut gelin hanımın idaresi altında bulunur, hatta anahtarı da kendisinde dururdu.

Bu kiler bir eczacı dolabı, bir laboratuvar rafı kadar güzel istifli, temiz manzaralı ve şimdiki ayaküstü lokantaların vitrinleri gibi de iştah açıcı, intizamlı idi. Reçeller, kalamata zeytinleri, havyar, balık yumurtası, Edirne'nin, artık bulamadığımız tütsülü sığır dili, halis Kayseri pastırması, sucuklar, tarama, Felemenk peyniri, ançuva, kutu sardalyesi gibi makbul ve değerli çerezler oraya yerleştirilmişti. Zaten o devirde refahlı aileler için uşak veya hizmetçiye: "Koş bakkala, şunu al, bunu getir!" demek ayıp ve bakkaldan gündelik alışveriş haysiyetsiz bir iş sayılırdı.

Bugün bir mecburiyet halini aldı.

ŞİMDİKİ DURUM

Yemek odası hemen hemen tekrar ortalıkta görünmez olmuştur; bu hal apartmanlara yerleşmenin, darlığın icabıdır. "Salamanjer-salon", odalara bir tiyatro sahnesi marifetliliğini veriyor: Hizmetçi; cam kaplı masanın üstüne ya rengârenk bir örtü yahut sadece, her adam başına, incecik, el işi bir "naperson" ve bir tabak koyar; sandalyeleri, uzaktaki yerlerinden çekip etrafa dizer, çatal bıçakları yerleştirir, irili ufaklı kadehleri de sıralar, salon bir yemek odası oluverir.

Zaten büfeler şekillerini değiştirmiştir: Eskileri kat kat, bölme bölme, çekmeleri meydanda, tabak, çanakla süslü, uzun boylu, fazla yer tutan, lenduha şeylerdi. Şimdi yassı ve yayvandırlar, camsızdırlar, kapaklıdırlar, içlerinde sakladıkları sırrı meydana vermezler. Üzerlerinde birkaç vazo ve aynadan bir "bordür" vardır; nenin nesidirler, ilk bakışta anlayamazsınız.

Takımlar kübik ise görünüşlerindeki sahte metanete, kuntluğa, parlaklık ve sözüm ona zarafete aldanmamalı. İç yüzleri ve esas malzemeleri en adi çam tahtasından, gaz sandığından ibarettir. Bunlara kontrplake ile geçici bir makyaj yapılmıştır. Yine görünüşleri pek rahat sanılan kübik divanlarla koltuklar da pek münasebetsiz şeylerdir. Divana oturunca ya çökersiniz, ya sipsivri meydanda kalırsınız; arkanızı dayayacak yer size epeyce uzaktadır; yakın da olsa ya serttir; yahut eciş bücüş kuştüyü yastıklarla lüzumsuzca yumuşaktır. Sağa dönersiniz, sola çevrilirsiniz, kolunuzu uzatır, bacağınızı büker, ellerinizle dizlerinizi yakalar, avuçlarınızla ensenizi destekler, yine rahat, huzur bulamazsınız.

Geniş koltuklardan ise, bir kere gömüldünüz mü kalkabilmeniz için bocurgat lazımdır; bunlar o kadar çöker ki, dizleriniz ağzınız hizasını bulur; iki taraftaki el dayanacak yerler ise, saray ve yangın duvarları gibi, yanlarınızdan yükselir, adeta manzaranızı kapar. Bu koltukta oturan bir adam yarı sakat ve alil haline girmiştir; tam rahat edebilmesi için başka birisinin yardımına muhtaçtır; mesela sigarasını yakacağı, elini kibrite uzatacağı, cebinden bir şey çıkaracağı, hürmet edeceği bir zata kalkacağı, likör ikram eden bayana teşekkür maksadıyla şöyle yerinden kımıldanacağı zaman!

Sofra başında sohbet devri tamamen başlamıştır.

Hamit zamanında yemeklerin ortaya konmayıp hizmetçiler ve uşaklar tarafından gezdirilmesi usulü ancak çok refahlı ailelere, düğünlere ve büyük davetlere inhisar ederdi. Şimdi tek hizmetçili evlerde de önüne bir ufacık prostela takmış ve başına minimini bir dantela kondurmuş olan kız dahi yemekleri birer birer dolaştırır. Yemeği ortaya koymak

pek süfli bir şey addedilmektedir, küçük burjuva değil, adeta amele işi!

Halbuki aile reisinin sofradakilere yemeği bizzat, eliyle dağıtmasında benim hoşuma giden bir hal, sembolik mana vardır.

Fakat modern devrin en hoşuma gitmeyen ciheti, birçok evlerde yalnız yemek odasının kalkması, şekli gizlemesi değil, mutfak ve yemeğin evden elini eteğini çekmesi, mutfak bacalarının tütmez olmasıdır. Kadınlı erkekli iş ve memuriyete sarılmak, ayrıca hem bunlara hem de sinema saatlerine yetişmek kaygısı yüzünden halk gıdasını sokakta hemen hemen angarya savar gibi alelacele almaktadır.

Sıhhat ve iktisat bakımından çok zararlı olan bu durumun, aile terbiyesi üzerinde de tesiri fenadır. Sofra başı aile fertlerini birbirine ilmikler; sıcak aşın dumanı, aradaki sevgi ve bağlılığı tazeleyen tılsımlı bir tütsüdür. Aile terbiyesinin içyüzü yemek masasının etrafında mahiyetini gösterir.

Geçimsiz karı kocayı yemekte daha iyi anlarsınız; sevişmeyen fertleri de yine orada... En güzel, ılık, gıpta verici ve saadet zevkine doyurucu tablo, sofra başında toplanmış neşeli ve iştahlı bir aile manzarasıdır. Bunun ne derece hasret çektirici bir şey olduğunu ve elde fırsat varken ondan istifade edilmesi lazım geldiğini uzun müddet gurbette yalnız kalanlar pek iyi bilirler. Gurbettekini yalnız yemek doyurmaz; manen de gıdalanması için aile sofrasına muhtaçtır.

Ev, yatak demektir; sofra da aile... Ancak kendi yatağında yatmak ve kendi yemeğini yemek kaidesine riayetle hakiki aile teessüs eder.

Akşamları, eve dönerken mezeci dükkânlarında, ayakta durup bir kadeh bira ile sosis yuvarlayanlara ve muhallebici

iskemlesine ilişip tavuk suyuna pilav yutanlara, hemen hemen aç kalmışlara karşı duyduğum merhametle bakar ve acırım. Mekteplerde çocuğa evde pişen ve ailece başına geçilip yenen yemeğin değerini telkin lazımdır.

Sokakta karın doyuranlar, başka memleketlerde yalnız yabancılar, bekârlar, züppeler ve sefa düşkünleridir. Bizde de eskiden yemek zamanı evde bulunmamak askerî bir vazifeyi ihmal kadar çirkin, hatta cezaya layık görülürdü. Sofradan kaçmak hürriyeti, aile efradından kimseye verilmezdi. Frenklerde de hâlâ, yemek saatinde masa başında hazır olmak, ailenin riayete mecbur bulunduğu en esaslı bir kaidedir.

Hatta tek başına yaşayan bir adam için bile yemeğini evinde yemek, onu hem iktisaden korur hem de birçok belalı sergüzeştlerden uzak bulundurur. Tanıdığım bekârlardan evinde, hizmetçisine yemek yaptıranlarla yemeği dışarıda yiyenler arasında kendimce ufak bir mukayese yaptım: Birincilerin sıhhatleri yerinde olduğu gibi bütçeleri de mütevazindir;[1] ikinciler bir sürü vakalara maruz kaldıktan başka midelerinden memnun değillerdir; bütçelerinin mütevazinsizliğinden de başkaları yaka silkiyor.

Bütün bunlar içindir ki, *Üç Nesil Üç Hayat* serisinde sofra ve yemek faslının içtimai noktadan büyük bir ehemmiyeti vardır. Ayakta karın doyurulan mezeci dükkânlarının çoğalması da aile ve terbiye bakımından zararlı bir durumun gittikçe yerleşmesine işarettir. Daha beş on sene evvel İstanbul'da onlara benzer tek dükkân yoktu.

Bugün bir mecburiyet halini aldı.

1 mütevazin: oranlı, dengeli

IX

TEDAVİ

AZİZ DEVRİNDE

"Mısır Çarşısı'na gidersin, Ketenciler kapısından girince sol kolda bir, iki, üç... dördüncü dükkân. Üzerinde kocaman bir püskül asılıdır; adına, bundan ötürü "Püsküllü dükkân" derler; yanındakine de "Gemili dükkân" denir; dikkat et, gemi asılı olan değil, berideki... Beş dirhem "erkek kasnı", yirmi paralık "şeytan tersi", bir tutam "hılhıt", azıcık da "ödülkahr" alırsın; eve döner, hepsini taş havanda iyice döversin. Sonra bir pul şişeye koyar, ağzına kadar zeytinyağı doldurur, güneşe asarsın; geceleri içeriye almalı. Yedinci günü turuncu bir renk bağlar. Sabah kahvene on damla koyup içmeye başladın mı, Allah'ın izniyle, haftasına bir şeyciğin kalmaz!"

Bu devirde ilaçlar böyle tarif edilir, böyle alınır, böyle yapılır, hastalıklar böyle geçirilirdi.

Mısır Çarşısı, eczane ve ecza deposuydu ve halk, okuma yazma bilmediğinden dükkânların üzerinde levha değil, birer "alameti farika" bulunurdu. Ecza isimlerinin hoşluğuna ve tuhaflığına dikkat ediniz: Şeytan tersi, hılhıt, ödülkahr,

erkek kasnı... Hatırıma şunlar da geliyor: Karahalile, kısacık mahmud, sarısabır, dâlifilfil, karaburun, havlican, mercanköşk, mahlep, asılbent, sinameki, dişi kasnı, şeytan sidiği, kırmız, sarı ve kırmızı kantron...

O dükkânlar birtakım "tertip"ler de satarlardı: "Acımahbup" gibi... Sonra her dükkânın şöhret kazanmış, kendilerine mahsus ve sırları kendilerinde mahfuz tertipleri de ayrı! Birtakım sular da vardı: Nane, kekik, çiçek, pülüskül, kabakotu suları...

Tedavi, daha ziyade nebati idi: Hatmi, mürver, ıhlamur, çay, menekşe, boru çiçeği, hindistancevizi, safran, taflan, mısır püskülü, kiraz sapı, söğüt yaprağı, turunç kabuğu, meyan ve ayrık kökü, çitlenbik dalı vesaire nevinden...

İlaçlar için kullanılan ölçüler acayipti: Bir tutam, bir çentik, bıçak ucu, yüksük, fincan, fiske, kaşık sapının tersi, bir çimdik, topluiğne başı kadar... Ve sulfato denilen "kinin" ölçüsü büsbütün garipti: Buğday...

Aktarlarda çoğu ilaç bulunurdu, ama Mısır Çarşısı'na rağbet malın tazesini almak içindi. Ayrıca, şimdi ortadan kalkmış bir sanat, o zaman pek revaçta idi. Kökçülük... Kökçüler, tedavide kullanılan nebatat envaını satarlardı.

* * *

Mamafih tedavi yalnız ota, köke inhisar etmezdi. Birtakım hastalıklara karşı akla gelmedik hayvanların etinden büyük hassalar beklenirdi. Mesela kirpi ve kaplumbağa etleri... Çıban, ur ve yaralara da güvercin palazını ortasından yarıp sıcak sıcak ve kanlı kanlı yapıştırmak gibi usuller rağbet gö-

rürdü. Yine sıcak olmak şartıyla öküz tezeği ve kesiğe karşı örümcek ağı, yani tetanos mikrobunun yuvaları!

İğrenç ve manasız tedavilerden biri de sarılığa ilaç diye adama kendi idrarından içirmek! Ama bu fark ettirilmeden yapılırdı; faraza bir odada bulunanların hepsine, ayrı ayrı bardaklarda veya kupa denilen madeni kaplarda şerbet ikram edilirdi: Yalnız hastanınkine, evvelden mahut[1] nesneden maharetle ve gizlice tedarik edilip bir miktar karıştırılmışı verilirdi. İçim bitti mi, huzurundan biri manalı manalı gülerek: "Afiyetler olsun, geçmiş olsun!" "Oldu da bitti maşallah!" kabilinden bir şey söyler; gülüşürler ve sırrı ifşa ederlerdi. Bu ifşa, tedavinin şartıdır; hastada bir teheyyüç yapmak lazımdır; güya o teheyyüçle husule gelecek reaksiyon, illetin geçmesinde başlıca amildir.[2]

* * *

Tesirine şiddetle inanılan asıl tedavi, manevisidir; "Nefes" yani bir şeyhe, hocaya, ocaktan yetişmişe ve izinlisine okunmak. Buna hem maddi, hem manevi ilaç olarak maalesef tükürüğü de ilave lazımdır! Bir de "yazı" vardı, ama yalnız kâğıda yazılmışı, bildiğiniz muska değil; mesela yüzdeki bir şişin üzerine hoca, bezir isi mürekkebiyle ve kamış kalemiyle kargacık burgacık birtakım harfler, işaretler yazar, çizgiler, çemberler resmederdi. Hasta, canlı bir reklam gibi, yüzünü yıkamadan ve örtmeden, günlerce bu suratla her yerde gezer, tozar, soranlara o yüz hattatını överek mütemadiyen

1 mahut: bilinen
2 amil: etken

salık verirdi. (Salık vermek tabiri gittikçe unutulmaktadır; aslı salmaktan "salık" vermektir; adresini bildirmek manasına gelirdi).

Yukarıda bir "ocak" kelimesi geçti; bu, nefes eden, okuyan, tütsüden, tespihten geçiren, çukurdan atlatan, tasa baktıran, tükürük süren, muska yazan, ayağının altında çiğneyen güruhun dededen, babadan kalma, irsi hakkına delalet eder. Bir de "izin" vardır ki o işi yapanın bir başkasına aynı salahiyet ve şifa kudretini vermesi demektir. Tükürük tedavisi, ekseriya, parmağını ağzında ıslatıp yara, bere, sızı mahalline sürmekle olursa da -maazallah- doğrudan doğruya, hastanın ağzına taze taze bir miktar tükürmek şeklinde yapıldığı da vakidir.

Bütün bu çirkin, iğrenç usullere, Aziz devrinde, her tabaka ahali başvurmaktan çekinmezdi.

* * *

Üçüncü cins tedavi, kurşun dökünme, hacamat ve yılancık illetine karşı çehreye deniz böceği kabukları yapıştırıp bir koyunun ateşte yarı kavrulmuş çene kemiğiyle delk[1] ve temas! Kurşun, nazara geldiği sanılanların tedavisidir. Hacamat, ekseriyetle demevî[2] olanların bahar mevsiminde ustura ile sırtlarını yardırıp kuru boynuzla tas doluları kan aldırmalarına denir. Üzerine bir örtü çekilip başının üstündeki su kabına "caz!" diye eritilmiş kurşun dökülen şahsa o kurşunun yeni şekli gösterilir ve "İşte," denirdi, "şu göz göz olan

1 delk: el ile ovma
2 demevî: kanlı

yerlere bakınız... Öyle nazara gelmişsiniz ki Allah saklamış. Gözleri çıksın mel'unların! İnşallah yürekleri bu kurşun gibi delik deşik olur!" Saçlı sakallı, palabıyıklı bir adamın, hatta vükeladan, vüzeradan bir zatın köşeye oturup, anlattığımız şekilde Rumeli muhacirlerinden Habbe Molla'ya kurşun döktürmesi o devirde çok tesadüf edilen manzaralardandı.

Kurşun döken ve yılancığa çene kemiği sürüp "mührü" denilen deniz böceği yavrularını yapıştıranlar, hatta "büyü" yapmakta en ileri varanlar yerli ve Anadolu halkından ziyade Rumeli göçmenleriydi.

Zaten "büyü"yü de bir cihetten tedavi addetmek yanlış olmaz. Bilhassa aşk ve alaka illetinde bundan büyük şaşırtıcı ve her müşkülü halledip meseleyi kökünden kesip atıcı bir şifa kudreti beklenirdi. Mamafih esas itibariyle büyü, ayrı bir bahistir.

* * *

Bu devirde doktor, operatör, dişçi, eczane neredesdir, ne durumdadır?

Doktor -daha yerinde tabirle hekim- eczane gibi devede kulak... Ve tuhafı rağbette değil!... Hekimlik, o zaman, Yahudilerle Levantenlerin elinden henüz Ermenilere, Rumlara ve biraz da Türklere geçiyor. Meşhurları dördü, beşi bulmaz. Operatör hiç yoktur; sadece cerrahlar mevcut. Cerrahlar mektepten yetişmez, alaylı ve cahildirler, yaraları pamuk ipliğinden fitille işletirler, cımbızla çürük etleri ve kemik kırıntılarını çekerler, kurşunu çıkartırlar. Fakat kullandıkları aletler, eller, bezler, yakılar, lapalar, tozlar ve merhemler,

bittabi, ne etüvden geçmiş ne antiseptik mahlule[1] batırılmıştır. Neşter, makas, cımbız, maşa, testere vesaire -bugünkü asepsi nazariyesine göre- dülger ve doğramacı edevatından, yakılarla tülbentler ise paçavradan farksızdır.

Çıkıkçılık hepsinden ileride bir sanattır: Cidden mahir, mütehassıs çıkıkçılar mevcuttur, ekseriya, babadan oğula, hatta karıya, kıza intikal eden, bu meslek "ocak" sınıfına girer, aile işidir. Ücret de muayyen değildir. "Ocak" icabı ne verilirse alır, sesini çıkaramazsın. Tarife, gönülden kopandır.

Dişçilik berberlerin inhisarında... Berber dükkânlarının kapısına yalnız tıraş leğeni değil, dizi dizi insan dişleri de asılır: "Burada diş çekilir" manasına... Paslı bir kerpeten bu işi pekâlâ görür. Müşteri, diş çekildikten sonra ağızdan taşan kanı, dükkânın önünde sokağa tükürür ve sokak, yaya kaldırımlı olmadığı için toprak bunu güzelce emer.

Berberlerin bir sanatı da sülük satmak ve sülük yapıştırmaktır. Dükkân kapısında diş dizisini görür; içeride aynanın önünde kavanozda vıcırdayan sülük sürüsünü seyredersiniz. Lakin, görenek ve alışkanlık bu, ne iğrenir ne de ürkersiniz!

HAMİT DEVRİNDE

"Yarım baş ağrısı mı hemşire? Yeni bir ilaç çıkmış. Bahçekapısı'nda "Çifte kapılı eczane"de satılıyor. Dur bakayım, adı dilimin ucuna geliyor ama bir türlü bulamıyorum. Kızımda yazılısı vardı. Ha, "Antipilin!" Bundan bir güllaç aldın mı ağrıyı bıçak gibi kesiyor. Ama reçetesiz alabilir misin, bilmem!"

1 mahlul: eriyik

Ümmî hanımın salık verdiği ilacın asıl ismi "antipirin" dir ve denebilir ki bizde Avrupa'dan gelme ilaçların piri odur. Hamit devrini, deva ve tedavi hususunda da frenkleşmenin halk tabakasına sirayet ettiği teceddüt[1] başlangıcı saymak lazım. Hekimler çoğalıyor, eczaneler de öyle. Fakat, hâlâ, kocakarı ilaçları, nefes, kurşun dökme rağbette. Hatta "okunma" denilen hoca, şeyh, papaz nefesine müracaat artmıştır bile... Zira Padişah dahi o merakta!

Asıl acayibi, Hıristiyanların hocalara okunduğu gibi Müslümanlar da kendilerini bazen papaza okuturlar ve Rum "Ayazma"larından, şifa umarlar. Mesela baş ağrıları için Kayışdağı civarındaki "Küçük Bakkalköyü" kilisesinin papazını rical hanımları dahi mükellef konak arabalarıyla ve halayıklarıyla ziyaret ederler, okunurlardı; "nefes" tesirinde din, mezhep aranmazdı.

Şehirde yollar epeyce genişlediği ve oldukça düzeldiği cihetle hekimler, artık hasta evlerine araba ile gidebilmektedirler; eskiden atla gezerlerdi ve meşhurlarını, arkalarından bir at uşağı da takip ederdi. İlk operatör de meydana çıkmıştır: Halkın o kelimeyi güçlükle telaffuz etmesine rağmen, "cerrah" ile aradaki farkı anlamak için modern operatörle bu ismi muhafazada titiz davranıyorlar... Dişçilik de berberlerin inhisarından, henüz hükümet yasak etmediği halde, sırf milletin gözü açılması dolayısıyla, yavaş yavaş çıkmaktadır. Hacamat ve sülük tutunma dahi seyrekleşiyor. Manevi tedavilerde azalma yoksa da maddileri son sıhhat kaidelerine uymaya başlamıştır.

1 teceddüd: yenilik

Lakin eczanelerde ilaçların Avrupa'dan hazır gelmişi, yani spesiyalite nevi pek azdır. Camekânlar hep kavanozlarla dolu... Doktor reçeteleri de daima "tertip"tir. Spesiyalite, ıtriyat, tuvalet levazımı ancak Meşrutiyet'ten sonra eczane camekânlarını istila etmiştir.

Eczacılar, kutuların üzerine "hap" yerine "kurs", "kaşe" yerine "güllaç", "krem" yerine "merhem" yazarlardı ve oralarda havan sesi eksik olmazdı. Halk arasında "kör barsak" denilen "apandisit" bu devirde revaç bulmuştur; "Çiçek aşısı" mecburiyeti de yine bu devrin hükümlerindendir.

Yalova'ya yine gidiliyor; karagözdeki Yalova Safası oyununa bakılırsa evvelce de gidilirmiş. Fakat Abdülhamit devrinde orası "Hazinei hassa" malıydı; yani Padişah otel ve ılıca işletirdi: Ecnebi tebaasından olan otelciyi eşkıya dağa kaldırmış, "Fidyei necat" istemiş, devlet kasasından bu para verilmiş, herif kurtarılmış bu vakadan sonra da etrafa süvari karakolları kurulmuş, kaplıca askeri muhafaza altına alınmıştı. Tedaviye gidenler kendilerini kışlada sanırlardı. Boru gürültüleri, nal takırtıları, nöbet değiştirmeler, "Has dur", "Selam dur" sesleri... Hilafet ve saltanat merkezinin dört saat ötesinde haydutlar cirit oynardı!

Padişahın manevi ve cismani üç mühim tedavi vasıtası vardır: Nefes etmek, tespihten geçirmek, kem gözden esirgemek için bir şeyh: Halep köylülerinden Ebülhüda Efendi; bir basurcubaşı: Agâh Efendi; bir de "Keyci"si, Trablusgarp Bedevilerinden, dil bilmez bir Arap... "Key" kızgın bir demir parçasını vücudun bir yerine bastırmak suretiyle ağrı ve sızıyı kesmek için yapılan tedaviye denir!

ŞİMDİKİ DURUM

"Birader, hastalığımın ne olduğu hâlâ keşfedilemedi. Kaçıncı idrar ve kan tahlili, kaçıncı röntgen muayenesi, kaçıncı tansiyon ölçüsü, kaçıncı masaj, kaçıncı Yalova seferi! Doktorun biri 'İlle ameliyat... Safra kesende taş var!' diyor; bir başkası 'Karaciğerde iltihap', öbürü 'Hiçbiri değil, kalın bağırsakta bir çıban!...' Bazıları da gülümsüyorlar: 'Miden gaz yapıyor, işte o kadar!' Hekime, ilaca, tahlile, hastaneye, kaplıcaya, hülasa tedaviye verdiğim para ile Taksim'de apartman, Suadiye'de villa kurardım. Bari derdim, illetim anlaşılsa! Bakalım, yeni bir enjeksiyon iğneleri çıkmış; ilk tecrübeyi bende yapacaklar. Şimdiye kadar vücudumda iğne girmemiş bir can damarım kalmıştı; belki de bunlardan birini oraya sokarlar, 'gık' demeden mortayı çeker kurtulurum!"

X

YÜZ TUVALETİ

AZİZ DEVRİNDE

Boylu boslu, fakat narin, ince belli sarışın bir halayık, bir Kafkas kızı ayakta durmuş; elinde kalın, kabartma, işlemeli, som gümüşten bir yuvarlak ayna, kımıldamadan duruyor. Hanım, köşe minderine bağdaş kurmuş, önünde tuvalet levazımı yüzünü yapmaktadır.

Bu levazım neden ibarettir? Düzgün, rastık ve sürme... Düzgün denilen beyazlatıcı boya üstübeç ve cıva ile yapılmış zararlı bir terkiptir; sürünmeden evvel şişeyi iyice çalkalamalı ki dibine durulan tortulu kısım, üstünde kalan berrak su ile karışsın ve şimdi, kirlenen beyaz ayakkabılarımızı aklaştırmak için kullandığımız yarı mayi keten iskarpin boyalarına benzesin. O cilde yumuşacık, ufacık bir sünger parçasıyla içirilir; bir nevi badanadır; terleyince de su sızmış badana gibi yol yol olur; bilhassa geçkin, buruşuk deriler üzerinde yaşlılığın tahribatını pek belli eder.

Düzgünü, her mahallede, o işle şöhret kazanmış fakir kocakarılar yaparlar; yalnız düzgüncülükle geçinenler de vardır ve aslen Rumelili olanlar bu sanatta yerlilerden daha

ustadırlar. Düzgün zararlı bir tuvalet suyudur; cilt mesamatını kapatır, yüzün çabuk pörsümesine sebep olur; ayrıca, terkibinde mevcut cıva ve kurşun mahlulünden dolayı dişleri de vakitsiz çürütür. Rastık, "Rasuht" şeklinde aslen Farsî bir kelimedir; "antimuan" denilen madeni maddeden yapılır.

* * *

Zamanın modası bembeyaz, kireç aklığındaki çehredir; ak çehre üzerinde kapkara göz ve kapkara kaş! İşte rastık ile sürme, düzgünlü yüzde bu tezadı yapmak, kirpikleri ve kaşları simsiyah hale getirmek için kullanılan boyalara denir. Birincisi hamur şeklindedir, öbürü incecik, yağlı bir toz. Rastık, kına ve "zerdeçal" ile karıştırılıp beyaz saçların boyanmasında, kızıl veya zeytuni renge çevrilmesinde de müstameldir.[1] Yaşlı Müslüman hanımı ak saçlı gezemez, "reaya" yani Ermeni ve Rum kadınlarına benzeyemez. Mesela kadınlar hamamında saçları ak, kınasız birine rastladınız mı dinini öğrenmeye lüzum kalmadan ona: "Hu kokana, şöyle geri çekil bakayım!" diye bed muamele edebilirsiniz; saçına kır basmış olan kınasızlar yüzde yüz Müslüman değildir.

Saç boyası hamamda sürülür. Dediğim gibi kına ile zerdeçal, bazen de küçük miktarda rastığı bir tasta ezerler, sulu bir hamur haline getirip başa iyice sıvarlar; sonra bir tülbentle sıkıca sararak; muayyen vakit gelince ılık su dökülerek fazlasını atarlar. Her kadının kendi zevkine, alıştığına göre bir terkibi vardır: Şu kadar dirhem veya bu kadar paralık zerdeçala şu kadarlık kına... Renkler o suretle ya çok kızıl, ya fazla siyah, yahut da alacalı olur.

---

1 müstamel: kullanılan

Yalnız, tekrar edelim, saç boyanmasında başkalarını aldatmak, kendi saçının tabii rengi imiş gibi görünmek maksadı gözetilmez; gaye, yaşlılıkta Hıristiyan karısına benzememektir. Binaenaleyh, dinî bir mecburiyet mahiyeti alan bu âdetten dolayı hamam civarındaki aktar dükkânının esas satışlarından ikisi zerdeçal ile kına, üçüncüsü de -yine aynı endişe ile kullanılan- taharet[1] terkibi, "zırnık"tır.

* * *

Kadın vücudunda hafif tüy bile ayıp sayılır. Bu devirde bilhassa çehreler, "ağda" dediğimiz şekerden mamul tutkalımsı madde ile yoluna yoluna pırıl pırıl yanar, cilalı ve damdazlaktır. Evlerde ağda yapıldığı gün bu güzel renkli, karamela gibi yanmış güzel şeker kokulu ve lastik hassasıyla[2] uzayıp kısalan, ağızda güçlükle eriyen, yarı acı, iç bayıltıcı, hoş tatlıdan evvela çocuklara da bir miktar verilir. Verirken de ayırması kolay olmadığından büke büke, incelte incelte koparırlar. Fakat yeni bir talep karşısında kalınca, elde çekiştirirken içine tükürür gibi yaparlar. -Hatta çürütmek için tükürmek lazımdır- Çocuğu tiksindirirler. İbrişim ile de büküp fiske vurarak ince yüz tüylerinden kurtulmak mümkün ve hatta müreccahtır.[3] Zira bu usul parıltı yapmaz.

Ağdanın ateşte limon kokusu vererek fıkır fıkır kaynaması, indirince birdenbire yatışması, sonra ıslak ve soğuk mermere dökülüp donması, daha sonra da kehribar renkli

1 taharet: temizlik
2 hassa: özellik
3 müreccah: tercih sebebi

ışıklarla sarışın bir saç bükülmüş gibi elde çekilip okşanması seyrine doyum olmayan manzara ve ameliyelerdendir.[1]

Artık, içine ancak bir yüksük sığabilecek, mini mini, yuvarlak kutularda satılır, bu kutular, üzerine yazılan yazı ile dil gezdirilince kolayca silinen ve kaymak kâğıdı denilen parlak renkli kâğıtlarla kaplıdır. Sulandırılıp bir çöple kaşlar boyanır. Hatta misafirliğe, sabah kahvesi içmeye giden kenar mahalle kadınlarının fincan dibinde kalmış telveyi de ekseriya kaşlarına sürmeleri âdetti. Kaşın kalın, siyah, gür olması zamanın estetiği icabındandır.

Sürmenin Mekke'den gelenine itibar fazla idi. Sanki Mekke sürmesi, zemzem gibi, o beldenin öz malı, mahsulü idi. Halbuki Araplar bunu, elmanın içine Avrupa'dan gelme "antimuan" kırıntıları koyup ateşte kavururlar, havanda döverler, gayet iptidai şekilde yaparlardı. Yağlısına biraz hintyağı karıştırırlardı. Hakikaten zarif, medeni sürmedanlıklar içinde satılanlar ise pek makbuldü. Bu sürmedanların vidalı başına yine madenden bir çubuk bağlı olduğundan toz gözlere bununla çekilirdi; sürmedanlığı olmayanlar süpürge çöpü kullanırlardı. Kibrit henüz taammüm etmediğinden[2] çöpü de bittabi ancak sonradan süpürgenin yerini tutmuştur. Sürme iki türlü idi: yağlı ve yağsız... Evlerde "günlük" isine kahve fincanı tutarak da sürme yapılabilirdi. Sabunlar hep yerli... Edirne'ninkiler ise pek makbul. Halep kili, saçlara sinen nefis ve ince rayihaların en tesirlisidir.

* * *

1 ameliye: işlem, uygulama
2 taammüm etmek: genelleşmek

Kına dahi Hicaz mevrudatındandır[1] ve yarı kutsi sayılır; Hacı hediyeleri arasında kadınlar bunu ve sürmeyi beklerlerdi. Kınanın akşamdan yoğrulup ellere ve ayaklara taşırmadan, çizgileri aşmadan sürülmesi lazımdır. Sürülen kısımlar bezle, tire ile iyice sarılır ve o halde uykuya varılır. Ertesi sabah bandajlar heyecanla kaldırılır: Güzel tutmuş mu, tutmamış mı diye... Bazıları bütün ele, avuçlara değil yalnız bir tek parmağın baş kısmına kına koyarlardı ki buna "yüksük kına" tabir olunurdu. İlle sıcak tuğla rengi bağlamışları çok hoşa giderdi ve başkalarının hasedini çekerdi.

Diş fırçası yerine misvak... Yani yine sıcak memleketler mahsulatından, uçları fırça telleri gibi ayrılan bir kuru dal parçası. Diş macunu vazifesini "sakız" tutuyor. Sakız çiğnemenin bir faydası da minesini bozmadan dişe cila vermesi ve diş etlerini temizleyip kuvvetleştirmesi...

Alkollü ıtriyat henüz meçhuldür; koku olarak gülyağı revaçta. Fakat devir sonlarına doğru Avrupa'dan gelme birkaç parfüm kibar ailelerce kullanılmaya başlıyor. Mesela Lüben suyu... Bu kırmızı renkte, lavanta çiçeği ve karanfil kokan, temizlik hissi verip iç açıcı latif bir losyondur; ama bir kusuru vardır: Damladığı kumaşta, çamaşırlarda leke bırakıyor. Çok sonradan fabrika bu kusurun önüne geçmişse de malın da modası geçmiş, revacı kalmamıştır. İlk Avrupa kokularından biri, ilk lavanta adı da "Opoponaks"tır. Acaba bunu hatırlayan kaldı mı?

Bu devirde tarak müptezel[2] bir şey değildir; saça fazla itibar edildiğinden iyi tarağa, bilhassa fildişinden yapıl-

1 mevrudat: gelen şeyler
2 müptezel: çok bulunan

mışlarına rağbet çok. Henüz kâkül ve perçem devrindeyiz. Erkekler için de sakal tarağı ehemmiyetli bir mevki tutar; kılları zedelemeden, koparmadan bu en muhteşem erkeklik alametine icap eden intizamı vermelidir. Tarakçılık da fevkalade itibarda bir yerli sanat şubesidir. Ustura, makas, cımbız sanatı da öyle... Bilhassa usturacılığımız bütün şarkta nam almıştır. Şehzade Camii avlusundaki mütevazı ustura atölyeleri durmamacasına işler.

* * *

"Pudra"yı bilen var mı? Zannetmem. Onun zuhuru düzgünü körleştirecektir ama henüz zamanı gelmemiştir. Sedef kırıntılarını dövüp toz haline getirdikten sonra mahlul yaparak düzgün yerine yüzlerine süren bazı koketlere rast geliniyor. Allık kullanılmakta ise de dudakları kırmızıya boyamak henüz âdet değil. Hepsinden makbulü Allah'tan ebru ebru yanaklı pembe gül dudaklı yaratılmış olmak... Yapma ben de modadır; ama sonraki ve şimdiki gibi cehennem taşı ile cilt yakılarak yapılmazdı; yapıştırılırdı. Zamane modasına rağmen Sultan Aziz, benden hazzetmediği için bir gün, püskürtme benli genç bir ibriktarının yüzüne gazubane bakmış: "Nedir o suratındakiler? Çıkart onları da sonra karşıma çık ve elime su dök!" demişti. İbriktar cerrahlara başvurmuş, işi becerememişler, çehresini delik deşik etmişlerdi. Zavallı güzel delikanlı da derdinden, kahrından verem olup ölmüştü.

Şakağa "laden" yapıştırmak da modadır. Daima beyaz üstüne siyah! İşte göze hoş gelen budur. İlle beyazlık... Ay gibi kâğıt gibi, sütlaç ve yoğurt gibi beyazlık baş mazhariyet!

"Beyazın adı var, esmerin tadı var" sözü bir teselliden ibarettir; esmerlik kusurdur; hususiyle şimdiki durumdaki gibi hem yanık esmer, hem de zayıf olursanız felaket! "Çingene maşası" tabir ve tavsifine[1] hak kazanırsınız, ar ve hicabınızdan yerlere geçersiniz. Böylelerinin görücüye kendilerini beğendirmeleri, koca bulmaları ne güç, ne şans...

Kuvvetli düzgüne de verirseniz başka bir tavsif hazır: Yoğurtlu patlıcan kızartması!

HAMİT DEVRİNDE

Artık, hanımın karşısında ayna tutan halayık tarihe karışmak üzeredir... Hanım, aynayı pencere önüne, ot mindere koyup yastığa dayamakta, kendisi de yere diz çöküp bu minderi tuvalet masası yerine kullanmaktadır.

Düzgün, iyi mevkideki gençler arasında yavaş yavaş revacından kaybediyor, bilhassa yeniler pudraya merak salmışlardır. Lakin halk içinde sürünmek ayıp; hatırdan bile geçmiyor. Hatta Sarah Bernahart'ın Tokatlıyan Lokantası'nda ve herkesin gözü önünde pudralanması dünyayı hayrete düşürmüştü: "Ne olacak? Oyuncu değil mi? Haya damarı patlamıştır!" Piyasada "gelinsuyu" ismiyle bir nevi düzgün mevcut ama "mevaddı muzirreden[2] ari olduğuna" dair etiketinde sarahat mevcut; hatta sonradan bu cins sular, sıhhate zararlı olmadıklarına dair "Cemiyeti Tıbbiye"den şehadetnamelidir bile!

Rastık kenar mahallelerin süsü ve adilik damgası ise de sürme modası artmıştır; hatta kuyruklusu alıp yürümüştür.

---

1 tavsif: niteleme

2 mevaddı muzirre: zararlı maddeler

Avrupa malı tuvalet levazımı gittikçe çoğalıyor. Evvela lavantalar, bilhassa Mikado lavantası... Yani üzerinde o zamanki Japon imparatorunun entarili ve şemsiyeli resmi bulunan, Gelle Biraderler markalı, bütün şark memleketlerini istila etmiş ağır, kaba parfüm!

Kibar evlerde Atkinson fabrikasının kolonyası bulunur; hatta ferahlık versin diye suya damlatılır, içilir bile... Beyoğlu'ndaki Bonmarşe mağazasının bir kısmına tamamıyla ıtriyat camekânları sıralanmış: Pirs sabunu (tuvalet sabunları adi, alelumum misk sabunudur), Çeri diş macunu ve diş fırçaları, Kaloderma kremleri ve pudraları, Violet markalı allıklar, daha sonra piyasayı Piver fabrikası dört türlü lavanta, losyon ve pudrasıyla dolduruyor. Florami, Pompeia, Vivitz ve Safranor...

* * *

Mamafih mürebbiyelerden frenk tahsili görenler nazarında bunlar adi ve dikişçi kız ıtriyatıdır. "Guerlain"in pahalı çeşitleri, hususiyle pudrası rağbette. Makbul olan sade kokular; Parm menekşesi, leylak, elyotroptur. Derken isimleri bugüne kadar ehemmiyetini kaybetmeyen yeni lavantalar başlıyor: Origan ve Şipr! Umumi Harpte Alman mamulatından "Divinia" ve "Akazina"dan başkası tükenmiştir.

Artık benin püskürmesi değil, münasip bir yerde, mesela dudak kenarıyla göğüste simsiyah, iri, tek tanelisi aranıyor ve nitrat darjan kalemiyle sahtesi yapılıyor. Dudak boyası da kendini göstermiştir. Yanak allığı kulaklara doğru yürümekte... Pudralar, başlangıçta yalnız pembe ve beyaz, iki renkte iken buna bir üçüncüsü de ilave edilmiştir. Raşel.

Esmerlik büyük bir özür olmaktan çıkıyor ve buğday denilen renk göze hoş görünüyor. Diğer taraftan oksijenli su ile saçı sarıya boyamak o zamanki tabiriyle "sarı papa"ya dönmek, peçe kenarlarından sarışın "turre"ler göstermek hoşa gitmektedir. Mahmutpaşa başındaki iki dükkân -rastık ve gelinsuyu ile beraber- üzerinde lepiska saçlı bir kadın resmi bulunan "saç suyu" yani oksijene su sattığı gibi eczanelerde de birer ıtriyat ve tuvalet camekânı teessüs etmiştir.

* * *

Yerli kolonyalar, kremler, diş tozları, meşhur "Şebboy pudrası", çil ve leke suları, hatta lavantalar mebzul.[1] Allık bulamayan mahalle kızları güllaç destelerini tutan kırmızı gaz boyamalarından istifade edebilirler.

Kına âdeti kalkmış olmakla beraber henüz tırnak boyası da yok; lakin güderi ile saatlerce uğraşılarak parlatılan bir cins toz, tırnaklara yarı pembe, hoş bir sedef cilası veriyorsa da bu, zengin ve işsiz olmaya vabestedir.[2] Önüne gelenin, satıcı ve dikişçi kızının kârı değil!

Saç kesilmez, örülür veya topuz yapılır. Saçları kesilmiş, kısalmış olanlara rastlanırsa bunların "tifo"ya tutulduklarına, humma tesiriyle saçları dökülüp yeni sürdüğüne hükmedilir.

Erkeklerde bıyık merakı son haddine varmıştır: Maşa ile kıvrılır, briyantin ile yağlanır, cendereye konup kalıplanır; bir tek kılı beyaza uğrasa matemi tutulur. Bu devirde

1 mebzul: bol
2 vabeste: bağlı

hâlâ "seni tutar, bıyıklarını tıraş ederim!" tehdidi tesirlidir; "Eğer dediğim çıkmazsa bıyıklarımı tıraş eder, halkın içinde gezerim!" sözü de en büyük şartlardan ve teyitlerden bir tanesidir. İnsan kendisini rüyada bıyıkları tıraş edilmiş olarak görse haykıra haykıra uyanır ve o korkunun, hicabın tesiri altında günlerce heyecanlı ve sersem dolaşır.

Matruş bir İngiliz'e benzemek, böyle bir çehre ile gezmeye yüz, surat ister!

ŞİMDİKİ DURUM

"Yüz yapma"nın ismi artık "makyaj"dır. Pudra renklerinin adlarını tam sayabilene aşk olsun: Beyaz, pembe ve Raşelden başka, Naturel, Ser, Peş moresk, Raşel fonse, Kler, Okr, Okr roze... Ayrıca beyazın pembenin ve diğerlerinin numaralıları. Daha neler neler... Sokakta, cemaat arasında pudralanmak, yüz ve dudak boyamak bir nevi koketri cakası!

Ya tırnak cilaları? Elinize bir boyacı mostrası tutuşturuyorlar; hayran hayran bakakalıyorsunuz. Hem de renk isimleri öyle acayip ki... Mesela cinaî romanlarda bir katil adına benzeyen "Roben Red." En mühim değişiklikler şunlardır: Beyaz yerine yanık esmerlik; kalın ve gür yerine kıl inceliğinde kaş; dolgunluk yerine zayıflık; uzun yerine kesik saç... Saçların çektiği çile itibarıyla yeni duruma "Engizisyon" ismini verebiliriz: Moda, bir "Torkemeda"dır; berberler cellat, ondülasyon makineleri, işkence aletleri, boyalar, kızgın yağ, zavallı saçlar ve zavallı başlar taassup kurbanıdırlar. Yarın, beşeriyet -bugün Engizisyona nasıl ateş püskürüyor-

sa- XX'nci asır baş zulmüne karşı da öylece isyan hisleri duyacak, heba edilen güzelim saçlara acıyacak, o vakalardan dram ve trajedi çıkaracaktır.

* * *

Sürme, tuvalet levazımı arasından tamamen sürülmüştür; yerine kirpik boyası hâkim; ismi de Rimel. Artık Gelle, Piver, hatta Guerlain markalarına iltifat yok. Bir bayana "Ne kullanıyorsunuz?" denince, aslı olmasa da edalı bir tavırla şu cevabı veriyor: "Elizabeth Arden!" Pudralardan meşhuru "Garron"dur; kutularında şu cümle yazılı: "Yalnız beni seviniz!"

Yalnız seni seviyorum ama yavrum, pek pahalıya mal olursun!

XI

GİYİM KUŞAM

AZİZ DEVRİNDE

Kadın misafirler gelince -evin içtimai sınıfına göre- halayıkların, yahut genç kızın vazifesi daha sofada iken bu misafirlerin ferace ve yaşmaklarını almak, koşarak başka odadan getirilen işlemeli iki bohçaya, ütülerini bozmadan, kırmadan, kırıştırmadan bunları büyük bir önemle yerleştirmektir.

Bohçaya ve sandığa pek önem verildiği bir devirdeyiz.

Kızlar, analarından uzun müddet bohça yapmak ve sandık yerleştirmek dersi alırlar. İyi terbiye icabı, bohçaların yan taraflarından sarkmamaları, kulak vermemeleri, gevşek durmamaları, dört ucunun bir ölçüde birleşmesi, düğüm vurulmaması, iğnelerin ele batmayacak ve göze çarpmayacak şekilde konmaları lazımdır. Böyle sarılmayanların, tımtıkız, derli toplu, hendeseli[1] olmayanların, sarsak ve düğümlü, düğümleri de tavşan kulaklı bulunanların bir adı vardır: orospu bohçası.

---

1 hendeseli: geometrik

(Aynı sıfat bir cins taratora da verilir; pek acele yapılmış, fındık yerine az miktarda ceviz konmuş, ekmek içi çok iyi dövülmemiş, hıtır hıtır, sarımsakları diş diş bir tarator!)

Büyük konaklarda misafirin yaşmak bohçasını kalfalardan biri elinde tutar, bir başkası açar, bir üçüncüsü de alıp içine koyar. Yaşmak konan bohça feraceninkinden küçüktür. Şurası da var ki, yaşmağın bohçaya konan kısmı, yalnız alt parçasıdır; üst kısmı, başta ve hotoz üstünde bırakılır. Ferace devrinde Türkiye'den gelip geçmiş yabancı ressamlar, yaptıkları tablolarda, dikkatsizliklerinden, yaşmağın aşağı parçasını şakak taraflarından üst kısmın içine sokulmuş olarak gösterirler. Halbuki Hamdi Bey'le Zonaro'nun tablolarında böyle bir yanlışlık yoktur: Alt kısım, yani bir yere gidince kaldırılacak parça üst parçayı örter. Genç hanımlar, şayet saçlarını -zamane modasınca- tepelerine iyice kaldırmışlar, tarayıp buklelemişlerse hotoz giymeyebilirler.

* * *

Hotoz, fırdolayı bir kumaş çerçevedir; sert durması, şeklini kaybetmemesi için arasına o zamanlar adına "cuni" denilen bir cins "tarlatan" koyarlar ve üst kısmını ince bir kumaşla sararlar (Hotoz, eski lügatçilerimize göre Arapça "kıtas" kelimesinin değişmiş bir şekli imiş). Hotozda düzen ve zariflik göstermek lazımdır; buruşuk, biçimsiz yampiri, kaymış ve ötesi berisi fırlamış hotoz savsaklık alametidir.

Yaşmak, şimdiki organtin çeşidinin pek incesinden bir beyaz kumaştı; tülbent gibi "değirmi" şeklinde satılırdı; bu değirmiyi ortasından keserler, yarısını başa çift kat, artanını

yüze, yalınkat tutunurlardı. Zengin, süsüne düşkün, zariflik meraklısı olanlar, sokağa her çıkışta yeni kesilmiş yaşmak takarlar, eve dönüşte bunu kalfalara, halayıklara, hali vakti yerinde olmayan hısım kızlarına verirlerdi. Fakat halk, yaşmağı yıkar, kolaya batırır, ütüler, eskiyinceye kadar kullanırdı. En ince ve pahalı organtinden yapılmış olan yaşmağın adı "Billur yaşmak"tır. Güzel isim!

Yaşmak kolalamak ve ütülemek kolay işlerden değildir.

Duru beyazlığını vermek, incecik deliklerini kapatmamak, çeke çekiştire biçimini bozup eğriltmemek lazım. Bu dahi uzun bir ders, sınama ve idman meselesidir. Gelinlik kız o gibi başarılarla övünebilir ve kendi değerini arttırabilir. Zaten bu devirde kola ve ütü bir evin baş işlerindendir; zira erkekler dahi katı kolalı gömlek ve yaka giymeye başlamışlardır.

Avrupa kılık kıyafet modasını evvela bu katı tasmadan ve kıravattan başlayarak boynumuza geçirmiştir; frenk boyunduruğuna bununla geçmişizdir. Zaten adı da "frenk gömleği"dir; "deli gömleği" gibi bir şey!

* * *

Feracenin çeşitleri arasında bir "aynalı biçim" vardır; bele dayanmış dar ve kollu şekli... Bir de "voton" dedikleri, arkası, terzi tabiriyle "pense" edilmiş, kolsuzu ve pelerinlisi. Feracelerin süslüsü "gron" denilen pırıl pırıl, renk renk, haşır huşur, sağlam bir cins halis ipek kumaştan yapılırdı. Buna neler işlenmez, ne cicili bicili şeyler eklenmezdi ki! Devekuşu tüyleri mi, boncuklar, danteller, tüller, kürkler mi? İç tarafı

da astar yerine, asıl renge zıt, mesela pembeye mavi, lacivertde sarı, ördek başına burunkanı canfesle "duble" edilirdi.

Düğmelisi, kuşaklısı, kopçalısı, yırtmaçlısı vardı; kordonlu, şeritli, pullusu dahil! Fakat hepsinin de göğüs kısmı açıktı; yaşmağın, her harekette harelenen, bir gezi oynaklığı, oyunbazlığı ile çıplak ten üstünde acayip halkalar ve hendesi şekiller çizip bozan incecik buğusu dalgalanır; bu göğüste ve o buğu altında elmas broşlar, ince gerdanlıklar, yakut ve zümrüt "yapıştırma"lar, hatta kapkara benler, sisi çözülmüş, lakin henüz nemi kurumamış bir Boğaziçi sabahının yıkanmış aydınlığıyla, azıcık dumanlı ve öyle olduğu için de bambaşka parlar; eleğimsağma renkleriyle etrafa mavimtırak, tirşe veya turuncu ışık okları serperdi.

* * *

Frenklerin "Krenolin" adı verdikleri hezaren[1] kafese bizde "Malakof" ve bu kafese geçmiş elbiselere de "Malakof fistan" derlerdi. Niçin bu isim takılmıştı? Anlaşılan Kırım harbinde "Malakof" kalesinin aldığı ehemmiyetten, Dük dö Malakof ismiyle mareşalliğe çıkan Fransız generali Pélissier'den ve Fransız modasının memlekete o sıralarda girmesinden dolayı... Zira Malakof kelimesinin ele geçmesi Sivastopol'un Ruslar tarafından boşaltılmasına, harbin kazanılmasına sebep olmuştu. Avrupa'da Krenolin modasının sürümü tam o tarihe, 1855'e rastgelir; 1868'de sona ermiştir; fakat bizde bir zaman daha devam etmiştir.

---

1 hezaren: genellikle koltuk ve sandalyelerin arka kısımlarında örülerek kullanılan ince bambu şeritleri

Gerek bu, gerek XVII'nci asırdaki "Vertügaden"lerle XVIII'inci asrın "paniye" yani "sepet"leri, hep kadın vücutlarının alt kısımlarında göze çarpan kusurları gizlemek, o kısma mübalağalı bir dolgunluk vererek beli ince göstermek maksadıyla icat edilmiştir. Krenolinler, birbirlerinden büyük çelik çemberlerle yapılırdı; bizde çelik yerine hezaren dalından çemberler kullanılmıştır. Hatta bunların bir kısmı çember şeklinde değil, bir kafesten ibaretti.

Malakof modası kalkınca yerini "yastık" aldı. Bele bir kuşakla tutturulan ve arka kısımla kalçaları kabartan, davlumbaza çeviren basbayağı bir yastık! Elbise onun üzerine giyilirdi ve geri tarafında böyle bir "balkon" taşımak zariflik sayılırdı! Hatta elbise bu balkon üzerinde büklümler, kıvrımlarla donatılır, kürk veya ceketin etekleri de üstüne yerleştirilirdi. Sürre devesi hörgücü gibi bir şey! Abdülhamit devrine o hörgüçle girilmiştir.

* * *

Çorapların ferace renginde olması lazımdı; ayakkabılar da ferace kumaşından yaptırılırdı. Fakat ne o süslü feracelerle, ne de bu atlas ve gron iskarpinlerle yürümek yakışık almadığı, diğer taraftan sokaklar dahi yürüyüşe müsait olmadığı için kibar kadınların çoğu araba ve kayıkla dolaşırdı. Şayet yayan yürümek, alışverişe çıkmak lüzumlu görülürse kahya kadının veya bir halayığın sade, şatafatsız feracesiyle yaşmağına bürünülür, çarşıya "tebdil" gidilirdi.

O devirde tebdili kıyafetle sokağa çıkmak pek revaçtadır.

Yaşmaklı kadın, yaşmağının alt kısmını büsbütün kaldırmadıkça rahat yiyip içemezdi. Şöyle, aşağıya doğru sıyırarak ağız güç bela bir yol açılır, bir iki yudum su ve birkaç leblebi sığdırılabilirdi. Ama süsüne düşkün olanlar, yaşmağın ütüsü bozulur kolası kırılır, pot yapar, buruşur korkusuyla buna yanaşmazlardı. Yalnız sakız çiğnemek kolaydı; çene yorulunca avurduna saklayabilirdin. Terbiye icabı, onu da pek yapamazdın ya. Kırda, arabada veya sandalda ne ise... Lakin kalabalıkta ne haddine? Öyle olmakla beraber halk tabakası sakıza çok düşkündü. Aziz devri, kadınlar için bir sakız çiğneme devridir.

Feracenin kâhya kadınlar, ebeler, hoca hanımlar, aşağı tabakadan yaşlılar, zenci halayıklar için siyah veya siyaha yakın koyu renkte pamuklu kumaştan sade şekilde yapılmışları vardı ve bunlar yaşmağın düz tülbentten yumuşaklarını kullanırlardı. Bu cins yaşmaklar, tıpkı billurları ve inceleri gibi tutunulurdu ama başa, yüze ve çeneye yapıştığından dolayı hiç de yakışıklı durmaz, gezilenmez, teni ışıklandırmaz, gözlerin güzelliğini meydana vurmazdı. Yaşmağın hususiyeti yüze dokunmayarak arada bir boşluk bırakmasında, çehreyi, dokunmaya kıyamaz gibi uzaktan çerçevelemesindedir.

Zenginlerin ve modaya uygunların ferace altına giydikleri elbiseler o devirde Avrupa'da giyilmesi âdet olan ağır tuvaletlerin benzerleriydi. Beli dar, belden aşağısı kabarık, uzun, geniş, yerlere sürünen elbiseler... Etekler iki üç sıra püsküller, danteller, apliklerle gayet yüklüdür; belde çok enli bir kuşak vardır ki, tam arkada kocaman bir fiyonk şekline girer, uçları aşağıya sarkar. Göğüs bağır açıktır; bununla beraber bir kısım elbiseler de vardır ki ceketi, eteğinin üzerinden dizlere kadar indiği gibi göğsü sımsıkı örtülüdür; kollar kabartma değil,

düşüktür. Kabarık kol bu tarihten on beş sene kadar sonra başlayacak: Abdülhamit devrinin ortalarında...

Başlangıçta kadın şemsiyeleri hem sap, hem genişlik bakımından pek küçük, incecik, sade ve hafifti. Saplar sonradan uzamış, tüllü ve katmerlisi de bunun arkasından gelmiştir. Diz çamaşırları -kadınlarda dahi- ayak bileğine kadar iner ve sımsıkı bağlanırdı. Bununla beraber gergindi ki, arabaya ve kayığa binerken, şöyle hoş bir el hareketiyle etekler toplanıp da baldırlar bir an için meydana çıktığı vakit göz bir biçimsizliğe rastlamazdı.

* * *

Abdülhamit zamanında bir aralık çarşaf yasak edilmiş, kısa bir müddet tekrar yaşmak ve feraceye dönülmüştü; kırk yedi sene kadar evvel... Bizim nesil, ferace ile yaşmağı ancak şenlik ve alay günleri kapalı arabalarla gezintiye çıkarılan saraylılarda, bir de Mısır Hidivi'nin anası Valde Paşa aile ve cariyelerinde görmüştür; görmüş ve hoşlanmıştır. Şair Nigâr Hanım da, son zamanlara kadar Göksu'ya yaşmak ve ferace ile gelirdi. Lakin -bu giyim kuşam faslının çarşaf ve peçe kısmında ve Abdülhamit devrinde yazacağımız gibi- çarşaflar o kadar güzelleşmiş, nazlı ve zarafetli bir şekle girmişti ki, şairenin kıyafeti artık güzellik bakımından dikkati çekemez olmuştu.

Yaşmaklı ve feraceli olarak yürüyüş kadınların vücuduna bir kumru kırıtkanlığı ve göğüslerine bir güvercin âşıktaşlığı hali verirdi. Konuşamayacaklar, gurul gurul ötecekler, dem çekecekler ve ağız ağıza gelip sevişecekler sanırdınız. Yerde yürürlerken, birdenbire -yine kumrular ve güvercinler gibi-

kanat çırpıp "fır" diye havalanmalarını ve bir dam, yahut kubbe kenarına konmalarını bekleyebilirdiniz.

Onlar, her çeşit göz alıcı renkten ipek tüyleri, yanar döner ışıklarla biteviye pırıldayan bir cins azman kuşlardı... Başka dünyadaki bir Hindistan'ın insana alışkın ve evcil muhabbet kuşları...

Zaten yaşmaklı feraceli hanımlar, biraz döner, dolaşır, göğüs kabartır, kanat sallar, salınır ve seker, kafeslerine dönmezler miydi? Kafesli evlere, kafeslerle çevrilmiş yuvalarına?!

HAMİT DEVRİNDE

Çarşaf pek kaba, pek hantal, pek zevksizce başlamış; fakat, gitgide çok ince, çok biçimli, çok nazik bir şekil almış; adeta bir küp veya bir toprak testi -yontula perdahlana- bir fağfur vazo, yahut çeşmibülbül bir gülabdana dönmüştür; bir sanat eseri olmuştur

Denebilir ki çömlekçi tezgâhına konan bir yığın lüleci çamuru, İstanbul hanımlarının nazlı ellerinde çevrile, okşana, göze yük olan kabataslaklığını, nispetsizliğini kaybederek nihayet ortaya, dokunmaya kıyamayacağınız, yarı şeffaf, bisküvi gevrekliğinde -Falcomet'nin "Dostluk İlahesi"ni hatırlatan- usta işi heykel değerini kazanmıştır.

* * *

İlk çarşaflar uçkurlu idi!

Hem uçkurlu, hem de bel tarafından dikişli, yani bir parçadan yapılmış... Uçkur geçen yeri bol tutulduğundan ve

büzmelerin çokluğundan vücudun alt kısmı gayet şişkin, üst kısmı kabarık ve o sebepten kim giyse endamsız görünürdü. Bunun içinde dolguncalar harara[1] dönerler, zayıflar ise değneğe sarılmış bir top kumaştan ibaret kalırlardı.

O biçim çarşaflar endam ve güzellik kaybetmeye birebirdi. En mükemmel vücutlu ve çok latif yüzlü bir kadını sokunuz içine kalın peçesini de indirin suratına, bırakın sokak ortasına... Artık meydanda, kendi kendine, bacaksız ve kolsuz yuvarlanan bir balya görürdünüz! Bugünkü harplerde toplar nasıl dallar ve yapraklarla örtülüp belirsiz ediliyorsa kadın da öylece keşfedilmez hale getirilirdi. Çarşaf altında çarşamba karısı mı saklıdır, yahut bir "servi revan" mı, bir türlü anlayamazdınız.

Anlayamadığınız içindir ki güldürücü ve şaşırtıcı vakalar bu devirde her kadınseverin başından geçerdi: Sesine veya kırıtışına aldanarak mesela Saraçhanebaşı'ndan Çarşıkapısı'na kadar ümitlerle arkasından gittiği o kumaş dengi, "zenne" eşyası satan bir dükkana varınca peçesini kaldırıverdi mi bir de bakardı ki bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, ayrıca yanaklarında şahrem şahrem yarıklar bir zenci dadı... Veya düzgünleri akmış, bumburuşuk bir kocakarı! Aynı aldanışıyla, yaka silktiği kaynanasının, hatta bezdiği karısının bile peşinden bin çarpıntı ve hülya ile koşmuşlara rastgelinirdi!

Çarşafın ilk şekli, İstanbul tarihinin hiçbir devrinde kadının, içine sokulmadığı bir cendere ve bir tulum olsa gerektir.

O derece biçimsizce, hoyratça ve insafsızca sarmalanıp dolanılan bir mahluk, ancak ipe çekilmek veya denize atıl-

1 harar (Ar.): kıldan dokunmuş büyük çuval

mak için bir işkence kıyafetine sokulabilir. Zamane çarşafları bir ölüm giyim kuşamına, bir cüzamlı mantosuna benzerdi.

* * *

Kadınlar ise, ayrıca, uçkurlu, büzmeli ve yerle beraber çarşaflarının altına kürkler, hırkalar, yün fanilalar ve eteklikler, kalın kumaştan elbiseler giymek suretiyle şekillerini büsbütün berbat ederlerdi. Hem kürkler, şimdiki gibi tüyleri dışına değil de içine getirilerek, atlas veya kadifeden ağır yüzlere kapanarak taşınamaz derecede ağırlaştırılır ve hiçbir yere sığılamayacak kadar kabalaştırılırdı. Kol ağızlarından bu kürklerin tüyleri, boynuna dar tasma geçirilmiş ve hiddete gelmiş çoban köpeklerininki gibi de dimdik kabarırdı.

Asıl çarşaf zarifliği iç elbise ve çamaşırların sadeleşmesinden, incelmesinden sonra başlamıştır. Yukarıda anlattığım çarşaflar dallı tüllü, tırnak sürülse hışırtısı sinire dokunan sert kumaşlardan yapıldığı için şöyle kendiliğinden, hoş bir yumuşaklıkla düşmezdi; kabuk gibi dik dururdu.

Derken o kumaşların yerine, önce çizgililer, sonra açık, fakat düz renkliler, daha sonra da koyu ve tek renkliler, nihayet siyah krepdöşinler[1] ve şöviyotlar[2] geçti. Bu, güzelliğin başlamasıdır.

* * *

Çarşaf, otuz sene içinde, ipek böceklerininki gibi bir metamorfoz geçirmiştir. Kalın, kaba bir kurt, değişe değişe, kalıp değiştire değiştire bir kelebeğe benzemiştir:

---

1 krepdöşin (Fr.): Çin kumaşı
2 şöviyot (Fr.): bir çeşit kumaş

1 – Evvela uçkur kalktı; iki kısım birbirine dikildi; bel tarafı "grogren" ve kopçalarla tutturuldu; kopçayı "çıtçıt" takip etti.

2 – Alt kısım bel yerinden darlaşıyor, üst kısım dizlere kadar inerken küçüle küçüle uzunca bir "pelerin" halini alıyor.

3 – Pelerini etek tarafına bağlayan dikiş, ufala ufala, bel üzerine toplanıyor; nihayet dikiş de kalkıyor; iki parçayı bir kancalı iğne tutuyor. Bu devirde çarşaf eteğinin içine "tafta"dan çeşit çeşit renklerde beş altı kadar eteklik giymek âdettir. Kadınlar yürürlerken çarşaflarını yana topladıkları zaman bu eteklikler, elvan elvan ve katmerli bir çiçek tarhı gibi gözü okşamaktadır; kadınlar, çiçek tarhlarını da beraberce sürükleyen sihirli mahluklara benzemişlerdir.

4 – İğne de atılıyor. Artık çarşaf birbirinden ayrı iki parçadır: Alt kısım belden dar, kalçadan aşağısı geniş bir etektir. Üst kısım, başı sımsıkı saran kapüşonlu bir cins kısacık pelerindir; dirsekleri ancak örtüyor.

5 – Pelerin pek küçüldüğünden içe giyilen bluz, arkadan, yanlardan ve kollardan görülüyor. Etek azıcık daha kısalmıştır, vücuda yapışmıştır; endam pek mükemmel meydandadır. Pelerin manzaranın hoşluğunu arttıran, kadın kıyafetine hususiyet veren güzel ve lüzumlu bir ektir.

6 – Ayrı çarşaf eteği yerine tayyör eteği giyilebiliyor. Hatta pelerin de bir müddet sonra kalkıyor; tayyör, ceketinin üstüne, tayyör kumaşından, şapka yerini tutan ayrı bir "başlık" konuyor. Bu başlığın üzerinde peçe vardır.

7 – Çarşafı koydunsa bul... Artık manto devridir; yalnız, başa -beyaz Rus akınının tesiriyle- "Rus başlığı" denilen bir türban ve çok defa örtülmeyen bir peçe konuyor. Manto ol-

mazsa jarse etek ve elbise üstüne bir değirmi pelerin... Boyunda boa,[1] elde manşon...[2]

8 – Türban kalkıyor, peçe gidiyor.

Bu "İstihale"lerden[3] 6'ncıya kadarı Hamit zamanında geçirilmiştir. Son iki devre mütarekeye ve nihayet en sonuncusu Cumhuriyetin ilk günlerine rastlar.

* * *

Umumi harp sırasında bir de "sarma çarşaf" modası çıkmıştı; yedi metrelik hiç dikişsiz bir kumaşa, baştan ayağa kadar sarılmak! Pratik olmadığı ve kumaş pahalılığına uymadığı için tutmadı. Yine o devirde, Enver Paşa'nın emriyle İstanbul Merkez Kumandanlığı çarşaflar için aklınca bir "haddişer'i" koymuştu: Etekler, nihayet şu kadar santimden fazla kısa olmayacak kabilinden! Bu dahi sökmedi. Zaten damat bu emri verirken merhum Cemal Paşa Türk hanımlarının satış yaptıkları "Kermes"ler tertip ettiriyor, erkekli kadınlı çay ziyafetleri verdiriyordu. Öyle olmakla beraber -ara sıra dahi- Fatih medreselerindeki softalara bahriye ambarından erzak dağıtmayı da unutmuyordu!

Abdülhamit ise kendi devrindeki çarşaf "metamorfozu"na -nedense- göz yummuştu. Hakikatte ise son senelerindeki çarşaf güzelliğini hayranlıkla göz açtıracak kadar ince, hoş, değerli bir şeydi. Kısa siyah pelerinler altında, dirsek-

1 boa: boyun kürkü
2 manchon (Fr.): el kürkü
3 istihale: değişim

lere kadar uzanan beyaz glase[1] eldivenleri, incecik belleri, "frufru"lu etekleri, nazik peçeleri, biçimli başları, çene ile göğüs arasından görünen bir parçacık taze tenleri, zarif kıvrımlar yapan omuz hareketleri, yanlardan taşan birer top karanfil kâkülleri, "verven" ve menekşe rayihaları, esrarlı halleri ile bu kadınlar durup durup seyredilecek ve bakıp bakıp ah çekilecek kadar nefisti; toprağı bol olsun, Pierre Loti dostumuzu ahir ömründe çileden çıkaracak ve Les Desenchantées'yi yazdırtacak derecede şairane idi.

* * *

Serveti Fünun edebiyatında da çarşafa dair bahsimize uyan iki fasıl vardır: Aşk-ı Memnu'da Nihal'in, hususi tabiriyle "çarşafa giriş"i yani ilk defa çarşaf giyişi... Saffeti Ziya'nın bir hikâyesinde, randevuya gelen şık hanımın bin nazlılıkla çarşaftan çıkışı, yani, üzerinden çarşafını atması; soyunması! Gazetelerimiz eskisi gibi 16 sayfalı olsaydı bu tasvirleri herhalde yazıma koyardım. Zira sahnelerin ikisi de çarşaflılık hayatında önemli yer tutar. Çarşaf eteğinin, çözülünce ipek bir halka halinde, vücudu sürünerek halının üzerine düşmesi, ayakta duran kadını yerde bir çelenk içine alması gerçekten güzeldi; bir âşığa gerçekten heyecan verirdi. Her neyi saklarsa saklasın bir perdenin açılışı veya bir örtünün sıyrılışı daima merak verici daima zevklidir... Onlar, bir sevgiliyi örtüyorsa artık helecan[2] ve zevkin derecesi hiç ölçülmez

Ya peçe?

1 glase (Fr.): yumuşak deri
2 helecan: kalp çarpıntısı

İlk peçeler -etrafı bordürlü, sık kafesli- keçe gibi kalındı; ağırdı; uzundu; açılmazdı; gerçekten gözbağı idi, göz ve gönül karartırdı. Hele düşününüz, o zamanlardaki atlama taşlı, bozuk Arnavut kaldırımlı, çamurlu ve çirkefli sokaklarda körebe yordamı ile yürümeyi!

Lakin peçe gitgide inceleşti, hafifleşti, kısaldı, her vesile ile açılır indirilmez hale geldi; baş üstünde bir süse döndü. Hatta indirildiği vakit de yüz kusurlarını örtmeye, çehreye buğusu üstünde bir üzüm letafeti vermeye başladı. Güzel olmayan ten o buğunun altında pürüzlerini kaybeder, donuk gözler bile ferleşir, derinleşir, manalılık kazanırdı.

Peçeler siyah renkte idi ama kenar mahallelerde, üzerleri dallı çiçekli yazma tülbentleri de peçe yerine kullananlar çoktu. Bir aralık ya bir renkte, ya ayrı ayrı renklerde çifte peçe modası da görüldü; biri siyah biri açık lacivert iki ince tülün yan yana getirilmesi hoş bir şanjan yapar, ışığı tatlılaştırarak süzer, çehreye -zamane edebiyatına uygun, dekadancasına- renkli gölgeler serper, yine o edebiyat üslubuyla "esiri nefhalar îsar eylerdi."[1]

Peçe, bir zaman da kısa iken uzadı, uzadı, uçları omuz başlarından şal gibi sarkan bir şekle girdi. Peçenin ütülü olması şarttı; ütülü peçenin de parlamaması, ütü yerlerini belli etmemesi lazımdı. Son günlerde krep damur'dan yapılan peçeler o derece incelmişti ki yüzlerden ve başlardan bir sis gibi sıyrılacak, bir buğu gibi eriyip boşluğa karışacak, kalmayacak tesirini veriyordu. Nitekim de öyle oldu!

---

1 esiri nefha isar eylemek: hafif kokular saçmak

XII

GEZİNTİLER

AZİZ DEVRİNDE

Türkiye'de ilk defa olarak demiryolu-tren seferleri başlamıştır. Bu yeni icadı görmek için maruf[1] bir aile Küçükçekmece'ye bir yolculuk ve kır gezintisi tasarlıyorlar. O devirde Sirkeci, henüz Hocapaşa yangınıyla genişlemediğinden ahşap evler ve eğri büğrü sokaklar arasındadır. Arabalar ise, dingillere oturtulmuş dört kalın direğe kayışlarla asılı, üzeri çardaklı, etrafı kordonlar ve püsküllerle süslüdür; "Koçu" tesmiye olunur.[2] Tekerlek poryaları, eski merdiven tırabzanları gibi boğmak boğmak, sarı ve yeşil yaldızlıdır; salıncak gibi oynar ve sallanır. Arabayı kullanan Yeniçeri kıyafetli adama "İspir" derler, hatta türküsü vardır: "Aman ispir, yavaş koştur, küçük hanım oruçludur!"

İşte, içindekiler, kadın ve erkek indiler; istasyona doğru yürüyorlar. Yürüyüş şu şekildedir: Yaş sırasıyla arka arkaya evvela erkekler... Önde büyük efendi entarilidir, serin

1 maruf: tanınmış
2 tesmiye olunmak: adlandırılmak

tuttuğu için gezi[1] kaplı nâfe denilen yazlık hafif kürkünü giymiştir; başında bembeyaz, işlemesiz bir arakiye,[2] elinde narçıl tespih, ayağında arkalıklı vişneçürüğü terlik; abani[3] kuşağına mine kordonlu bir saat iliştirilmiştir; bu saat Prior markalıdır, acayip frenk Türkçesi yazılarla haftanın yedi gününü ve kamerî ayları da göstermektedir. Öbür erkekler setre pantolon üzerine arkalarından kukuletalarının kocaman püskülleri sarkan "Lui" çuhasından lacivert "avniye"ler[4] giymişlerdir.

Önde giden büyük hanım siyah feraceli, kolasız yaşmaklı ise de diğer hanımlar yavruağzı, camgöbeği, mahzen kapağı, pırıl pırıl feraceleri, sert yaşmakları ve başlarında, icabında yüzlerini de örtmeye yarayan yine renkli ipekten ince saplı, ufacık, birer değirmi şemsiyeleriyle pek göz alıcıdırlar. Katar halinde, bir hizada, ferace etekleri böcek kanatları gibi açıla kapana, gayet temkinli yürüyorlar. Arkada beyaz, onun arkasında zenci halayık; daha sonra sırma cepkenli, Trablus kuşaklı kâhya; en sonunda, başında nevale dolu bir Venedik sepeti taşıyan ve elinde, ağzı tülbentle bağlanmış bir testi tutan Ayvaz.

Lokomotif "Pierrot" tesmiye edilen Fransız malı, koca bacalı cılız bedenli, küçücük komik bir makinedir; bütün aletleri meydandadır; her taraftan sular, yağlar, dumanlar fışkırmaktadır. Memurlar Rum. Yüzlerinde bu medeniyet icadının yerli Müslüman halka yakışmadığını belli eden bir mana var; şaşkın şaşkın öteye beriye başvuran yolculara bi-

1 gezi: pamuk ve ipekle karışık dokunmuş kumaş
2 arakiye: ince külah
3 abani: işlemeli ipek kumaş
4 avniye: asker paltosu

teviye haykırıyorlar: "Bresi nerede gidersin? Yoktur sende göz? Na bire, kapı orda!"

Büyük hanım: (Vagonda, ellerini dizlerine vurarak) "Ah, başıma gelenler! Kaderimde gâvur icatlarına binmek de varmış! Geçen gün Tikveşli Hoca Mustafendi, Taştekneler Camii'nde vaaz ederken tevekkeli "Kıyamet günü yaklaştı, yecüc mecüc çıkmasına bir şey kalmadı, gökten bela yağacak" demiyordu..."

Gelin hanım: "Aman nineciğim, ağzını hayra aç; zaten her tarafım sapır sapır titriyor."

Küçük hanım: (Çıplak gerdanı helecanından ine kabara) "Veznedarınkiler geçen hafta binmişlerdi; kazasız belasız söndüler; bir şeycikler olmaz."

Büyük hanım: "Olmaz inşallah ama at arabası dururken bize ne oluyordu da herkesten evvel ateş arabasına bindik? Hep damadın işi... Moskofa esir düştükten sonra, hâşâ sümme hâşâ, gâvurluğa özenmeye başladı, akidesini bozdu."

Bir hanım: "Günaha giriyorsun hanımne, hiç Müslümana gâvur denir mi? Hocanım söylüyordu, böyle diyenin sırtına yarın ahrette zebaniler kızgın topuz vuracaklarmış!"

Büyük hanım: "Rabbim kusur yazmaz elbette... Korkumdan başımda akıl mı kaldı?"

Büyük efendi: (Erkekler vagonunda; gözleri kapalı bir şeyler okumaktadır; bitince iki tarafına üfler; dışarda koşuşmalar, telaşlı konuşmalar) "Ateşçi bari fazla koşturmasa!"

Damat: (Bilgiç tavırla) "Onun usulü, hesabı vardır, saatine göre islim verir..."

Büyük efendi: "Olur a, insandır, yanılır. (Bu sırada bir memur el kampanasını çalar) Bu ne? Ne oluyoruz?"

Damat: "Hareket zamanı geldi de onu bildiriyor. Sakın boş bulunmayınız, şimdi de makine düdük çalacak."

Büyük efendi: (Tahta peykelere dört elle sarıldıktan sonra) "Çocuklara haber vermeli. (Yan bölmeye vurur) Yahu. Yahu!"

Büyük hanım: "Ya menhû? (Henüz cırlak seslere alışmamış olanların kulak zarlarını patlatırcasına düdük ötünce) Eşhedü en la ilahe illallah." (Vagonlar sarsılır, tren ağır ağır yürümeye, sonra kudreti nisbetinde hızlanmaya başlar.)

Zenci halayık: (Gözleri dönerek) "Ayol, amanın, tövbeler tövbesi, söyleyin ateşçiye, dursun, ben inecek, gitmez!"

Bir hanım: (Yumruğunu halayığın ağzına tıkayarak) "Sus, bağırma, âlemi telaşa veriyorsun! Kırarım kemiklerini senin!"

Hep birden: "Baksanıza ayol, adeta uçuyoruz, gözlerimiz karardı, içimiz bir şeyler oluyor."

Hanımne: "Canımız sana emanet, Allahım!"

DÖNÜŞTE

Büyük hanım: "Aman kızlar, gözümüzü kapadık, açtık bir de baktık ki, bir günlük yere gidip gelmişiz... İnsan kuş misali derler, doğruymuş!"

HAMİT DEVRİNDE

Yazın, Fenerbahçe'de bir cuma ikindisi, meltem rüzgârının mütemadiyen savurduğu toz tipisi içinde konak, kira ve henüz kerevet konması düşünülmemiş olan şilteli muhacir

arabaları, birbirlerinin arkasından, iki sıra, ortada ağır ağır dönüyorlar. Konak arabaları seyrine doyulmayacak kadar güzeldir. Parlak cilaları üzerinde ışıklı denizin aksi, aynaya vurmuş gibi göz alıyor. Kesme billur camlı fenerler parlıyor, koşumların madenî kısımları parlıyor, nikel basamaklar, Bender markalı tekerlek kapakları, deve derisi körük parlıyor; atların tüyleri, yeleleri, kuyrukları parlıyor; celâsin[1] bakışlı gözleri de, makyaj yapılmış kadar pembe ve temiz olan burun delikleri de parlıyor. Yürümek arzusuyla biteviye başlarını sallıyorlar, durdukça eşiniyorlar, birbirleriyle karşılaştıkça kıvrak kıvrak kişniyorlar ve yanlarından velosipet, yani bisiklet geçtikçe -ki, buna halk şeytan arabası, yahut filispit der- ürkmüş görünmek için şöyle bir irkiliyorlar. Arabacılar parlak düğmeli uzun kaputları, beyaz bacaklıklı siyah çizmeleri ile dimdik; katar duracağı zaman arkadaki arabayı ikaz için kamçılarını havaya kaldırıyorlar. Kadınlar ayrı, erkekler ayrı arabalarda!

Böyle mükellef arabalara iki kişiden fazla oturmak kaideye uymaz. Hatta erkekler çoğu defa tek başlarınadır; boyunlarında katı yakalık, dizlerinde aslan resimli bir örtü, sırtlarında bal rengi pardösü vardır. Gençlerin bıyıkları ütüden, maşadan yeni çıkmış pomadalıdır; orta yaşlıların sakalları yeni kesilmiş ve iyi taranmıştır; hepsi de altın başlı hezaren bastonlara dayanırlar.

Kibar kadınlar ufacık pelerinli simsiyah, upuzun çarşaf giymektedirler; başlarını yine çarşaf kumaşının bir parçasıyla sımsıkı sarmışlar, üzerinden de yalnız boyunlarının beyaz-

---

1 celâsin: cesur

lığını gösteren peçeler indirmişlerdir. Kulak hizalarından birer büklüm saç taşar. Ellerinde beyaz glase eldivenler... Katmer katmer bir yığın tafta eteklilerin arasından yine glase ayakkabıların yalnız burunları meydandadır. Peçelerin altından mütecessis gözlerin nuru hâreleniyor. Hareket ve konuşma ayıp. Seven, sevinen, söyleyen, gücenen yalnız gözlerdir!

Bir yaşlı hanım: (Yanındaki tazeye usulcacık) "Aman yavrum şu Fehim Paşa'nın arabasıyla karşı karşıya gelince sakın o tarafa bakayım deme, herif bir rezalet çıkarır... Geçenlerde Tunus kapı kâhyasının kızını zorla arabadan almaya kalkmış!"

Bir genç hanım: (Yanındaki hanıma fısıldıyor) "Şu lacivert gözlü bey, bana Paul Bourget'nin Gruelle Enigme romanındaki tipi hatırlatıyor. Acaba kimin oğlu? Beğendim doğrusu..."

Bir delikanlı: (Arkadaşına) "Monşer, işte Loti'nin Desanchantée'leri bunlar... Esirî mahluklar!"

Bir yaşlı efendi: (Kira arabasında, oğluna eğiliyor) "Sakallı Mehmet Paşa şu attaki adamdır; yanımızdan geçerken önüne bak. Azılı delinin biri, başımıza iş açar."

Bir ihtiyar kadın: (Muhacir arabasında, şilteye bağdaş kurmuştur. Şam maşlahlı, baş örtülüdür; yeldirmeli, allıklı, düzgünlü bir sürü tazeye hitaben) "Aman başım döndü çocuklar, dön baba dön, bu da eğlence mi? Keşke dolmalar, helvalar yapsaydık da öküz arabasıyla Kayışdağı'na gitseydik! Hiç olmazsa böbreklerimiz yıkanırdı; toz yutmaktan nefes borularım tıkandı!"

Yanındaki bir taze: (Arkadaşına bir çimdik atarak usulca) "Seninki burada, baksana... İşaret ediyor, sarı mendilini gösteriyor, derdinden sararıp soldum manasına... Sen de elini yüreğinin üstüne koy, sonra ağzına götür, öksürür gibi yap. 'Yandım, verem oldum' demektir. Aman kız, ne beceriksiz şeymişsin!"

Bir delikanlı: (Konak arabasında, arkadaşına) "Hayat mı bu? Kadın ayrı, erkek ayrı... Dayanamayacağım, başımı alıp Paris'e kaçacağım."

Arkadaşı: "Sus yavaş söyle! Arabacıyı yeni tuttum, ne mal olduğunu bilmiyorum, belki de hafiyenin biridir. Paris'e gideyim derken Fizan'ı boylarsın!"

Kıpkırmızı fesli bir adam: (Sakalı boyalıdır, şal yeleği vardır. Ceketi Ankara 'sof'undan, kravatında gül iğne. Yanında el pençe tek kalçasının üstünde oturur sünepe, sinsi şahsa) "Alhayâ minel iman, ne din kaldı, ne iman! Arabaların böyle yan yana gelip durması adabı İslamiyeye ve şeri şerife mugayirdir. Yarın sarayı hümayuna gidip icabına bakacağım. Zatı şâhanenin rezaletlerden haberi hümayunları yok ki... Kabahat bendegânında![1] Burasını ikiye ayırmalı, içinde kadın olan arabalar bir tarafa, erkek bulunanlar öbür tarafa..."

Sünepe şahıs: (Yanındakine belli etmeden, yiyecekmiş gibi baktığı kadınlardan gözünü ayırarak) "Pek münasip olur, efendimiz. Hatta fikri âcizaneme nazaran araya bir de kafes çekmeli!"

* * *

---

1 bendegân: kullar, köleler

DÖNÜŞTE

Konak arabacısı: (Seyisine atları verirken) "Ulan bize de miyancılık[1] yaptırdılar, Ali Paşa'nın oğlu küçük hanıma mektup attı. Çıkıp paşa babasına nakledecektim ama... (Bahşiş olarak küçük hanımın arabadan inerken uzattığı altını avcunda sıkarak) neyse, bu seferlik dursun!"

ŞİMDİKİ DURUM

Şile'deyiz öğleden evvel, yaz mevsiminde. Sahilde göz alabildiğine kumsal ve ufukta göz alabildiğine deniz. Denizin bir yanında yemyeşil sularını güneşin pırıl pırıl çinilediği kemerli kovuklarıyla sivri, azametli kayalıklar... Sabahleyin Suadiye'deki köşklerinden otomobilleriyle yola çıkan kadınlı erkekli on kişilik bir cemaat, seksen kilometreyi aşıvererek şimdi plajdadırlar. Erkeklerin elbisesi danton yakalı açık, kolsuz bir gömlek, kayış kemer ve çuval renkli, çuval dokuması bumburuşuk, incecik pantolondan ibarettir. Kadınların bir kısmı yün pijamalı... Yani eski külhanbeyi modası, geniş paçalı, dar bedenli lacivert birer pantolon ve yarı kumaştan kısacık birer ceket giymişler; bir kısmı şortlu... yani diz kapaklarını bulmayan birer çocuk pantolonu ve birer ince bluz. Aralarına katılmış olan yaşlı bir bay ile bayan da aynı kıyafette!

Hepsi de otomobilden çılgıncasına, kazazedelerin imdadına yetişiyorlarmış gibi atlıyorlar ve uzun bir kapanmadan sonra serin havada kıra çıkarılmış av köpekleri gibi sağa so-

---

1 miyancılık: aracılık

la koşuyorlar, her tarafa başvuruyorlar, darmadağınık, avaz avaz kumsala yayılıyorlar; bir denize, bir kayalığa hücum ediyorlar: Nihayet, hep, bir saniyede elbiselerini silkiveriyorlar. Fakat korkmayınız, böyle yapmakla beraber meydana anadan doğma çıkmış olmuyorlar; mayolarını evvelceden üzerlerine giymişler, deniz kılığındadırlar.

Kumlar kızgın, güneş yakıcı... Aldırış eden yok. Daha yirmi sene önce bahçelerinde şemsiye ile dolaşan bu nesil -hatta içlerindeki elli beşlik adam ki yaz mevsiminde rüzgâr vurur, güneş çarpar korkusuyla pardösüsünü kolundan, sadakor şemsiyesini elinden eksik etmezdi- şimdi bütün meteoroloji değişikliklerine karşı kayıtsızdır. O adam kat kat Selanik fanilaları, uzun paçalı çifte don, arşın arşın bel kuşağı ile yetiştiği halde, birdenbire bunları ve bunlarla beraber eski vehimleri atlamıştır. Bir vakitler denize doktor raporuyla saate bakarak, on dakikayı geçirmemek şartıyla, kalbini ovup kulaklarını ıslattıktan sonra girerdi. Bunları unutmuştur.

Yaşlı Bay: (Suya gümbedek atlayarak) "Hani top? Top nerede?" (Çıplak kafasına bir top çarpar, kahkahalarla topun arkasından denizi yararak koşuyor, yetişiyor ve genç bir bayana fırlatıyor.)

Bir Genç Bayan: (Kumsaldadır, bir çukur kazmış, içine uzanmıştır; yanındaki erkek durmaksızın üzerine kum yığıyor) "Sen de yat uzan!"

Orta Yaşlı Bir Bayan: (Yere oturmuş harıl harıl sırtını yağlayan genç bir baya) "Ovuştura ovuştura omuzlarıma da sürünüz!"

Bir bay: (Karşısına dizdiği üç tazenin fotoğrafını alırken) "Be yahu, pişmiş kelle gibi ne sırıtıyorsunuz? (Kızlar

bu tarzı hitaba kızmış görünmezler, alışkınca gülüşürler.) Denizde alt alta, üst üste didişmeler; kumda konuşmalar, birbirlerini yakalayıp hafif tertip güreşmeler. Nihayet öğle zamanı, bir kısmı deniz elbiseleriyle, otelin altındaki kahveye giriyorlar. Gramofon ve dans. Sonra, yine herkes ayakta, kapışa koşuşa havyarlı sandviçler, su börekleri ile yemek...

Şileli birkaç yerli kahvenin bir köşesinde oturup yüzlerinde ne hayret, ne hiddet, tam bir kayıtsızlıkla curcunayı seyretmektedirler.

Yaşlı Bay: (Ahir ömründe eriştiği bu nimete, yarı çıplak, hür kadın ve erkek hayatına bir türlü doyamayarak) "İkindi çayını Moda'da içeriz! Sandal gezintisi de yaparız!"

Sesler: "Oradan da motorla Boğaziçi'ne gideriz! (Alkışlar. Kafile otomobillere atlar, Mümkün olan süratle, nefes almadan Kayışdağı arkasından Maltepe, asfalt cadde, Moda; çaylar içilir. Fenerbahçe'ye kadar bir sandal gezintisinden sonra motora atlanır. Akşam yemeğini Büyükdere'de bir salaş gazinoda yiyorlar. Oranın, bir kapak açılarak deniz deposundan çıkardıkları bir haftalık baygın balıkları meşhurdur.)

Yaşlı Bay: "Mehtap var ama burada keyfi çıkmıyor. Kimbilir Florya plajı ne hoştur!"

Sesler: "Güneşin doğuşunu Florya'da seyrederiz, birer banyo da alırız. Ne dersiniz?" (Motorla deniz yolu uzun sürdüğünden taksiler tutulur. Yine bir acele, bir telaş gidiyorlar. Tarabya'da kısa bir durak. Otelin salonuna bağrışa gülüşe giriliyor birer dondurma atıştırılıyor. Yine otomobildedirler.)

Bir Bayan - (Beşiktaş'a gelince) "Artık bize müsaade; yorulduk; geceyi apartmanda geçireceğiz. Siz güle güle gidiniz!"

Yaşlı Bay - (Otomobil Florya yolunda giderken, ayrılanlardan bahisle) "Bunlar da amma uyuşuk, sünepe şeyler ha! Eğlencenin tam civcivli zamanında evlerine kapanıp tavuk gibi uykuya varacaklar! (Florya'da yine koşuşma, oynaşma, dans, banyo, sabah kahvaltısı) Gelecek pazar Bursa'ya gidelim. Efendim, yolsuzluk yüzünden şu İstanbul'dan tam bir istifade mümkün değildir."

* * *

DÖNÜŞTE

Bir Bayan: (Ertesi günü, öğle vakti, Suadiye'deki köşküne girerken, kocasına) "Bilmem neden, ağrıdan başım çatlıyor; akşama da Deniz Kulübü'nde balo var. Bari bir aspirin alayım!"

XIII

GECE VE SOKAK

AZİZ DEVRİNDE

Geceleri sokaklar henüz aydınlatılamadığı için ancak el fenerleriyle yürünebildiği devirdeyiz. Oymalı, kabartmalı ve kulplu, pek marifetli kapakları aşağıya gelmek şartıyla şimdi bazı evlerde, özenti bir ecnebi zevkine uyularak ters taraflarından münasebetsiz şekilde antrelere asılıp içine elektrik ampulü konan bu fenerler, bildiğiniz gibi boy boydur. Önünde fener çekecek uşağı olmayanlar kapanınca cebe sığacak kadar küçüklerini kullanırlar; uşaklılar ise devlet işlerinde rütbe ve makam sahibi değilseler daha büyüğünü, fakat, ne kadar zengin olurlarsa olsunlar yine de tek mumlusunu kullanmak mecburiyetindedirler. İki ve dört mumlular ihraz edilmiş[1] yüksek memuriyet ve mevkinin derecesini gösterir.

Gece ziyaretlerinde cep fenerliler, bir konağa vardılar mı kendi fenerlerini püf diye kendileri söndürüp misafir geldikleri yerin uşağına teslim ederler. Fenerler muayyen

1 ihraz edilmek: kazanılmak

bir mahalle, tıpkı ayakkabılarının konduğu "pabuçluk" nevinden bir rafa dizilir. Gidilirken o feneri yakan, konağın bir hizmetkârıdır. Uşaklarıyla gelenlerin fenerlerini, "kahve ocağı"nda efendilerini bekleyen yine kendi uşakları yakarlar. Zaten, avdet[1] zamanına işaret "fenerimi yaksınlar!" sözüdür.

Fenerlerin pek temiz tutulması, ikide bir ovulup parlatılması lazımdır. Şıkır şıkır yanıp göz alınmayan fener, paslı bir silah kadar ayıp sayılır. Meraklılar her devirde şöhret kazanmış fenerci ustalarına müracaat ederler. Bugün bile antika toplayanlar fenerlerin alt kısmında bazı mühürler, yani ustanın damgasını ararlar. Mesela Kiyork'un fenerleri, birinci derecede makbul olanlardandır. Fenercilik Osmanlı sanatkârlığının pek ziyade zariflik, zevk ve incelik göstermiş bir şubesidir. Kapının açılmayan, bronztan yapılmış bahçe ve oda fenerleri arasında öyle güzelleri, şahaneleri vardır ki seyrine doyulamaz; onlar büyük ve uzun bir devlet ve sanat saltanatının belagatli[2] ve gururlu şahitleridir.

* * *

Temsil ve temaşa karagöz, hokkabaz, orta oyunu, meddah, çengi ve köçeğe inhisar ederken bu devrin sonuna doğru Beyoğlu'ndakinden başka İstanbul tarafında da tiyatro başlamıştır. Gedikpaşa'daki binada "Vatan yahut Silistre" oynamış, halk Namık Kemal'i sahnede alkışlamakla heyecanını yatıştırmaya muvaffak olamadığından tiyatro dı-

1 avdet: geri dönüş
2 belagat: bir şeyde gizli olan derin anlam

şında da bulup baş üstünde taşımak arzusuna kapılmıştı ve muharrir,[1] gizlice, arka kapıdan kaçtığı için de Gedikpaşa semtinin bütün sokaklarında saatlerce onu arayanların muşamba fenerleri dolaşmıştı. Görülüyor ki temsil ve temaşa hayatımızda fenerin sayılı bir rolü vardır.

Binaenaleyh, gerek karagöze gidilsin gerek tiyatroya, oyun saatine yakın en evvel dikkate çarpan şey, karanlık izbe ve eğri büğrü sokaklarda, alışılandan çok fazla rast gelinen fenerli kafilelerdir. Küçük seviyedekiler, oyun yerine gelince, ufak fenerlerini söndürürler, ya önlerine koyarlar, yahut da soğutup ancak kestirecekleri yol hesabıyla içine diktikleri mumu çıkararak yassıltır, palto, avniye,[2] kürk, hırka veya sakolarının geniş ceplerine yerleştirirlerdi. Uşaklar, şayet konağa dönüp bitme saatinde tekrar gelip kapıda beklemeyeceklerse civarda bir kahveye giderler, pek yüksek servet ve makam sahiplerininki ise oyuna girip efendilerinin gözüne çarpmayacak bir köşeye gizlenirlerdi.

Erkeksiz kadınlar grubunda fener taşımak hakkı en yaşlısına, yaşlılardan en cesaretli ve erkek yapılı olanına, yahut da zenci halayığa, bacıya verilirdi. Bunların diğer elinde de, bir erkek tecavüzüne karşı, ihtiyaten iri bir sopa bulunduğu da olurdu.

* * *

Gece, erkekle de olsa mahalle aşırı bir yere gitmenin kadınlar için hayatlarında pek az rastladıkları mühim vakalardan biri olduğunu unutmamalı. Altmışını bulmuş bir hanım

1 muharrir: yazar
2 avniye: asker paltosu

bu vakaları kolayca ve teferruatıyla hatırlayıp sayabilir. Hem de ekseriya, büyük bir tehlike atlatmış, bu tehlikeyi nasıl olup da atlatabildiğine şaşıp kalmış gibi bir tavırla ve heyecanla... Kadın, ancak araba çoğaldıktan ve sokaklar bir miktar aydınlatıldıktan sonra gece dışarıya çıkabilmeye başlamıştır.

İkindi ezanı, kadının ve akşam ezanı, erkeğin evine döneceği saatin son haddidir: "Aman, çocuklar, ikindiler okunuyor, geç kaldık, acele yürüyelim, bizi sokakta görenler sonra ne der? Vallahi, efendi duyarsa kıyametler koparır. Terlikçi Ahmet, karısını ikindi vakti hâlâ sokaklarda sürtüyor diye boşamamış mıydı? Üstelik kadının adı da çıktı, bir daha koca bulamadı!"

* * *

Gece gezintileri de mühim ve tarihi hadiseler gibi nakledilir:

"Sultan Aziz'in tahta çıktığı yıldı; nur içinde yatsın, rahmetli ile o yaz evlenmiştik. 'Seni on beş alayına götüreyim' dedi, (yani ramazanın on beşinde padişahın eski sarayda iftar edişi merasimi) Hünkârın dönüşünü görecektik. Divanyolu'ndan giderken izbandut gibi iki herif peşimize takılmasınlar mı? Üzerimde mahzen kapağı bir gron ferace vardı (mahzen kapağı bir renktir) eh, efendi de o zaman toy..."

Bu gibi hikâyeler uzun sürer ve dinleyenlere hem korku, hem de helecanlı bir arzu verirdi.

Gece gezintilerinin zorluğundan ve bu gibi tehlikelerinden dolayıdır ki uzakça semtlere gidilince yatıya kalmak o devirde bir mecburiyetti. Hanımlar gündüzden gelirlerdi,

erkekler güneş batmadan önce... Birinciler haremde, ikinciler selamlıkta ağırlanmak şartıyla da!... Mamafih yatak serilen odada nikâhlıların birleşmesine, her zaman değilse de bazen, bilhassa hatırlı olanlar için müsaade vardı.

Haftalarca aynı dam altında barınıp da birbirlerinin yüzünü görmeyen misafir karı kocalara rast gelmek de pek mümkündü. Kadın, sokak ve gece? İşte su, barut ve ateş gibi zıt, imtizaçsız[1] üç madde!

* * *

Gece gezintilerinde fener yalnız karanlığı giderip yolunu bulmak için taşınmazdı; ayın on dördü ve temmuz mehtabı da olsa, hatta iki sokak öteye de gidilmek iktiza etse yine elinizde veya önünüzde ışık bulundurmaya mecburdunuz. Fenersizleri -bugün otomobil ve bisikletlere yapıldığı gibi- "devriye"ler, yani zabıta müfrezeleri yakalar, karakola götürür özür ve meramını anlatamayanları da sabaha kadar mevkuf[2] tutardı:

"Tam Horhor yokuşunun başına geldim, fenerimin mumu bitmesin mi? Saat beş, herkes yatmış, evlerde tek ışık yok... Zifiri karanlığa gömüldüm, kaldım. Aksi olacak, devriye ile de karşılaşmayayım mı? Anan yahşi, baban yahşi, dökmediğim dil kalmadı, ama kime dinletirsin? Yakaladıkları gibi karakola tıktılar..."

Görülüyor ki o zamanda şehir, daima bir ışık söndürme ve pasif koruma tecrübesi halindedir. Gece yarısından sonra

1 imtizaç: uyuşma, uzlaşma
2 mevkuf: alıkonulmuş

sokağa kim çıkar ki? Ancak ebe ve hekim çağırmak için pürtelaş, birkaç kişi! Hekim de zaten koca memlekette kaç kişi? Ya Balat'a inip Kambur Yasefoğlu'nu, yahut Haliç Feneri'nde Çiftesakal Pandelaki'yi bulmalı... Galata'da dil bilmez bir Lehli de vardır ama oraya kadar nasıl gidilir?

* * *

Akşam ezanları okunurken bütün perdeleri inen; yatsıdan sonra ayak sesleri kesilip ışıkları sönen, gözleri yumulan; sokaklarında tek tük muşamba fenerlerin -tennuresi sırtında sema eden Mevlevi dervişleri gibi- sıra sıra beyaz etekleri dönüp dolaşan eski İstanbul geceleri! Ve bu loşluğa korkunç kızıllığını yayan, kızıllığa koşuşan halkı ile eski İstanbul yangınları! Onlar elli senelik değil, ortaçağ tarihinden alınmış birer antika tabloya benziyor.

HAMİT DEVRİNDE

Fener taşımak, artık zabıtanın halka yüklediği bir mecburiyet değildir. Buna ve sokakların bir derece aydınlatılmış olmasına rağmen, başlangıçta hâlâ ahali bu âdeti bırakmamaktadır. Makam ve memuriyet sahipleri, önde çift mumlu muşamba fenerle birbirlerine gece ziyaretleri yapmayı haysiyet ve şereflerine daha uygun, daha şatafatlı buluyorlar. Küçük halk tabakası da dar, girintili çıkıntılı ve ekseriya yangın yerleri arasından geçen yollarda kendilerini daha emniyette hissediyorlar.

Arabanın çoğalması da kadınları geceleyin sokağa çıkmaya ve uzakça semtlere gidebilmeye alıştırmıştır. Araba, hususiyle kupa biçimindekiler, evin ve odanın bir divanı gibidir; kapısı vardır, kapanmaktadır; pencereleri vardır; örtülebilmektedir. Arabacının yanında, bir uşak oldu mu can, mal ve ırz büyük bir ihtimalle tecavüzden masundur.[1]

* * *

Bununla beraber yaşlı, meraklı ve ürkek hanımlar yine gece yolculuğundan pek hoşlanmazlar; sokak ve araba fenerlerinin titrek ve yarım yamalak aydınlattığı türbe, mezarlık, mescit, tabutluk gibi yerlerden geçerlerken gözlerini kaparlar. Çok aydınlık caddelere varınca da ahalinin aç gözlü bakışı karşısında sahneye çıkmış kadar utanma duyarlar. Zaten bunlara göre araba dahi emin sayılamaz.

"Bir gece kantocu Peruz'un arabasını önleyip kızı nasıl da çekip almışlar, ötesini, berisini bıçaklamışlardı, unuttunuz mu? Yatsı zamanından sonra dışarıda kalmak doğru değil, arabayla da olsa!"

Bu endişeye hayvanların ürkmesi, arabanın devrilmesi korkusunu da ilave etmeli. Arabada, bilhassa geceleyin, "Ayetel-Kürsü" okuyup dört tarafa üfleyen hanımlar çoktu.

Aziz devrinde kadın hakkında sokakta bulunmak haddi ikindi ezanı iken bu devir iptidasında[2] yayanlara akşam ve arabadakilere yatsı ezanına kadar mesağ[3] verilmeye baş-

---

1 masun: korunmuş
2 iptida: ilk, başlangıç
3 mesağ: izin

lanmıştı. Diğer taraftan erkekler için de şehrin gece hudutları genişlemiş, dönüş saatleri uzamıştır. Artık Beyoğlu'na geçenler, yalnız Aziz devrindeki gibi alafrangalığa özenen beyzadeler ve eğlence peşinde koşan mirasyediler değil, orta tabakaya mensup olanlar da...

Geceleri, şehir seneler değiştikçe ışıklanıyor ve harekete geliyor.

Hususiyle Ramazan ayında... Bu ay, o derece başka aylara benzemez ki sona erince, payitaht birdenbire, dörtte üç aydınlığından ve kalabalığından kaybederek bir kasaba loşluğu ve sessizliği alır. Hatta, adım atmak kabil olmayan Direklerarası'nda bile sokak köpekleri, caddenin ortasına kıvrılıp yatma imkânını tekrar bulurlar.

* * *

Ramazanın, dünyada başka hiçbir memlekette görülmemiş acayip bir hususiyeti de vardı: Şehir, gündüzleri yarıdan fazla tenhalaşır, halkın yarıdan fazlası, yorganını başına çeker, uykuya varırdı. Hükümet dairelerinde de devam edenlerin sayısı azalır, kalemler boşalmış görünürdü. Ta ikindi zamanına, Beyazıt sergisinin dönüp dolaşılacağı saate kadar... Bir eğlence şehri ki ahalisi gündüz yatakta, gece sokakta!

Oruç ve ibadet, hilafet merkezinde, umumi nazardan en dejenere şekli almıştı: İsraf, zina, sefahat, kumar, tembellik, sonra da dindarlık taslama ve riya. Yalnız tek bir noktada kati perhiz: Alkol... Bunun da sebebi hükümet yasağından fazla rakının, hiçbir surette giderilmesi mümkün olmayan pek karakteristik kokusu!

Ramazanda kadınlar için de, yine din vesilesiyle, gezip dolaşma hudutları genişlerdi. Onların da vaiz, hatim ve hafız dinlemelerine mahsus birkaç cami açık tutulurdu. Bu camilerden birkaçı yalnız kadınlara mahsustu; yani dinleyici erkek giremezdi: Taştekneler Camii gibi... Bir kısmı da ortadan kafesle bölünürdü, bir tarafı erkekler, öteki taraf kadınlar için: Şehzade Camii gibi... Böyle muhtelit[1] olanların âşıkane maceralara sahne teşkil etmekten hali kalmayacakları tabiidir...

* * *

Kadınlar, camilere pek mükellef, özene bezene, takıp takıştırarak gittikleri cihetle top vaktinden epeyce evvel oradan çıkışları -yalnız çapkınlık etmek isteyenler için değil- İstanbul'un seyre ve dikkate çok değer bir hususiyetini görmek bakımından da gayet hoşa gidici ve zevk verici idi. Yüzlerce kadın, elvan elvan feraceleri ve -sonradan da- çarşafları ile meydanlara ve yan sokaklara bir dağılırlar, zenginler konak arabalarına bir kurulurlar, etrafa bir hışırtı, bir renk bolluğu, bir neşeli başkalık serperlerdi ki buna yetişenlerin manzarayı hâlâ, keyifle bir Çin, Siyam, Kore seyahati gibi hatırlayıp gülümsememelerine imkân yoktur.

Teravih namazına kadınların gittiği de olurdu. Fakat, erkeklerin bu devirde ışıksız sokağa çıkabilmelerine rağmen kadınların önünde fener bulunması -zabıta emriyle değil- ihtiyat ve anane icabı yine şarttı. Yazık ki, diğer sütunda bahsettiğimiz zarif muşamba fenerlerin yerini gittikçe, Yahudi

1 muhtelit: karışık, karma

işi, adi cam fenerler, donanma fenerleri alıyor, evlerde ve konaklardaki eski fenerler, tel büklümlerine tesadüf eden muşambaları rutubet lekeleriyle kıpkırmızı kirlenip pirinç madenleri yemyeşil paslanarak köşeye bucağa atılmış, çürüyüp gidiyordu.

* * *

Bir küçük ve imtiyazlı zümre Boğaziçi'nde ve yaz mehtaplarında deniz safaları yapar ve bunlara kadın kayıkları da karışırdı ama iki cins arasında su ve hepsinin de yüzünde gecenin gölgesi bulunduğu halde...

On beş alayını, Kadir Gecesi kalabalığını, Ramazan'da Direklerarası eğlencelerini, cülus ve kandil şenliklerini seyretmek için İstanbul'un kenar mahallelerinden, rağbette ve donanmış cadde ve semtlerine gelen yayan kadın kafileleri, pek aydınlık bir yere varınca cam fenerlerini -dikkati çekmemek ve gülünç görünmemek maksadıyla- söndürürler, loş sokaklara dalınca tekrar yakarlardı. Onlarca dönüş, parlak bir rüyadan uyanışa benzerdi. Asıl bu gidiş gelişlerde fener tutan kocakarının veya zenci bacının rolü mesuliyetlidir; söz ve el atanlarla peşlerini bırakmayanlara karşı müdafaada bulunmak ve hatta icabında tecavüze geçmek için... Bir vazifesi daha vardır: Arkasında yürüyen genç kızlar, erkek kalabalığının ve temasının verdiği bir cinsî heyecanla fazla gülüşüp kıvrılmaya, yani fingirdemeye başladılar mı edebe davet etmek, "Şimdi dönerim ha!" "Hay kepazeler hay, eve varınca yaptıklarınızı hanım ninenize bir bir anlatacağım!" gibi tehditler savurmak, azarlamak, gençlerin gevşeyen, mu-

kavemetini[1] kaybeden haya damarlarını yeniden vazifesine çevirmek!

* * *

Kösemenlik[2] ve fener taşıma, bazen aileden veya mahalleden, entarili, hırkalı, başı abani sarıklı bir ihtiyara, hacı efendinin uhdesine düşer. O zaman, tazeler -gidişte değilse de dönüşte yaşlı kılavuzu yorgunluk ve uyku bastırdığı için- biraz daha eğlenmek, hiç olmazsa gizlice peçe kaldırmak, istediklerine göz atmak, kaş oynatmak, gülümsemek fırsatını bulabilmişlerdir. Hatta eve avdette soyunurken, vücutlarının sızlayan bir yerine bakınca morlaştığını görenler, yarı öfkeli, şöyle söyleyenler de olur: "Haydut herif, bir çimdik atmış ki... Acısı yüreğime işledi!"

ŞİMDİKİ DURUM

Gece yarısına doğru, Taksim meydanı; yani elli sene evvel ecinnilerin karanlıkta top oynadıkları ıssız bir yer ve korkunç bir saat... Sinemalarla tiyatrolardan boşanan halk keskin bir ışık altında, tramvaylara, otomobillere, otobüslere koşuyor. Bir kısmı pastacı, muhallebici dükkânlarına, bir kısmı da heveslerini alamadıkları veya yeni heveslere kapıldıkları için gazinolara...

Yan yana, kol kola, kadınlı erkekli bu coşkun cemaat arasında gece vasıtalarıyla ta Büyükdere'ye, Bostancı'ya,

---

1 mukavemet: direnç
2 kösemen: sürünün önünden giderek kılavuzluk eden

Bakırköy'e evlerine dönecekler de vardır; eskiden güpegündüz bile gidilmesi düşünülen uzak semtlere... Fakat yalnız Beyoğlu bu halde değildir; Beyazıt tarafında da halk ayaktadır. Hem de genç kızlar, delikanlılar, gülüşe konuşa, bir zamanlar eli fenerli ve sopalı bacılarla ancak ve hem bu saatten pek erken, güç bela dolaşılan sokaklarda, fütursuz yürüyorlar; talebe yurtlarının kapıları önünde vedalar ve arkadaşça el sıkmalar...

* * *

Meşrutiyet'in ilk günlerinde ağızlarda dolaşan "Geceler gündüz oldu!" türküsü asıl şimdi, hem maddi hem manevi iki bakımdan bir hakikat olmuştur; gece, bilhassa kadının sırtından ağır ve korkunç yükünü kaldırmıştır. Caddeler ve camiler kenarına dizilmiş kavuklu mezar taşlarının akçil yüzleri -tramvay ve otomobil fenerleri keskin ziyalarını gezdirip gece yarıları yarı başlarında kadın kahkahaları aksettikçe- kaybedilmiş bir fırsata karşı bana acı acı gülümser gibi görünüyorlar.

XIV

BİR SEMTİN METAMORFOZU

AZİZ DEVRİNDE

Cadıbostanı, yani şimdiki Caddebostanı... O tarihte, haftada bir kere İstanbul'dan kalkan, yandan çarklı, ayrıca, dümenin daha kolay manevra yapabilmesi için flok direğinde yelken, bir ufacık vapur, Anadolu kıyısı, muayyen yerlere uğraya uğraya İzmit'e kadar gider. Fakat uğradığı yerlerde iskele, rıhtım yoktur; açıkta durur, vapura kayıklar yanaşır ve müşterilerle eşya uzak bir yolculukta olduğu gibi zorlukla, bağrışa haykırışa çıkarılır. Cadıbostanı bu duraklardan biridir ve hakikaten bir bostandan başka bir yer değildir.

Su dolabını gözleri bağlı bir at çeviren koskoca, yemyeşil, sırılsıklam bir bostan... Etraf göz alabildiğine yalnız bağ ve bağlar ortasında tek tük köşkler. Köşkler ya aşı boyalı, yahut kaplamaları siyahlaşmış, boyasızdır. Biricik yol, yine Bağdat Caddesi'dir; ama eski usul, iri iri kaldırım taşlarıyla döşenmiş. Bugünkü çeşmeler yine yerli yerinde: Ayrılık, Selami, Çatal ve Bostancı çeşmeleri... Her çeşme yanında set üstü, çayır çimenlik bir namazgâh... (Selami çeşmesininki hâlâ yerindedir, fakat pek bakımsız; kaybolmak üzere.)

Yukarıda bahsettiğimiz vapurdan -Nisan ayındayız- bir aile çıkıyor; eski vezirzadelerden birinin kalabalık ailesi. Bu paşa, bostan içinde, dededen kalma köşkte, Boğaziçi mevsimi başlamadan, bir müddet bahar keyfi sürer; koyun sütü içerek, marul kürü yaparak ve civar çayırlara atlarını salarak... Bahara, o devirde büyük bir ehemmiyet verilir: Kanı temizlemek, lazımdır; hacamat yaptırmalı bol süt içmeli, yoğurt ve yeşillik yemeli, vücut dahilen temizlenmelidir; atlar da muhakkak çayıra çıkartılmalıdır. Kışın yoğurt mideyi üşütür diye rağbet görmezdi.

Paşa, maiyetinde aşçılar, uşaklar, seyisler, korucular, ayvazlar, beyaz ve zenci halayıklar, haremağaları, dadılar, bacılar, dalkavuklar, sazendeler ve hanendeler, hatta bir imam ve bir müezzin olduğu halde göç etmiştir ve köşk, bütün bu halkı barındıramayacağı cihetle bahçeye büyüklü küçüklü çadırlar kurulmuştur. Beş vakit, azim cemaatle namaz kılınmaktadır.

Yiyecek, içecek bolluğu ve boğaz düşkünlüğü akla durgunluk verecek derecede... Kır havası iştah açacağı kanaatiyle başlıca himmet sofraya sarf edilir. Günde kaç kuzu kesilir; kaç batman süt pişirilir, kaç yüz marul yenilir? Haddi, hesabı malum değildir. Çeneler ancak uykuda dinlenebilir; uyku haricinde herkesin ağzı mütemadiyen -çayırdaki atlarınki gibi- işlemektedir. Bostanın çağla bademleri, çakal erikleri de cabası... Vitamin nazariyesi malum olmamakla beraber çiğ ve yeşile rağbet fazladır. Bilhassa taze soğan ve sarmısak sarfiyatı mühim bir yekûn tutar.

* * *

Sultan Aziz dahi o mevsimde Alemdağı'ndaki sarayına birkaç sefer yaptığından "Aklına eser, belki atını bu taraflara sürer, farzımuhal olarak uğrayıverir" düşüncesiyle köşkün ambar ve kilerlerinde, padişahı maiyetiyle beraber mükemmelen ağırlayacak nadide her şey mevcuttur. Zaten on beş, yirmi misafirin birdenbire gelivermesi hiçbir zaman sofrada hissedilir bir eksikliği mucip olmaz ki... Bugün en büyük otellerle kulüpleri şaşırtan ve omlete başvuran bu fazlalık, yalnız bir ay bahar mevsimi geçirilmek maksadıyla gelinmiş olan kır köşkü için, ruhun duymayacağı adi ve daimi hayat tarzı icaplarındandır. Aşçıbaşı, nihayet, o gün bostan köpeklerini, önlerine attığı artıklarla umdukları kadar doyuramaz.

Gece, her taraf ıssızdır; bilhassa büyük hanımefendi pek korktuğu için silahlı korucular nöbetleşe köşkü beklerler. Bu korkusunun sebebi, Sultan Mahmut zamanında, merhum kocası Tuna boyunda mütesellim[1] iken bir Ulah çetesinin hücumuna uğramalarından ve tabesabah, karşılıklı kurşun atmalarından, öyle bir vakadan ileri gelmektedir. Diğer taraftan semtin adı da cidden ürkütücü... Yalnız koca kuyusuyla ve izbandut bahçıvanlarıyla "Bostan" bile her insana hoş gelmezken başına bir de "Cadı" kelimesi koymak? Cadıya inanılan bir asırda bundan büyük münasebetsizlik olamaz. Cadıbostanı, Eflak ve Boğdan değildir ama Alemdağı'nda Rum köyleri vardır. Küçük ve büyük Bakkalköyü... İçlerinden eşkıya yetişir; korkulu rüya görmektense uyanık yatmak hayırlıdır. Hem, karşıki adalardan kayıklarla bir baskın yapılması, Paşazadenin dağa kaldırılıp fidyei necat istenmesi de akla gelir a! Adalar, o sıralarda gâvur ve papas yatağı, hemen hemen yarı

1 mütesellim: kaymakam

müstakil, sonraki Sisam Beyliği gibi bir bölge... Zaten paşanın çoluk çocuğuyla bu izbe yere gelip oturmasını dostlarından çoğu ihtiyatsız bir hareket, aklının dikliğine gitmek telakki etmektedirler. Aralarında "delinin biridir," diyorlar, "babası da öyle idi. Ne olacak, sekbanbaşılıktan yetişme!"

* * *

Bostan ta denize kadar, iğde, hünnap, incir ağaçlarıyla uzanmaktadır; yani bugünkü plajın ve Ragıp Paşa Köşkü'nün olduğu yere kadar... Lakin, mevsim yaza da rastlasa denize girmek kimsenin aklına gelmez. Deniz ancak balıkçı, kayıkçı, tulumbacı makulesiyle bir de gemi tayfaları ve bahriyelilerin girdikleri yerdir. Nasıl da hastalanmazlar? Şaşılacak şey!

Deniz zevki kayıkta ve balık avında çıkar; bir de çocuklar, dadılar, bacılar, lalalar refakatinde ara sıra, ayaklarını ıslatmadan kıyı boyu, kumlar, kayalar arasından şeytan minaresi, renkli taş topladıkları vakit!

Dediğimiz devirde, kayıptan haberler veren biri zuhur edip de paşaya: "Şimdi bu dümdüz, bomboş, ıssız gördüğün yerler yok mu? Hani elli altın versen gözünün vardığı kadar arazi satın alabilirsin; bir gün gelecek köşklerle, bahçelerle, camilerle insan kalabalığıyla dolacak ve dönümü bin kese akçeye elde edilemeyecek!" deseydi, şüphe yok eski sekbanbaşızadenin tepesi atar:

"Bre yatırın şu herzegûyu[1] atın kıçına yüz sopa!" avazıyla, gözü önünde meydan dayağına yatırır; sonra manzaradan iştahı açıldığı cihetle kuzu çevirmesinin başına geçer, yarısını yok ederdi!

---

1 herzegû: saçmalayan

HAMİT DEVRİNDE

Yine Cadıbostanı'nda bildiğimiz Sekbanbaşı köşkündeyiz... Fakat o zat, güç bela, borç harç debdebesini bir müddet daha devam ettirdikten sonra, suihazım[1] ile müteradif[2] bir öfke buhranı arasında öbür dünyayı boylamış, bu köşk ve bostan da kassam[3] marifetiyle satılmıştı. Şimdiki sahibi perde çavuşluğundan yetişmiş, paşalığa kadar erişmiş, yarı ümmî bir zamane adamı, bir padişah bendesidir.

Eski köşkü yıktırıyor ve içi dışı yağlı boyalı, balkonlu, kuleli, cicili bicili, "Art Nouveau" bir bina yaptırıyor. Bahçedeki köhne havuzu büyültüyor, ortasına köprülerle geçilen özenti bir ada ve adaya da bir kameriye kurduruyor; su "Kaskat"lardan[4] akmaktadır ve arslan ağızlarından fışkırıp yalaklardan döküle döküle bostana varmaktadır.

Bağdat Caddesi, artık kaldırım taşıyla döşeli değildir; yokuşlu inişli, ilk yapıldığı günden beri tamir yüzü görmemiş bir şosedir. Civarda, her sene, seyrek seyrek, geniş arsalar ortasında köşkler peyda oluyor. Eski bağları floksera hastalığı tamamen bitirdiği cihetle yeni köşk sahipleri Amerikan asması yetiştirmektedirler. Bu havali gittikçe rağbet buluyor: "Boğaziçi rutubetli," diyorlar, "kuru hava sıhhate daha nafidir."[5]

* * *

1 suihazım: hazım bozukluğu
2 müteradif: birbirine bağlı olan
3 kassam: vârisler arasında mirası bölüştüren şeriat memuru
4 kaskat (Fr. cascade): suyun basamaklardan akması için yapılmış düzenleme
5 nafi: yararlı

Fakat asıl rağbet, daha ziyade denizden uzakça mahallere, tren hattının öbür tarafına... Bütün sahilde, Fenerbahçe'den Bostancı'ya kadar, bu devir başlangıcında yalnız Cadıbostanı'nda Horoz Ali Paşa köşkü ile bostan var. Sonraları dörde, beşe çıkıyor. Meşhurları Sadi Bey, Hügnen ve neden sonra Cemil ve Ragıp Paşa köşkleri...

Lakin "Sevahili mütecavire" denilen bir deniz hattı ve taş iskeleler yapılmıştır; her gün vapur işliyor. En büyük merak kuleli köşk ve at ile araba. Semtin en mühim afetleri ise üç tanedir: Müthiş bir toz, müthiş bir sivrisinek hücumu ve o nispette müthiş bir misafir akını!

Yeni köşk yaptıran nüfuzlu zata sarayda soruyorlar:

"Yazın hangi semtte ikâmet buyuruluyor, paşa hazretleri?"

"Cadıbostanı'nda!"

Ümmî Paşa'nın verdiği bu sade cevap Yıldız'da hoş olmayan bir tesir hasıl ediyor; Serkarin,[1] Kilercibaşı, Tütüncübaşı, Kitapçıbaşı, Başkâtip, Kızlarağası veya bir başka saray kodamanının odasında herkes başını önüne eğiyor; derin, manalı bir sükût! İşte bu tesir iledir ki, paşa semtin ismini değiştiriyor. "Cadı", "Cadde" oluyor. "Caddebostanı" aşağı, "Caddebostanı" yukarı... Bir müddet kocakarılarla yerliler, dil alışkanlığıyla ara sıra yine eski adını ağızlarından kaçırıveriyorlarsa da farkına varınca hemen yenisini söylüyorlar. Zira yayılan rivayet şudur: "Padişah o ismi istemiyormuş; Cadıbostanı diyeni hafiyeler jurnal ediyorlarmış, tantuna, yani sürgüne gönderilenler bile varmış!"

* * *

1 serkarin: başmabeynci

Mamafih Caddebostanı ile Suadiye arası yine bomboş. Göze görünenlerden bir Şemseddin Sami'nin, bir de şimdiki Suadiye'de "Ebenin Köşkü" namıyla maruf,[1] ikmal edilmemiş iki bina mevcut. Caddebostanı Camii'ni Evkaf Nazırı Galip Paşa yaptırıyor; Suadiye'dekini ise Maliye Nazırı Reşat Paşa, genç yaşında vefat eden kızı Suat Hanım'ın namına kurduruyor. Birkaç kişi itiraz ediyor: "Allah Allah, boş tarlalar ortasına da cami yaptırılır mıymış!"

Deniz bir derece rağbet buluyor: Yaysız muhacir arabalarında, ayaklarını sarkıtarak, yeldirmeli, başörtülü kadınlar, bozuk yollarda sarsıla, çalkana, toz bulutlarından aşa yuvarlana, ikindi üstü Caddebostanı ile Bostancı'daki salaş hamamlara gidiyorlar. Ama hemen hemen bir girip çıkıştan ibaret. O dahi hekimin izniyle, dakikalar sayılarak! Bu havalide çam ağacı yetiştirme hevesi yeni başlamıştır; her taraf gittikçe yeşillenmektedir.

Ümmî Paşa'nın köşkünde bile alafrangalık hüküm sürmektedir. Kerime hanımların mürebbiyesi vardır; piyano hocası da geliyor; mahdum bey çifte midilli koşulmuş sepet araba ile gezer, damat bey cins Arap atlarına meraklıdır. Aziz devrindeki bolluk azalmışsa da yine mutfakta bir aşçıbaşı ile iki çırağı çalışmakta ve her öğün, tatlısıyla tuzlusuyla üç tabla yemek çıkarmaktadır.

* * *

1 maruf: bilinen

Hayat, daha ziyade, evde geçer. Gezintiler, arabayla, şöyle Fenerbahçe'de bir tur yapmaktan, Çiftehavuzlar'da beş on dakika dinlenmekten ibaret. Bazen "Mama"da orta oyununa, Kuşdili'nde tiyatrolara gidilirse de küçük hanımlara bu eğlenceler -Fransızca öğrenir gibi olduktan sonra- bayağı görünmeye başlamıştır. İlle yemeklerle Kayışdağı ve Taşdelen'e seferler haysiyetlerine dokunacak kadar adi telakki edilir. Artık yeşil soğan ve sarmısak sofraya konmamaktadır; meyve, yemek üstüne, soyularak imsakla[1] yenir; vitamin daha keşfedilmemiş olmakla beraber, kibarlaşmış ailelerde buna zıt bir rejim takip edilmektedir. Bellerini avuç içine sığacak derecede darlatan korselerden dolayı şık hanımlar ve tazeler noksan gıdadan kansızlaşmışlar. Ömürleri piyano başında veya kitap sayfalarında heba oluyor.

Boğaziçi'nde kalmış olanlarla yazlıklarını bu taraflara nakletmiş bulunan aile reisleri arasında bir geçimsizlik başgöstermiştir: "Canım efendim, o toz toprak içinde, sivrisineklerle itişe kakışa ne diye oturuyorsunuz? Vallahi, sarf ettiğiniz paraya yazık!" "Sizin rutubet de vücudu paslandırıyor; yalıların demir parmaklıklarına bir bakınız, nasıl da çürüyüp gidiyorlar. Demirin dayanmadığına insan mukavemet edebilir mi hiç!"

İstikbal bu iki semtin hangisindedir? Muamma! Bilinen bir şey varsa Cadıbostanı'nın, Caddebostanı'na çevrildikten sonra hakikaten korkunçluğunu kaybetmiş olmasıdır; yolu havagazı fenerleri bile aydınlatmaktadır. Fakat henüz yarı bostandır ve caddeliği de bir kuruntudan ibarettir.

---

1 imsak: sakınma, perhiz

ŞİMDİKİ DURUM

Tekrar oradayız, bir zamanlar Cadı, sonra Cadde olan bostanın civarında... Cicili bicili Art Nouveau köşk, Ümmî Paşa'nın Meşrutiyet'te idbara[1] uğrayıp sürüldüğü Ege adalarından birinde ölmesi ve çoluk çocuğunun dağılması yüzünden uzun müddet boş ve bakımsız kalmış, harabeye dönmüştür. Şimdiki sahibi, bir kalem efendisi veya küçük bir ticarethane muhasibi iken talihi yâr olup yol ve inşaat müteahhitliğine girişmiş, mühim bir servet elde etmiş ve zamane modasına uyarak yazın bu tarafta oturmak hevesiyle o yeri almış, ahşap köşkü yıktırmış, bir kübiğini yaptırmıştır.

Aziz devrindeki sekbanbaşızadeden ve Hamit devrindeki alaydan yetişme paşadan daha zengindir; lakin mutfağı, elektrikle yemek pişiren minimini bir laboratuvardan ibarettir. Evde bir tek aşçı, bir tek hizmetçi ve hem bahçeye bakan, hem de icabında, önüne beyaz önlük takıp hizmetçi yamaklığı da yapan bir tek uşak var. Kocaman yemek masası ekseriya üç kişi için kurulur: Bay, Bayan ve kızları...

Zaten akşamlarını, çok defa, kulüpte geçirirler; misafirlerini de oraya çağırırlar.

Bu zat, ne çeşme, ne cami, ne kütüphane ne de hastane yaptıracaktır. İsmini Taksim'deki koca apartmanın üstüne yazdırmıştır; kâfi görüyor!

* * *

1 idbar: talihsizlik

Bağdat Caddesi birinci devirde kaldırım iken ikinci devirde şose, şose iken şimdi asfalttır; karanlık iken havagazıyla, bugün de elektrikle aydınlanıyor ve tramvaylar işliyor. Deniz ise ilk devirde uzaktan bakılan, orta devirde bir dalıp çıkılan, şimdi ne içinden ne kenarından ayrılmaya bir türlü razı olmayan hayati bir unsurdur.

Bostanın denize inen kısmı çoktan uydurma bir plaj haline getirilmiştir. Bir zamanlar sırık domatesi ve enginar yetiştirilen bu sahada artık sırım gibi delikanlılar dolaşmakta ve sakız kabaklarının çiçek açıp bezelyelerin çalılara sarılmalarına mukabil taze kızlar yerlere yatmakta ve birbirlerine dolanmaktadırlar.

Cadıbostanı o derece değişmiştir ki, ismin başındaki eski "Cadı" sabahlara kadar yollarda dolaşan yarı çıplak karaltı ve kafilelerden dolayı adeta "Cin"e tahavvül etmiştir; "Cin bostanı" ele avuca sığmaz, denize dalar, ağaca fırlar, bisikletten kayığa, kayıktan kotraya atlar, pür hareket mahluklar ülkesidir.

Toz ile misafir azalmış, sivrisinekle kaç göç tamamıyla ortadan kalkmıştır.

* * *

Üç devrin kıyafet değiştirmeleri de dikkate layıktır: Cadıbostanı'nın kadınlı erkekli ilk yazcıları bağlarda, kırlarda keten entariler, haydarî hırkalar, gezi takkeler, yumuşak hotozlar, çedik pabuçlar, hava serinleyince de incecik kürkler giyerlerdi; geniş, hafif, rahat elbiseler... Caddebostanı olduğu sıralarda frenk etiketi başlamıştır: Erkeklerde dar

belli, dar pantolonlu sıkı elbiseler ve üniformalar, kolalı dik yakalıklar, katı gömlek. Kadınlarda korseler, katmer katmer tül şemsiyeler, yerleri süpüren uzun etekler. Tabiilikten en fazla uzaklaşan devir, bu ikincisidir.

Şimdiki durum ise, hem kıyafet, hem muaşeret hususunda tabiilikten ziyade bir "Laubalilik"e benzemektedir.

Erkekler bumburuşuk keten pantolonları, kolsuz ve yakası açık gömlekleri, çorapları bükülmüş iskarpinleri ve bir değirmi deniz Kalsonlarıyla; kadınlar paçaları enli pantolonları, pijamaları, şortları, dekolte mayoları ve takunya ayakkaplarıyla ve hepsi de cırlak kahkahaları, haykırıp koşuşmaları ve atlayıp sıçramalarıyla bu havaliye bir at cambazhanesi manzarası vermektedirler.

* * *

Bana verdikleri his şu: Hemen herkes bir numara yapıyor ve yaptığından alkış bekliyor vaziyetinde!

Az çok farklarla dünyanın her yerindeki deniz kenarlarını andıran bu yer, böyle, çılgıncasına rağbet bulmakta devam ederken yine o dünyanın hiçbir tarafında eşi bulunmayan Boğaziçi, türedi semtin öte yanında, talihine küsmüş, bir sürgün gibi maziyi anarak gittikçe çöküyor, modası geçmiş bir artistin gamlı ömrünü sürüklüyor!

XV

YOLCULUK

AZİZ DEVRİNDE

İstanbul'un Hırkaişerif semtinde bir konaktayız. Bu konağın uzun duvarlarla çevrilmiş bir bahçesi, bahçesinde, arslan ağzından su dökülen mermer havuzu, hatta, kenarda, üzeri camla kaplı -o zaman "limonluk", şimdi "ser" denilen- bir de geniş "çiçekliği" vardır. Bahçeli büyük konaklar, bu devirde limonluksuz olmazdı; Avrupa ile temasımız neticesinde, konaklarda vükela, vüzera -III'üncü Napoleon âdetini takliden- kış çiçeklerine merak salmıştı; lale ve sümbül ile beraber yepyeni çiçekler ve nebatlar yetiştiriliyordu; hususiyle manolyalar ve palmiyeler üretiliyordu. Hatta bugün yerlerinde yeller esen o konakların ekseriya yangın meydanlarındaki apaçık, kalakalmış arsalarında tek tek mahzun ve bakımsız, hâlâ bu ağaçlara rastlanır. Fakat bahçelerin esas ziyneti taflanlar ve mazılar idi; kışın yapraklarını dökmeyen fidanlar!

* * *

O gün konakta sefer hazırlığı var. Paşa, Ankara'ya vali tayin edilmiş...

Ankara neresi? Cehennemin bucağı! Zaten bu yeri o isimle anan yok gibidir, haremde ve selamlıkta hep şu kelimeyi işitiyoruz: Engürü... Ve bir teselli duyuluyor: Engürü armudu yenilecek! Büyük hanım daha mühim bir teselli buluyor: "Bu gidiş yarı hac sayılır, Hacı Bayram Veli Hazretlerinin türbesine yüzümüzü süreceğiz!" Küçük hanım, bir gözü bir gözüne uymayan renkte, tüylü kediler bulacak... Mahdum bey de kıvrım kıvrım ipek tüylü tiftik koçu besleyecek... Lala herkesten memnun: Kendisi Çankırılıdır; limonküfü çuha şalvarıyla ve kordonu boyundan atma gümüş saatiyle hemşerilerine çalım satacak!

Engürü'ye nasıl gidilir? Mühim iş, güç iş, belalı iş: Atlar, kağnılar ve katır sırtına yerleştirilmiş tahtıveranlar ile, kervan halinde... Kaç günde? Bu mesele mevsime ve mevsimin kurak, yahut yağışlı oluşuna tabidir. Ben diyeyim yirmi gün, siz deyiniz bir ay! Hangi tarikle[1] Bolu üzerinden...

İne bine, yata kalka, duraklaya konaklaya... Tekerlek gıcırtıları, çan sesleri, at kişnemeleri, gazel ve türkü nağmeleri ile... Ateşler yakarak, kuzular, kazlar, tavuklar çevirerek, çorba kazanları kaynatıp yer sofralarına pilav lengerleri dizerek, kâh hanlarda barınıp kâh çadırlarda geceleyerek, fırsat bulunca köylerde ve kasabalarda mola vererek, uşaklar, aşçılar, ayvazlar ve zaptiyelerle bu, tam manasıyla bir "sefer"dir.

Rahatsız, lakin heybetli, şanlı, şaşaalı bir sefer!

* * *

1 tarik: yol

Millet bu seferler için zaten teşkilatlıdır, evvelceden hazırlıklıdır. Mesela bütün kap kacak bakırdandır; hem de uzun ve uzak yolculuklar düşünülerek hepsi de, az yer tutsun diye, hesaplı yapılmıştır: Tencereler ve sahanlar, birbirlerinden küçük boyda dövüldüklerinden, iç içe girerler; on kap bir kaba sığar ve en üstteki daha kalın olduğundan ötekileri sapasağlam, bir kasa gibi muhafaza eder. Bakır ibrikler ve güğümler ise semerlerin yanlarına asılıp sarkıtılır.

Esas mobilya: Halı, seccade, kilim, cicim, çuha ve şilte... Yani keçi kılından yapılmış, bir yolu kırçıl, bir yolu siyah "harar"lara sımsıkı sardınız ve ağızlarını çuvaldıza geçirilmiş yerli kınnapla diktiniz mi bırakınız yuvarlansın, yerden yere vurulsun üzerlerinden manda arabası geçsin veya kar altında kalsın, bir şeycikler olmaz. Menzili maksuda varılıp bir eve girildi mi açınız denkleri, seriniz şilteleri, yayınız üstüne kilimleri... Yün yastıklar kondu; pirinç sigara tablaları dizildi, pencerelere de cicimler asıldı mı odalar döşenmiştir; bağdaş kur, uzun, yat, istediğin gibi keyfine bak!

* * *

Çamaşır takımları ile elbiseler "sahhare"lerdedir; ekserisi, hafif olsun diye örme sepet üzerine kalın meşin geçirilmiş, kapaklı, kilitli ve iki yanından kulplu, toz ve yağmur işlemeyen bir nevi ufak sandıklarda veya büsbütün meşinden yapılmış, gayet kullanışlı hurçlarda... Bir de "denk" tabir edilir, su sızmaz bezle kaplanmış ve urgan ile (tire, sicim, kınnap, ip, urgan ve halat kelimeleri bağlayıcı nesnelerin sırasıyla kalınlığını ifade eder) sarılmış eşya parçaları vardır

ki isminden de anlaşıldığı üzere bunların bir boyda ve aşağı yukarı aynı ağırlıkta olmaları şarttır. Katırların biri bir yanına, diğeri öte yanına konduğu zaman denk gelmesi, muvazene[1] yapması, indirip bindirirken işi kolaylaştırması için...

Zira bütün eşya, sefer müddetince, her akşam hayvanların sırtından alınacak, ertesi sabah tekrar yerleştirilecektir. Güneş dağları, dereleri ilk ışıklarıyla gümüşler ve ormanları, kırları batı kızıllığı ile tunçlaştırırken kafilenin böylece, haykıra bağıra, bütün ağırlıklarıyla inip konması veya kalkıp yollanması pek hoş bir tablodur ve bugün elde örneği bulunmaması bir kayıptır.

* * *

Yollarda merasim de yapılır: Kır serdarları kaymakamlar, eşraf, takım taklavat paşayı ziyarete gelirler; el etek öperler, hediyeler verirler, ziyafetler tertip ederler. Bilhassa vilayet hududuna girildikten sonra... Anadolu'da bir paşanın geçişi -paşa o devirde iptizale[2] uğramamıştır- bir kuyruklu yıldızın görünüşü kadar merak ve heyecan hasıl eder.

Bu bir gidiştir ki, binlerce teferruatıyla zihinlerde iz bırakır; hatıralar ömrün sonuna kadar saklı kalır: "Hani, Engürü yolunda bir gece hanı sular bastıydı da zavallı Ahmet Çavuş, bakır sandıklarını kurtarayım derken kendisini Sakarya'ya kaptırmıştı... Neydi o tufan!"

Nihayet bir gün, akşama doğru, uzaktan kartal yuvası, haşin Ankara kalesi, derken kalenin altına siyah civcivler gibi

1 muvazene: denge
2 iptizal: değerini kaybetme

toplanmış, sıkışık ahşap evleriyle daracık Ankara şehri görünürken karşıcılar -öndeki atta vali vekili olan sarıklı cüppeli naip efendi- büyük bir kafile halinde tozu dumana katarak sökün ederler; yalnız paşa, iki hanımı, yirmi kişilik aile erkânı değil, lala ve aşçıbaşı da azametlerini takınırlar. Vali paşa bu! Padişah vekili... As dediği astık, kes dediği kestik!

HAMİT DEVRİNDE

İstanbul'un Saraçhanebaşı semtinde bir konaktayız. Bu devirde, şehir, gittikçe şarka doğru, Fatih mahallesinden bu yana, Beyazıt tarafına yayılmaktadır. Yeni yaptırılan konaklarda artık bahçeye hiç ehemmiyet verilmiyor; bahçe yazlık köşklerde ve yalılardadır. Diğer taraftan zamane adamları, Yıldız Sarayı'na yakın bulunmak için Nişantaşı ve Maçka'yı şenlendiriyorlar; İstanbul tarafında kapısı her gelene açık, mutfağı fabrika gibi işleyip sini sini yemek çıkaran büyük konaklar azalmış, konak rejimi azametinden kaybederek sünepeleşmiştir; ayvaz kullanma âdeti kalkmıştır. Tek, nihayet iki uşaklı evler... İnhitat![1]

Ayvazı küçük görmemeli; ayvaz adedi bir konağın debdebesine mikyastı.[2] Yemek tablalarını onlar taşırdı; pirinç şamdanları, bakır sinileri, koca koca mangalları Moskof toprağı ve limon kabuğuyla onlar parlatır, kömürü onlar yakar, mermer avluları onlarlar yıkar, hamam külhanını onlar idare ederdi. Bütün ağır ve süflî[3] hizmetlere koşulan, hatta ko-

1 inhitat: çöküş, düşüş
2 mikyas: ölçü, ölçüt
3 süfli: adi, bayağı

nağın lala, ağa, arabacı ve aşçıbaşı gibi diğer hizmetkârlarına uşaklık eden de onlardı. Binaenaleyh ayvazı olan konağın adamı, işi, misafiri, fıkrası da çok olurdu.

Hamit devrinde, Şehzade ve Sultan saraylarıyla bendegân konakları müstesna, değme erkân, hatta vükela[1] evlerinde erkek hizmetçi adetleri çok azalmıştı: iki uşak, bir arabacı, bir seyis, bir bahçıvan, iki çırağı, bir aşçıbaşı ve iki yamağı; yazın yalıya taşınılıyorsa ekseriya arabacı yerine kayıkçılar... Azami kadro bu idi. Haremde ise ancak eski emektar birkaç halayık kalmıştı; bunlara Anadolu kızı birkaç besleme ve sofra, ütü gibi ince işler için de aylıklı iki Rum hizmetçi ilave ediniz, tamamdır.

Şimdi bize yine pek fazla görünen bu kadro, Aziz devri konaklarının yaşayışını bilenlere öyle az, şansız görünürdü ki...

* * *

O gün konakta sefer hazırlığı var: Beyefendi Ankara'ya vali tayin edilmiş...

Ankara neresi? Bereket trenle iki günde gidilebilen bir yer ama vilayetler arasında pek de makbul olanlardan sayılmıyor. Elbette Van'dan, Bitlis'ten iyi... Lakin İzmir, Halep, ille Hüdavendigâr, yani Bursa gibi mi ya! Anadolu'nun göbeğinde ıssız, çorak, bakımsız bir kasaba! Yerlisi Türkçeyi öyle kaba, "kaf"ı "gayın" yaparak konuşurlarmış ki, dillerini anlamak zormuş: "İş," derlermiş, "ne diyon sen gız!"

Bu devirde İstanbul'dan çıkmak, velev ki, memuriyetle de olsa, bir nevi sürgünlüktür. Zaten memurlar iki kısma

1 vükela: vekiller, bakanlar

ayrılmıştır: Birincisi, hayatlarının sonuna kadar, o zamanki tabirle "taşra"ya gitmeyecek olanlar; ikincisi, ömürleri "taşra"da geçecek olanlar... Birinci kısım mensuplarından bir mühimcesi terfi suretiyle bile İstanbul'dan uzaklaştırıldı mı padişahın gazabına uğramış, sürülmüştür demektir. Birinciler mütemadiyen yerlerinde kalırlar, ikinciler biteviye yer değiştirirler.

* * *

O sebepledir ki, payitaht kadrosuna dahil bulunanlardan evleri ve adamları seferiliğe müsait ve hazırlıklı değildir. Diğer taraftan eşyalar eski devirdeki prasahhare, hatta ne de heybe var... Bavul da tikliğini kaybetmiştir. Ağır ceviz karyolalar, masif büfeler, servi sandıklar, taşınır şeyler değil... Evde ne harar, ne hurç, henüz taammüm etmemiştir.[1] Gidilse gidilse ancak yemekle mesirelere gidildiği için Venedik sepetleriyle büfeler kâfi gelmekteydi. Yeni valinin hem eşyası, hem maiyeti "eksiklerimizi orada tamamlarız" kararıyla gayet değersiz ve gösterişsiz, adeta sefilanedir. Kendisi de öyle ya... Padişah, yaşlı manzarasını hiç sevmediğinden ve etrafında hep kendisine benzeyenleri istediğinden bu zat da saçını sakalını boyamış, redingotu ilikli, kırmızı fesi kulaklarına kadar inmiş, ufak tefek bir ihtiyardır.

Bu devirde bütün Anadolu için her gün, sabahları, Haydarpaşa'dan bir tek tren kalkıyor ve banliyö istasyonlarına da uğrayarak, ağır ağır, gacur gucur, akşama, geç vakit ancak Eskişehir'e varabiliyor. Oraya gelince bütün yolcular

---

1 taammüm etmek: yayılmak, genelleşmek

inmeye ve geceyi vagonlardan başka bir yerde geçirmeye mecburdurlar. Paralılar da Alman kadınının işlettiği otele giderler, parasızlar, civardaki hamama!

* * *

Otel hayatına, alafranga yemeğe ve alafranga yeme usulüne alışamamış paralılar da hamamı tercih ederler. Evvela bir güzel yıkanırlar; sonra tüylü havlularla serilmiş peyke ve sedirlere uzanır, hoş bir uykuya dalarlar. Sabahleyin, pek erken kalkıp trene yetişmek, yeniden yer bulmak ve kapmak, eşyasını yerleştirmek, daha önceden nevalesini de düzmek icap eder. Koca trende bavullu kimse yoktur; sepet, heybe, bohça ve en lüzumlu iki nesne: Testi ve ibrik! Vagon Li,[1] vagon restoran? Direktör Hügnen: "Pöh," diyor, "bu ahali daha iki yüz sene o ihtiyaçları hissedemez ve istifade kabiliyetine eremez!" ve suratını asarak Löbon Pastanesi'nde şampanyasını yuvarlıyor ve yaprak sigarasının dumanını halkalıyor.

Eskişehir'de tren çiftleşmiştir: Biri Afyon üzeri Konya'ya, öbürü, aksi istikamette, hattın bitim noktası olan Ankara'ya gider ve yolculuklar da birer gün sürer. "Anadolu Osmanlı Timur yolları" idaresinde tren, istasyon, gar şefi, müfettiş, kontrolör, biletçi, telgrafçı vesaire -Erenköy istasyonundaki Cemal Bey'le kardeşi müstesna- Türk hiçbir memur yoktur. Geçit yerlerinde, ellerinde işaret bayrağı veya fener, sırıkları kapatıp açan biçarelerden başka!

İşte vali, öz yurdu içinden geçen bu ecnebi hattıyla -kâfir frenklerin tren işletmek hususunda gösterdikleri akıl-

1 Vagon Li: yataklı ve yemekli vagonları bulunan Fransız demiryolu işletmesi

lara hayret veren şeytani zekâya parmak ısırarak- bir akşam, ıssız çöllere karanlık basarken, tek tük ışıkları ürkek ürkek, hemen sönmeye hazır bir halde göz kırpıştıran münzevi[1] Ankara'ya şerefriz olur.[2]

İstasyon'da yine sarıklı vali vekili naip efendi, tıraşları uzun vilayet erkânı, eşraftan birkaç zat... Boyaları dökülmüş, kaputları delik deşik faytonlara binilir; dümdüz, ağaçsız, bakımsız, tozlu veya çamurlu berbat bir şoseden sallana sarsıla Taşhan'a varılırken akşam ezanı okunduğu için çarşıda çoktan dükkânlar kepenklerini kapamış, halk evlerine çoktan kapanmıştır!

ŞİMDİKİ DURUM

İstanbul'un Beyoğlu tarafında, Ayazpaşa'da ve yedi katlı ve her katı iki daireli bir apartmandayız; konuk devri ve rejimi sona ermiştir. Bu koskoca apartman, geniş görünen salonlarına, sekiz odasına rağmen mesaha[3] itibariyle Aziz devrinde bahsettiğimiz paşa konağının mermer avlusuna rahatça oturtulabilir. Yeni neslin gözleri o kadar küçüğe, darlığa, bakla sofa, mercimek oda, ev ve apartmanına alışmıştır ki, bu binanın bir dairesine girince kendisini ucu bucağı bulunmaz bir yerde farz edebilir ve içinde kaybolmaktan korkar.

Hizmetkâr kadrosu ine ine üç buçuğa inmiştir: Bir hizmetçi, bir aşçı, bir şoför ve telefon... İşte birkaç yüz bin liralık servete sahip olanın işi bunlarla görülür. Sıkışınca bakkala, mezeciye, lokantaya, pastacıya telefon: "Bir şişe viski,

1 münzevi: ıssız
2 şerefriz olmak: şeref vermek
3 mesaha: ölçüm

altı şişe soda yolla! Bir düzine dilli sandviç gönder! Bir tabak mayonezli istakoz istiyoruz! Batonsale lazım!"

Reçel bile şekercilerden küçük kavanozlarla alınır. Halbuki eski iki devirde yaz, ev hanımlarının elbirliğiyle ve büyük bir faaliyetle reçel ve şurup hazırladıkları bir mevsimdi. Evvela frenküzümü, sonra, sırasıyla çilek, vişne, ahududu, kayısı reçel ve şurupları... Kazan yavrusu tencerelerle ve bütün köşkü dolduran rayihasıyla! Kavanozlarla şişeler dolar, üzerleri bembeyaz, tertemiz tülbentlerle sarılır, iç kilere dizilirdi.

* * *

O gün, apartmanda sefer hazırlığı var: Bay ile Bayan, bir düğün münasebetiyle Ankara'ya gidecekler.

Ankara neresi? Kapı komşusu!

Millet yeniden, fakat modern şekilde sefere daima hazırdır; bir bavul saltanatı hüküm sürüyor; bavulsuz adam kalmamıştır. Bey, tarifeye bile bakmadan, Ankara, her gün gidip gelinen bir banliyö imiş gibi evvelceden sormuştur: "Saat 19.00 ile mi gideceğiz, yoksa Toros ile mi?"

Artık yalnız Ankara için Haydarpaşa'dan dört tren hareket ediyor. Yataklısı, restoranlısı da var. Yolculuk kısalmıştır; hatta tayyare ile de, göz açıp kapayıncaya kadar, yeni hükümet merkezine varabilirsiniz. Bu hal, ancak, Aziz devrindeki vali paşanın, yol uğrağı bir handa, etli pilavdan fazla atıştırıp yattığı zaman gördüğü bir korkulu rüya olabilir. Hiçbir frenk eli sürülmeden Anadolu hattına günde o kadar tren kaldırılması ise Hamit devrindeki vali beyin rüyada görse

hayra yoramayacağı ve hülyasından geçirse çıldırdığına hükmedeceği bir hadise telakki edilebilir!

* * *

Direktör Mösyö Hügnen'in öbür dünyadaki kaba, kalın ruhu daha az şaşkın değildir. Filvaki tren işletmek mucize göstermek sayılmaz; Balkan milletlerinin de yaptığı bir iş... Fakat sabık direktör gibi bütün dünyayı şaşırtan nokta, olamaz sanılanın pek kolay olabilmesidir. Trenler ise sivil seferberlik yapılmış gibi her gün her tarafta tıklım tıklım dolu.

Bay ile Bayanın bavulları hazır... Bunlar küçüklü büyüklü, halis domuz derisinden, güzel şeylerdir: bir de furgana verilecek malarmuvar var; gidildiği yerde açılınca bir dolap oluverir; içinden elbiseler, askılarında, ütüleri bozulmadan çıkar; tak arkana, git baloya, at şampanyayı, bak sefana!

Gün kaybetmemek için gece ekspresini tercih eden karı koca, trende yemeklerini yiyip, biraz hoş beş, vagonlarına girip yataklarına uzanırlar. İkide bir, hiçten sebeplerle gide gele gürültü ve sarsıntıya alıştıklarından deliksiz uyurlar ve sabahleyin gözlerini açtılar mı ne görsünler? Karşılarında bembeyaz, yemyeşil, yıkanmış ve gümüşlenmiş bir koca Ankara...

Onların bu uzun yol için ayırdıkları müddet zarfında Aziz devri paşası kervanıyla ancak Gebze'ye varabilmişti; Hamit devri paşası ise Eskişehir'deki hamamın göbek taşına uzanmış, kese sabun sürünmek için terlemesini bekliyordu!

XVI

ŞİİRLER VE ŞAİRLER

TANZİMAT EDEBİYATI

Başlarında yumuşak ensiz fes, sırtlarında bol redingot, yumuşak gömlekler, kalın kravatlar, yeleklerinde kalın saat köstekleri, hepsi de çember sakallı, bıyıkları bu sakallara kadar uzatılmış, ilk bakışta çehreleri hemen hemen birbirinden kolayca fark edilemeyen üç adam. O zamanki nesil, onlardan ikisinin henüz genç, delikanlılık çağında olduklarını kestirebilirse de biz, bugün kendileriyle karşılaşsak -sakal, bıyık, tavır ve kıyafete aldanarak- yaşlı ve yaşıt olduklarına hükmederiz. Üstüne, yerlere kadar sarkan, uçları püsküllü kadife örtü serilmiş bir masa başında, saçaklı, farbalalı ve yaldızlı koltuklara oturmuşlardır. Önlerinde hokka, kamış kalem, kâğıt destesi ve aralarında Fransızcası da bulunan birkaç kitap vardır.

Birincisi (Sakin bir sesle inşat eder[1]):
Mahvü ifna değil islâhı beşerdir maksud
Şem'i itfa kolay amma ki ne güçtür iş'al

---

1 inşat etmek: ahenkli şiir söylemek

İkincisi (Birdenbire ayağa kalkar, gürleyerek okur):
Git vatan Kâbede siyâha bürün.
Bir kolunu Ravza-i Nebî'ye uzat,
Birini Kerbelâ'da Meşhede at,
Kâinata o hey'etinle görün!

Üçüncüsü (Yerinden azıcık kımıldanır ve filozofça bir eda ile şöyle söyler):
Mümkün müdür hakikati eşyayı veznü derk
Mizanı akla dirhemi tadil iken zunun
Küncidei basiret olur mu bu acz ile
Haysiyyeti havadisü keyfiyeti şuun?

(Bir kısa sükût, sonra üçüncüsü tecvide[1] uygun bir ahenkle devam eder):
Süphane men tehayyere fî sun'ihil ukul!
Süphane men bikudretihi yü'cizül fuhûl!

Hepsi (Bir müddet düşünürler, sonra hep birden inlerler):
Biz ol ulvînihadanız ki meydanı hamiyyette
Bize hâki mezar ehven gelir hâki mezelletten!

* * *

İşte bugün Tanzimat Edebiyatı dediğimiz mektebin zihniyet ve irfanından örnekler bunlardır: Medeniyete, terakkiye, adalete ve hakka hasret çekiş; hürriyet ve din aşkı; biraz da masumane felsefe ve hikmet satışı.

---

1 tecvid: Kur'an'ı usulüne uygun okuma

Fakat o cereyanın muarızları[1] da vardır: Balıkpazarındaki koltuk meyhanelerden birinde, tahta masa başına geçmişler, içmektedirler. Bunların kıyafeti dağınık, eski tabirle "harabâtî"dir.[2] Hepsi de gazel ve kaside, yani, daha ziyade elfaz[3] ve ahenk ustalarıdır. Bunların fikrince şair, vatan ve memleket işlerine karışmaz; ilahi veya cismani aşk cezbesiyle yazar ve yaşar. Lakin başlarına geçmiş olan çember sakallısı, muarız olmakla beraber nesir ve nazmında ötekilerden fazla sadelik ve yenilik gösterebilmektedir. Kusuru, muhitini iyi seçememesindendir.

Çember sakallısı (Giydiği setre pantola ve taktığı kolalı önlük ile siyah fiyango kravata hâlâ alışamamış bir haldedir): "Size yeni bir 'Fahriye' okuyacağım."

Söylesin Allah için sihraşinayanı beyan
Olmıyan meshuru kimdir hamei sehharımın?

"Fakat, zannetmesinler ki, yeni tarzda manzumelerde de 'yeddi tûlâ'[4] sahibi değilim. İşte size Alfred de Musset'den bir tercüme:"

Komşumun perdesinde lerziş var
Pek de aheste oynıyor, ancak.
"Ayrıca, hâkimane bir beytimi de dinleyiniz:"
Varsa âsârın bırak erbabı takdir eylesin
Âdemin davayı irfan hücceti husranıdır.

---
1 muarız: karşıt, itirazcı
2 harabâti: perişan
3 elfaz: söz
4 yeddi tûla: derin bilgi sahibi

Diğerleri (İçkinin tesiriyle hep bir ağızdan söylerler):

Lâl olursun söylesem bir fıkra tabı sineden
Bir sahifa açsam ağlarsın kitabı sineden!

Diğer taraftan müstakbel bir dâhî de Çamlıca'daki köşkünde oturmuş, bir trajedi yazmakla meşguldür. Müstakbel dâhi (yazarak):

İskender
Kimdir bu kadın ki bunda maslub?
Eşber
İşte o kadındı sizce matlub!
Maşuku için selama durmuş!
İskender
Eşber, bu herif demek kudurmuş!

SERVETİFÜNUN EDEBİYATI

Fesler, içi mukavvalı, gayet sert ve diktir; gençlerinki bukle bukle saçlarla yarısına kadar, sarmaşıklar kaplamış bir kameriye gibi süslü ve özenti, fırdolayı çevrilmiştir. Yine sert ve dik, kolalı yakalar, bir kısmında ip gibi uzun, diğer kısmında plastron denilen enli ve yayvan kravatlar. Ceketler ve pantolonlar dapdaracık, ayakkabılar sipsivri ve yumurta ökçeli, bıyıklar burma ve kozmetiklidir. Yine gençler kâğıt gibi beyaz, kansız dermansız ve hülyalıdırlar; ara sıra kesik kesik öksürürler bile... O kadar ki, bu asırda olsa, sıhhiye teşkilatı, müracaat edilmeden yolda çevirir ve muayene için bir sanatoryuma sevk eder.

Üstat (Gayet zarif giyinmiş, sakalı bıyığı itina ile kesilmiş, beyaz pike yelekli, kravatında, gözleri zümrütten, çöreklenmiş bir yılanı gösteren altın iğne; gözleri yarı örtük, okur):

Bir şepti, köyde âzimi geştü güzar idim.
Ahyaya dûrgeşte vü emvata câr idim.

Müstakbel üstat (Gösterilen şiddetli ısrar üzerine mahcubane okur):

Acı bir levha şüphe yok ki hayat
Görmemek en büyük tesellidir!

Bir başkası (Ne yapılana, ne yaptığına inanır, müstehzi,[1] kayıtsız bir halde okur):

Pervanei zerrin gibi her zührei zerrin
Titrer idi zümrüt gebi lerzanı çemende.

En genç şair (Saçları uzun, bet beniz kül gibi, parmaklar titrek; okur):

"Saçların..."
"Saçlarımla eğlenme,"
Öyle kalsın ve ihtizarı mesa
İşlesin her telinde bir nağme!

* * *

Servetifünun Edebiyatı Meşrutiyet'in ilanından sonra ve şiir faslında bir taraftan sembolikleşir; diğer taraftan enderunileşir. Fakat başka bir yoldan da hece vezniyle tekke, ya-

1 müstehzi: alaycı

hut halk nazmına sürüklenmiş, bir yandan da dinîleşmiştir. Bu devirde nazmın kafiyesi, vezni, ahengi, manası, gayesi, ne mümkünse her şeyi vardır.

* * *

Sembolist şair (Sinirli sinirli okur):

Gurubu hun ile perverderuh olan kuşlar
Kızıl kumaşlara, yakut âba konmuşlar;
Ufukta bir ser-i maktuu andıran güneşi
Sükûtu gamla yemişler ve şimdi doymuşlar.

Enderunî şair (Kendi şiirine herkesten evvel kendisi hayran, besteler gibi ahenkle okur):

Gördüm ol meh dûşuna bir şal atıl lâhûrdan
Gül yanaklar üstüne yaşmak tutunmuş nûrdan.

Tekke şairi ("Ben şair değilim, filozofum; ara sıra, keyfim isterse şiir de yazarım" dedikten sonra okur):

Âsude canları hep uyandırdık,
Deryayı vahdeti dalgalandırdık,
Aşkın çerağını yaktık, yandırdık
Pervane gönüller nura meftundu.

Dinî şair (Fesini düzelttikten sonra, hilm[1] ve tevazuyla):

Müslümanlıkta anâsır mı olurmuş? Ne gezer!
Fikri kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber.

---

1 hilm: yumuşaklık

Hece şairi (İnsanı büklüm büklüm eden, helezona çeviren bir tempo ile okur):

Ne oluyor, hiç sebepsiz bu gülüş?
Belinizde bu asabî bükülüş?
Her adımda bu kırılıp dökülüş?
Başkalaşmış yürümeniz sokakta!

ŞİMDİKİ DURUM

Küllük kahvesinde iskemlelere ters oturmuş, tıraşları uzun, saçları yağlı ve kepekli, ceketleri gayet uzun ve bol, pantolonları çekik, çorapları düşük, sırtları kabarmış, omuzları kalkık, kırkına yaklaşmış "gençler"... Bir müddet, aralarında: "Eskileri yerlerinden atmalı! Gazetelerin baş köşeleri bizim hakkımızdır! Bunaklar ve cahiller defolsun!" diye haykırıştıktan sonra birbirlerine şiirler okumaya başlarlar.

Birincisi "Size, şimdiye kadar yapılanlarla kıyas kabul etmeyecek derecede nefis, iki mısrada bütün yeni edebiyatı, vücuda getirdiğimiz sanat inkılabının tam ruhunu meydana koyacak bir manzume okuyacağım. Bu, bir şaheserdir ve tabiidir ki, benimdir." (Okur):

Döner kebap!
Artık dönmeyeceksin.

Öbürleri: (Bağrışırlar) "Harika! Mucize!"

İkincisi: "Bunları tek başına mı yazdın? Tek imza ile mi neşredeceksin?"

Birincisi: "Hayır, o şeref bana fazladır; zaten ilham eden de sensin. Çift imza ile, ikimizin imzalarıyla basarız."

İkincisi: "Ne saadet! Sevincimden çıldıracağım."

Nargilelisi: (Marpucu manalı manalı sallayarak) "Hakkınız var. Siz bu şiirle

Ağaca bir taş attım
Taşımı ağaç yedi!

Ve

Gözlerim,
Gözlerim nerede?
Şeydan aldı, götürdü
Satamadan getirdi.

şedövrlerini[1] gölgede bıraktınız."

Öbürleri: "Fakat, senin şaheserine varamadık... Ah, o ne dâhiyane, mutlak ve edebi bir eserdir. Hep birden tekrar edelim!"

(Yeni şairler ayağa kalkarlar, birbirlerinin elinden tutarak goygoycular gibi sıraya dizilirler. Evvela deste başı olan nargilelisi, kalın, mehabetli bir papaz sesiyle tek başına ağır ağır okur.)

Sidharta Buddha!
Myagrodha!

Hepsi birden: (Kiliselerdeki ilahici çocuklar gibi ince, tiz bir ahenkle ve gittikçe yükselterek üç kere haykırırlar)

Om mani padme hum!
Om mani padme hum!!
Om mani padme hum!!!

---

1 şedövr (Fr. chef-d'oeuvre): şaheser

XVII

GAZETE VE GAZETECİ

1 - İLK DEVİR

Meşhur yangından önce Hocapaşa Mahallesi'nde, daracık bir sokaktayız; iki katlı, her katında iki mercimek oda, bir bakla sofa, çerden çöpten bir evde... Kapıdan girince -basamakları aşınmış, trabzanlarından birkaçı kopmuş- bir merdivenle karşılaşıyorsunuz. Fakat bundan önce, genzinizi yakan, gözlerinizi sulandıran karmakarışık ve çürümüş bir havadan boğulacak gibi oluyorsunuz: Nem, hela, tutkal, gazlı mürekkep ve soğan sarmısak kokusu!

Aşağıya, dört ayak merdivenle, başınızı kollayarak indiğiniz zaman içine girdiğiniz tek pencereli, basık tavanlı şu bodrum, makine dairesi ve mürettiphanedir. Makine nasıl şeydir? Komik bir şeydir; yan tarafında -bir cins kuyu tulumbalarındaki gibi- manivelasına yapışılarak çevrilen bir çarkı vardır; bugün, elektrikli bir kahve değirmeni ondan daha gösterişli, daha şanlıdır; insana bir marifet yapacağı hissini daha iyi verir. Ne motoru var ne kayışı; ne gösterişi var ne de zarifliği! Bodur, hantal, kuru, suratsız bir demir yığını... İşler bir alet olduğuna inanamazsınız!

Sayfalar hazır olunca, bunu harekete getirmek için, mürettipbaşı -sırtında dikişli hırka, başında takke, burnunda kulaktan atma fakfon gözlük, gözlüğün burun üstüne gelen yerinde, nasır ve yara yapmasın diye bezden bir küçük sargı, sarı, solgun, sakallı bir adamcağız- dışarıya haykırır:

"Karabet! Neredesin? Bırak şimdi ziftlenmeyi gel, çevir şu mereti."

Karabet Muşlu bir hamaldır. Birkaç beygir kuvvetinde enerjisi olan canlı motor, Diezel markalı değilse de yine zamanının en sağlam yerli motoru odur, kendisidir. Sokak kapısı eşiğine çömelip tuza batırarak yediği soğanla ekmeği kuşağının arasına sokar; gelir; makinenin çarkına yapışır, başlar çevirmeye!

İlk çeviriş için biraz fazla abanmak, zorlamak lazımdır; fakat, sonra: "Dur! Kâğıt kaydı!" diye telaşla seslenmezlerse iş tıkırında gider, aksamadan, düzen ve ahenk hiç bozulmadan... Zaten, kaç tane basılacak ki? Topu topu üç yüz... En yüksek rakam: Bin! Ama bin tane gazetenin basılması için Karabet, saatlerce işlemek zorundadır: Merdanenin -biteviye el ile mürekkep verilmesi, canlı motorun dinlenmesi, azık, katık ve su alması, makinede aksayan yerlerin düzeltilmesi şartıyla- gidip gelişi, yani çift sayfayı basması ve sonra da arka tarafını tamamlaması, aşağı yukarı sekiz saatlik çalışma ister!

* * *

Yukarı katta, cumbaya bağdaş kurarak, sol elinin üzerinde tuttuğu bükülü kâğıda kamış kalemle cızır cızır makale ya-

zan gazete sahibi bu kadarcık hızdan memnundur. Boru değil, makine, frenkçe bin gazete için fî tarihinde Avrupa'dan getirilmiştir. Son sistem sayılamazsa da İstanbul'da bir eşi daha yok... Halk şaşıyor: gazete nasıl diziliyor, basılıyor, günü gününe, saati saatine yetişiyor ve birkaç saatçik içinde bin tanesini yetiştiriyor diye! Gütenberg'in ilk bulup kullandığı basım makinesi, tepesinden mengeneli idi; her sayfayı -fes kalıplar gibi- birer birer koyar, presini sıkıştırır, ağırlığı indirir, yine büker, kaldırır teker teker basardınız. Hele şu terakkiye[1] bakınız: Bu taraftan ver kâğıdı... Öte taraftan al!

* * *

Gazetenin -daha doğrusu ceridenin- yazı işlerinde kaç kişi çalışıyor? Kalem erbabından birkaç memurun ara sıra verdikleri "bend"ler dışında -o zamanlarda "makale"nin adı "bend" idi!- gazetenin sahibi olan bir tek adam... Bu adam hem muharrir, hem idare memuru, hem muhabirdir; işte şimdi, Avrupa'da lokomotiflerin süratini anlatmak için Tanzimat üslubuyla makalesini yazıyor!

"Öyle ki şehri şehîri Kostantiniyye ile mersayi İzmit beynindeki mesafe deve revişile katedildiği takdirde müslim olan Zeyd için siyamı icabettirmez iken hattı hadîdî ferşolunmuş bulunsa idi beldeteyni mezkûreteyn arasındaki merhalei kasîrenin azimetü avdeti bile yine vecibei mahi gufrandan ferayata bir özri şerî teşkil eyleyemezdi!"

---

1 terakki: ilerleme

Şuerayı kiramdan[1] bir zatın ihda buyurduğu[2] "Tahmisi gazeli Nef'i" de, zaten hazır!

* * *

Haniya, nerede gazete müvezzileri? Aramayınız. Bu zamanın gazeteleri yolda satılmaz; satıldığı yerler son sayfasında ilan olunmaktadır: Sahaflar Çarşısı'nda Elhaç Feyzullah Efendi'nin kitaphanesi; Bahçekapı'da tütüncü Kırımlı Abdi Ağa ile Balıkpazarı'nda sarraf Kayserili Ohannes'in ve Beyazıt'ta Simkeşhane karşısında Elbasanlı şerbetçi Bayram'ın dükkânları!

2 - ORTA DEVİR

Babıâli Caddesi'ndeyiz; Abdülhamit zamanında... Gazetenin kendine mahsus, oldukça gösterişli ve epeyce geniş bir binası vardır; bina içinde de müdür, tahrir, idare odaları, para kasası, mürettiphane ve makina dairesi.

Önce, bu sonuncusuna girelim: Her birinin başında petrolle işleyen birer motoruyla dört makine, tertemiz durmaktadır. Daire tavandan inen kayışlar, çarklar, demir askılarla bir fabrikaya benzemektedir. Doğrusunu isterseniz makinelerin, en yenisi ve son sistemi henüz saatte ancak 1500 gazete basmakta ise de sayfaları iki makineye verirseniz 3000 tane alabilmeniz artık mümkündür. Merdaneler mürekkebi

1 şuerayı kiram: büyük şairler
2 ihda buyurmak: hediye etmek

kendinden çekiyor, sayfaları makine sıralamaktadır. Ayrıca, kâğıtları istediğiniz boyda kesecek bir alet getirilmiştir; manivelalı satır, kocaman bir top kâğıdı kolayca ve pürüzsüz biçiveriyor!

Pedal denilen ve ayakla işleyen pratik makinelerle de kitap kapağı gibi küçük ve renkli işler ne güzel basılıyor! Fakat bütün bunlar Avrupa'daki terakkiye göre emeklemeden başka bir şey sayılamaz. Orada, hem de birkaç renkli resimleri bir anda, bir arada basan ve sekiz sayfalık gazeteden saatte beş altı bin tane çıkaran makineler varmış!

* * *

Gazetenin sahibi büyük rütbede, kerliferli bir adamdır, saray teşrifatına dahildir. Muharrir, mütercim, muhabir, musahhih olarak tahrir odasında sekiz on kişi çalışıyor; mürettipanede ise on on iki kişi... Kapıcıyı, bekçiyi, makinecileri de katarsak artık bir gazete idarehanesi hatırı sayılacak bir müessesedir.

Burada gazeteciliğin manevi ve ruhî durumunu, kıymetini incelemeyeceğimiz için sansür zorluklarından ve o devirdeki muharrirlerin içkiye düşkünlüklerinden uzunca bahsetmeyeceğiz. Şu kadar var ki, gazete muharriri -umumî bakışla- fena giyinen, tıraş olmayan, saçını kestirmeyen, fesini kalıplatmayan, cebinde para bulunmayan, meyhane köşesinden ayrılmayan bir tiptir. Yakası yağlıdır, ensesinden kepekler dökülür, paltosunun ve ceketlerinin cepleri sarkar, fena fena öksürür, lüzumsuzca tükürür, sigara ağzından düşmez, borç boğazından aşar; uçan kuşa borçludur. Yatıp

kalktığı yer belli değildir; perisi pislikten hazzeder! Kodamanlar, mesleğe yeni girenleri de az zamanda kendilerine benzetirler ve benzemeyenleri, ağızları ile kuş tutsalar, yine gazeteci saymazlar. Temiz giyinen, saçını sakalını tarayan, üstünü başını süpüren, hesabını kitabını bilen, meyhaneden uzak duran bir muharrir? Çekiver kuyruğunu... Böyle olanın "ocak"ta yeri yoktur!

... Fakat gazeteler, artık, birkaç tütüncü, sarraf, şerbetçi dükkânında değil, adları çağrılarak sokaklarda, müvezziler tarafından satılıyor, evlere bırakılıyor: - Sabah! İkdam! Gazete "harcıâlem" olmuştur, ortaya düşmüştür. İşte, orta devirdeki asıl terakki budur.

3 - BUGÜNKÜ DURUM

Bu durumda yalnız fen ve terakki tarafını inceleyeceğimizden doğruca birinci sınıf bir gazetenin makine dairesine girelim: Bu ne? 16 metre boyunda, 3 metre eninde ve 5 metre yüksekliğinde, demirden ve çelikten bir lenduha, karaya çekilmiş bir dretnot[1] yavrusu gibi yatıyor. Siz, onun yanında "Filmahmudi" denilen tufandan önce yaşamış korkunç devin müstehasesi[2] önüne konan grafik resimdeki insan şekli kadar ufacık kalıyorsunuz!

Üstüne çıkmak için demir derdivenler ve orada dolaşmak için de yine demirden korkuluklar var. Acaba bu makine saatte kaç tane gazete basabilir? 4 renkli olmak şartıyla 32

1 dretnot: 20. yüzyılın başlarında kullanılan zırhlı savaş gemisi
2 müstehase: fosil

sayfalık gazeteden saatte 15.000 basar! Basar, yapıştırır, zımbalar, sayar, ellişer ellişer paket haline sokar ve size sunar!

Fakat bu baskı normal çalıştığı günün sayısıdır. Çitfe kalıp kullanılırsa o miktarı bir misline çıkarırsınız. Yani saatte 30.000 gazete alırsınız. Ya 32 kalıp yaparsak 4 sayfalık saatte kaç gazete verebilir? Tam 160 bin ve iki saat çalışırsa 320 bin tane! Demek ki 18 milyonluk nüfustan her birine bir gazete vermek için bu makinenin yalnız 11 saat 23 dakika çalışması yeter artar bile!

Kurşun kalıpların dökülmesi, tıraşlanıp perdahlanması, matrislerin kuruması, klişelerin havagazından geçirilmesi için ayrı ayrı odalar, kazanlar, manivelalar, aletler, hepsi de görülecek şeylerdir. Ya makinenin düğmesine basar basmaz işlemesi, o gürültü, o çabukluk, o düzen ve o verim?

Üst katta erimiş kurşundan harfler döküp sıralayarak gazetenin yazı dizme makinelerinde otomatik olarak dizilişi de seyredilmeye değer... İşte modern gazete budur. Tahrir şefleri, röportaj muharrirleri, muhbirleri, muhabirleri, muhasebe kalemi, fotoğrafçısı, klişe dairesi, ressamları, haritacıları, dosya memurlarıyla bir fabrika, büyük sermayeli bir ticarethanedir.

Şimdi, yukarıda anlattığımız ejderha rotatifi; bir de ilk devirdeki, hamal Karabet'in bodrum katında pazı kuvvetiyle işlettiği külüstür makineyi düşününüz! Aradaki fark, ağızdan dolma, tahta tekerlekli toplarla bugünkü Bertha'lar kadar! Tabiidir ki, tahrip kuvveti olarak gülle değil, dört yana fikir ve haber saçması yağdırmak bakımından...

XVIII

UNUTTUĞUMUZ BAZI EŞYA VE ÂDETLER

Çocukluğumda yetişip de şimdi artık hiçbir yerde rast gelemez olduğum bazı eşyayı ve bu eşyaya ait teferruatı hayalen gözden geçirmek arzusunu duyduğum günler çoktur. Mazinin fazla tahassür[1] vermeyen zararsız, değersiz safhalarına zihinden bakış, can sıkıcı zamanlarda tam bir ferahlama temin etmiyorsa da, ne olsa, azıcık oyalanmaktan da geri kalmıyor.

Fikrimce beynimizin de tıpkı midemiz gibi, bazen bir bardak serin suya ihtiyacı vardır. İşte, o hafif hatıralar, dimağınızı memnun etmek ihtiyacıyla böyle, bir kadeh ışıklı su yerine geçer. Kafatasımız, kurak ve çatlak bir temmuz toprağı gibi onu adeta zevkle emer, yumuşar, az ve geçici de olsa yine nispi bir rahatlığa kavuşur.

Mademki fikrimizi su teşbihiyle anlatmaya kalkıştık size evvela fıçıdan bahsedeceğim. Eskiden, her kırılıp dökülmeye müsait eşya gibi damacana dahi dedelerimizce rağbette

---

1 tahassür: özlem

değildi, su, membalardan fıçılarla getirilirdi. Fakat ben, eski zamanın iyi ve kötü her âdet ve usulüne candan bağlı, mutaassıp bir maziperest olmadığım cihetle burada fıçı methinde bulunmayacağım. Fıçıların birçok mahzurları vardı. Evvela, içlerinde su kalmazsa kuruyup bir kalburdan farkları kalmazdı. Nitekim, pek iyi hatırlarım, bu vaziyete düşen fıçıları, ara sıra, şişsin diye havuzlara atarlardı; ben de bir değnekle onları sağa sola iter, gemi yerine yüzdürürdüm. Bazen, bakardım, üstüne kurbağalar çıkmış, aç ve takati tükenmiş kazazedeler gibi hareketsiz gözleri baktıklarını görmez bir halde, mütevekkil duruyorlar... Havuza tekrar atlamalarına meydan vermeden, fıçıları üzerlerindekilerle beraber yine yüzdürebilmek... Bu, keyfine doyamadığım bir eğlence idi, yazık ki, her eğlence gibi uzun sürmezdi!

İkinci mahzur; fıçılarda su bırakılamazdı; zira bu suya biraz sonra yeni yıkanmış tahta ev kokusu sinerdi. Fakat asıl mahzur tıpalarında idi. Biri üstünde, öbürü yanında, yani birincisi hava vermek, ikincisi boşaltmak için açılmış olan deliklere tam uygun tıpa yoktu. Sucular veya uşaklar, o tahta tıpalara, ellerine geçirdikleri paçavraları sararak suyu, sızmaz hale getirmek mecburiyetinde kalırlardı; binaenaleyh bütün su murdar olur, mikropla dolardı. Nasıl olur da titiz hanımlar buna müsaade ederlerdi? Görenek denilen şey ekseriya her endişenin önüne geçen bir körlüktü.

Su, membalardan böyle fıçı ile getirilirken şehirdeki çeşmelerden evlere kırba ile ve sakalar vasıtasıyla taşınırdı.

Bugün fıçıyı şarap, sirke, bira vesileleriyle yine kullanmaktayız ve görmekteyiz. "Kırba" ise artık büsbütün unutul-

muş, istimalden[1] kalkmış münasebetsiz bir kaptır. Simsiyah, sırılsıklam bir tulumdu; yine bu derinin uzanmış kısmından teşekkül eden dar bir ağzı vardı; saka onu sırtına vurur, fakat rutubeti ciğerlerine geçmesin diye de yine deriden bir yelek giymeyi ihmal etmezdi. Çeşmeye yanaştı mı, kırbanın ağzını musluğa yanaştırır, doldurur, sonra bu ağzı kıvırır, bıngıl bıngıl şişmiş olan tulumun, yani kırbanın üst kısmına, su hizasının yukarısına bir iple takardı.

Kırba, sevimsiz, hatta içi çıkarılmamış bir işkembeye benzemek itibariyle çirkin bir şeydi ama hem doldurma, hem boşaltma cihetinden pek pratikti; sırttan indirmeye, elde taşımaya, başkasının yardımına lüzum bırakmazdı. Saka, eve girince küpün kapağını kaldırır, kırbanın ağzını çevirdi mi, su, kısa bir müddet zarfında lok lok bu deri kaptan toprak kaba nakli mekân ediverirdi. Ondan sonra tebeşirle kapı pervazına çizgi çekmekten başka iş kalmazdı.

Mayi kaplardan sonra eşya taşımaya yarayan daha birtakım kaplar vardı ki, nesli tükenmişlerin başında evvela "harar" gelir. Harar, sert tüylü, seyrek dokunmuş, Yörük çadırı kumaşından kocaman bir çuvaldı; göç esnasında hemen hemen münhasıran[2] şilte konmaya yarardı. Hararsız kibar göçü olmazdı. Sayfiyeye taşınma veya kışlığa dönüş zamanı hararlar dolaptan çıkarılır, içlerine şilteler tıka basa yerleştirilir ve ağızları çuvaldızla dikilerek öküz arabalarına yerleştirilirdi. Bazen, yolda, tekerleklerin veya sırıkların temasıyla bu hararların delindiği, yendiği de olurdu; onun içindir ki üç dört senede bir, onlar tamirciye gönderilir, örülür, yine

1 istimal: kullanım
2 münhasıran: yalnızca

yerlerine istif edilirdi. Zaman ile hararın yerine Avrupa mamulatından bezler, bilhassa Amerikan bezi kaim oldu.[1]

Heybeyi hepimiz biliriz. Bu kap, daha ziyade at ve eşek sırtındaki nakliyatta kullanılırdı; sırtta da taşınabilirdi ama pek köylü ve leblebici işi olurdu. İstanbul'un ufak sınıf ahalisi, gündelik eşyalarını nakil için gayet ince hasırdan örülmüş, iki kulplu, pek zarif, pek hafif aynı zamanda dayanıklı zembiller kullanırlardı. Zembil, yayan gidenlerin eşya çantası idi; merhum Zembili Ali Efendi'ye evrak dosyası ve posta kutusu vazifesini de görmüştü! Çoktandır göze görünmez oldu. Şimdi file veya denize gidenlerin elinde gördüğümüz gibi su geçmez bezden gırgırlı saklar[2] tercih ediliyor. Zembilin adisine kazevi[3] denir; pirinç Mısır'dan bunlar içinde gelirdi.

Pek nadirleşen bir şey de enfiye...

Babam, eski Mısır Çarşısı civarında ara sıra bir küçücük dükkâna uğrar, kalın kurşun kâğıtlı paketlerden, isimlerini sayarak muayyen dirhemlerde enfiye alırdı. Ertesi sabah bu irikıyım tozları pembe Sabah gazetesinin üstüne yayar, su ve pek az miktarda Atkinson kolonyası serpiştirdikten sonra bir gümüş kaşıkla iyice karıştırır, ovar, yoğurur, ezer, tekrar kabartır ve toprak bir kavanoza koyardı. Hatırımda kaldığına göre kapağını örtmeden önce, kavanozun üstüne, enfiye nemli kalsın diye yaş bir tülbent yerleştirmeyi de unutmazdı. Bu muamele esnasında ben havasından aksırırdım, o gülümserdi.

Hoş, babam reji sigarası da içmezdi, zevk ehli idi. İskeçe'nin en nefis tütünlerinden getirtir ve sigaralarını ev-

1 kaim olmak: yerine geçmek
2 sak: sap
3 kazevi: kamış sepet

de yaptırırdı. Ama kendisi sarmak, yahut Bonmarşe'de satılan el makineleriyle bizzat yapmak suretiyle değil!

Eve iki usta Yahudi gelirdi; selamlık tarafında bir oda ayrılır, ortaya bir boş masa konur, tütün sargıları açılır, harman yapılır; sonra halis pirinçten mamul Job kâğıdı ile bu ustalar, verilen numuneye göre ve beni hayrete düşüren bir süratle sigaraları sarmaya başlarlardı. O ne el çabukluğu idi... Kâğıdın serilişi, tütünün doluşu, kola ile yapıştırılışı seyre layık bir marifetti. Fakat Yahudiler odada kendi başlarına, yalnız bırakılmazdı, emniyetli bir adam gözcülük ederdi. Zira işlenen tütün, öyle piyasada temini mümkün olan metalardan değildi; dirheminin bile zayi edilmesine rıza gösterilmezdi.

Üç dört senede bir eve getirilen ustalar arasında bir de ihtiyar kürkçü hatırlıyorum; kulaktan atma fakfon gözlüğünün burun üstüne gelen kemerli yerine, zahir acıtmasın veya nasır yapmasın diye bir bez parçası sarmış, daima iki diz üstü dolaşan bir acayip adam... Kadınlara ve erkeklere mahsus cins cins kürkler, birer birer, yere, bir beyaz yatak çarşafının üstüne yayılırdı; kürkçü bunları pek dikkatle evirir, çevirir, düşünür, sonra yazı parçalarını yakadan eteğe, önden sırtına geçirir, diker, tarar ve icap ediyorsa kaplarını da değiştirir, yenilerdi.

O devirde kürklerin tüylü taraflarını kadınlar dahi, kürklü erkek paltoları gibi iç tarafa getirirler, o şekilde giyerlerdi. Sadece kürk kol kapaklarından ve yakalarından bir miktar sarkmak suretiyle cismini belli ederdi. Yalnız yeşil ördek başı kürklerin dış tarafa getirilmesine cevaz vardı. Bunların en makbulü de Bosna'dan gelenleri idi.

Ben mum makasına o kadar yetişmedim ki, Mektebi Sultanî'de elime verilen Fransızca bir kelime kitabında bu isme rast gelince şaşaladım. Bu makasın uzun uzun, arşın arşın mumları kesip küçültmek için kullanıldığına hükmetmiştim; fakat sonradan öğrettiler: İspermeçet[1] mumunun icadından evvel fitiller kendiliklerinden bükülüp yanmak suretiyle küçülmezlermiş; alevi artıp is vermemesi için ikide bir, o fitilleri kesmek lazım imiş; kesilen parça da makasın yanındaki ufak depoya düşer, el ve şamdan kirlenmezmiş... Yani çok faydalı, kullanışlı bir alet imiş!

Kahve çömleğine yetiştim. Yenileri: "Bu da nedir," diyecekler, "kahve konmaya mahsus bir kap mı?" hayır, gayet münasebetsiz ve sıhhat kaidelerine uymaz bir şeydi; su dolu bir çömlekti; telveli fincanlar bunun içine sokulur, gıcır gıcır yıkanır, tertemiz tülbentlerle kurulanır, sözüm ona temizlenirdi. Asıl tuhafı şu idi: Telveler biraz sonra öyle dibine çöker, görünmez olurdu ki, çömleğe baktığınız zaman o yüz kişinin artığını yıkamış su henüz pınardan getirilip konmuş kadar berrak görünürdü!

Mamafih o telveler kurutulup tekrar kahve yerine kullanılmazdı. Şayet o usul baki kalmış olsaydı bugün bir cins halis telve çömleği kahvesinin aranıp satın alınması pek mümkündü.

Görüyorsunuz ki, eskinin iyisi de vardı, fenası da... Gelecek nesillerin yarın bizim devir için verecekleri hüküm de böyle olacaktır.

---

1 ispermeçet: ispermeçet balinasının başından çıkarılan, mum ve kozmetik yapımında kullanılan madde

XIX

ESKİ ZAMANLARDA RAMAZAN HAZIRLIĞI

Benim çocukluğumun Ramazanları karakışa rastlamıştı. Onun içindir ki kulağımda kalan ilk davul sesi oldukça kof ve hayli neşesizdir. Zira deri, rutubetten pörsümüş bulunurdu; ayrıca kapalı camlar ve kafesler ardından ses, içeriye boğuklaşarak girerdi.

Fakat annemin kış Ramazınını yazınkilere tercih ettiğini iyice hatırlıyorum. Kışın günler kısadır; insan, bir de bakar, top vakti yaklaşıvermiş. Halbuki yazın, hararetten bunalmanızı, dudaklarınızın susuzluktan böcek kabuğu gibi kaskatı kesilmesini bir tarafa bırakınız, bir türlü akşam olmak bilmez ki... Allah iş, güç sahibi olanların yardımcısı olsun!

Yaz Ramazanını sevenler de şöyle derlerdi: "Gündüzün zahmet çekilir ama kırda, bahçelerde kurulan sofralarda oruç açmak pek hoştur. İftar masası da çeşit çeşit salatalarla, cacık ve domatesle, şeftaliler, karpuzlar, kavunlarla daha renkli, daha iştah çekici ve keyifli olur!"

Kısmetimde iki mevsim Ramazanı da görmek varmış; hatta, işte tekrar kışınkine de giriyorum. Lakin ikimiz de

-Ramazan ve ben- ne kadar değiştik... O Ramazanlar beni tanıyamazlar; kendileri ise benden daha tanılmaz halde!

* * *

Berat kandili geçince evde Ramazan hazırlığına başlanırdı; iki hafta süren bu hazırlık esnasında evler, baştan başa yıkanır, günlerce tahta gıcırtıları, İstanbul şehrine, sokaklarından kağnılar geçen bir Anadolu kasabası ahengi verirdi.

Asıl ehemmiyet verilen yer, mutfak ve kilerdi. "On iki ayın sultanı" unvanıyla anılan Ramazan, her şeyden evvel, boğaz ve mide ile alakadardı; bu ayda, israf denilebilecek bir bolluk hüküm sürer, İstanbul, en nefis yemeklerin her "Merhaba" diyene sunulduğu muazzam bir imarethaneye dönerdi.

Büyük konakların iftar sofrasında yer almak için tanıdık olmaya lüzum yoktu ki... Gözüne kestirdiğine girerdin. Kimse kim olduğunuzu, nerede, ne münasebetle tanışıldığını, isminizi ve işinizi sormazdı. Sadece, kapıda duran ağa, kılığınıza, kıyafetinize bakarak, size yer gösterirdi: Ya büyük sofrada, ya orta sofrada, yahut da alt katta, kahve ocağı sofrasında...

Otur masanın bir kenarına; istersen ne konuş, ne dinle; yaranmaya çalışma; sekiz on türlü yemekten, tıka basa karnını doyur; kahveni iç; usulcacık sıvış, git... Kimse farkında olmaz, onlar dahi işi acayip bulmazdı. Otuz gün Ramazanı böylece, yabancı konaklarda iftar etmek suretiyle lord gibi yiyip içerek geçiren binlerce adam vardı!

Şurasını da unutmamalı: Bugün, şayet iyi bir lokantada aynı yemeği, aynı bollukla yemek icap etse -hususiyle o ye-

meklerin bulunması kabil olsa- her öğünde altı lira ile on lira arasında bir masraf ihtiyar etmeniz lazım gelir!

* * *

Bizim iftarımız da herkese açıktı.

Ramazandan bir iki hafta evvel, babam, bir sabah "evrad"ını okuduktan ve namazını kılıp zikrini bitirdikten, "Sabah şerifler hayrola, hayırlar fethola, şerler defola!" diye duasını da tamamladıktan sonra -başında keten takke, sırtında nafe kürk, burnunda altın gözlük- köşesinde hususi bir ehemmiyetle oturur, evin erkânını nezdine çağırırdı. Önünde hokka, kalem ve elinde bir defter hazır... İçtimadan maksat, Ramazan erzakını tespit etmek, yani listesini yapıp Asmaaltı tüccarlarından yağcı İbrahim Bey'e göndermek... Sorardı:

"Rugani sade, kaç teneke?"

Bu, malum olduğu üzere, sadeyağ, yemeklik yağ manasınadır. Altı teneke mi, sekiz teneke mi, ne kadarsa söylerler, babam bunu yazar, yeni bir suale geçerdi:

"Un ne kadar olmalı?"

Ölçü ve miktar taayyün edince[1] kamış kalem yeniden cızırdardı; lakin kâğıda "un" yazmak usulden değildi; "dakîk" demek icap ederdi. O devirde böreklik un Odesa'dan, kuvvetli yemeklik yağ da Sibirya'dan gelirdi, adına Petrovki derlerdi, Sibir yağının âlâsı!

Ben de söze karışırdım: Mutfak erzakı arasında, "Elmasiye"[2] yapılmasına yarayan elvan "jelatin" yapraklar unu-

1 taayyün etmek: belirlenmek
2 elmasiye: dondurulmuş meyve suyu peltesi

tulmaması için! Usta aşçılar bunu bir masal köşkü gibi renk renk kurarlardı; sütlüsünü, çikolatalısını, portakal ve mandalinalısını kat kat dondurarak ve üst kubbelerini yakut kırmızısına boyayarak... Tabakta tir tir titrerdi ve kaşık sokulunca her tarafından şahrem şahrem ayrılır, yumuşacık çökerdi. Herkes "Aman, yenilir şey midir o? İnsanın dudakları birbirine yapışıyor?" derdi; evet ama, ben tadına değil, manzarasına, hayalimi okşayıp peri saraylarını, Hint, Çin ve Japon mabetlerini düşündürmesine bayılırdım; minimini bir şövalye kıyafetinde, belimde meç, başımda tüylü şapka, kadife elbisemle burç ve barularında[1] dolaşamadığıma üzülür bu şekerden, şuruptan yapılmış şatonun sarışın sahibesiyle muaşakalar tasavvur ederdim!

* * *

İyi evler mahalle bakkallarından alışveriş etmeyi haysiyete muvafık[2] bulmazlardı. Zaten eski zamanda her semtte bakkaliye mağazaları yoktu; mahalle bakkalları ise her şeyin adisini, ucuzunu, bayat, bozuk, mahlut,[3] böcekli ve sineklisini satarlardı. Halleri, vakitleri yerinde olanlar erzakı, karabiberinden pirinç ununa, havyarından maltız sardalyesine pastırmasından kuru cevizine kadar, mevsimlere göre hep birden, üçer aylık, Asmaaltı'ndan alırlar, yük arabalarıyla getirip kilerlerine doldururlardı. Kaşar peyniri kelleleri, bozulmasın diye pirinç ambarlarında hıfzolunurdu; sabun-

1 baru: hisar burcu
2 muvafık: uygun
3 mahlut: karışık

lar evde kesilir, kurutulurdu. O zamanlarda şekerler kelle, daha doğrusu mahrutî[1] şekilde satıldığından yine boy boy, evlerde kırılır, öyle saklanırdı.

Evlerde tel ile sabun kesilişi ve çekiçle şeker kırılışı eğlenceli olduğundan bugünleri kaçırmaz, genç hizmetçilerin saçlarına biriken sabun zerrelerini ve yüzlerine toplanan şeker tozlarını seyretmekten, bilhassa "Giridîzade" sabununun kokusundan çok hoşlanırdım.

Kahveyi tane halinde selamlığa verirlerdi; onu uşaklar, alevli ateşte ve kalın saçtan yapılmış döner tavada kavururlar ve sapının üzerine tespit edilen kocaman değirmende okkalarcasını çekerlerdi. Mahlut olmasından korkulduğu cihetle toz kahve alan yok gibiydi; kahveler, benim çocukluğumda, her tarafından dikili, ufacık kazevilerde satılırdı; Mısır pirinçleri de büyüklerinde... Tuz da evlerde dövülür, ince ve beyaz sofra tuzları yalnız Beyoğlu bakkallarında bulunurdu. Bunun içindir ki, bazı konaklarda çifte taşlı ve ortası oluklu tuz değirmenlerine de rast gelmek mümkündü.

* * *

İşte, büyük konaklarda Şaban ayının son haftaları, bütün bu hazırlıkların ikmali için telaşla, alışverişle geçerdi.

Üç tarafı ambarlı büyük kilerin tavanına kancalı büyük çiviler kakılmıştı; bu çivilerden de uçları kancalı demirler sarkardı: Hem hava alması, hem de fare dokunmaması icap eden öteberiyi asmak için... Bu kilere pek girmezdim; benim

1 mahruti: konik

zevkimi okşayan orta kattaki ince kilerdi. Raflarına reçel kavanozlarının dizildiği, çömleklerin boy boy sıralandığı bu ferah, havadar yerde henüz teneke dediğimiz ve bu gün en fazla kullandığımız madeni kaba yer verilmemişti. Nevale, ya toprak, ya cam, yahut fıçı ve kutu gibi tahta kaplarda saklanırdı. Meraklıları, taze yaprak örtülü teneke kutudan satın aldıkları havyarı da hemen çömleğe naklederlerdi. Haklı idiler; zira teneke her şeye, hatta kuru olanlara bile o acayip çeşnisini, kokusunu sindiren bir madendir. Tenekecilerin kızgın havayı nişadıra sürtüştürdükleri zaman duyduğumuz hem buruşturucu, hem tuzlu kokunun bir derece hafiflemişi, fakat daha yavanlaşmışı...

Ramazandan evvel listesi yapılan bir de reçel ve şurup çeşidi vardı. Yazın, ev hanımlarının itina ile kaynattıkları reçellerle şurupların kıymet bilip bilmedikleri malum olmayan kimselere -harran gürra- yedirilip içirilmesine kıyılamadığından, yine en meşhur dükkândan alınmak şartıyla, bunlar hariçten tedarik olunurdu.

Ben, yeşilimtırak kabuğu içinden yine yeşilce eti ve beyazımsı çekirdeği sezilen hünnap reçelini tercih ederdim; frenküzümü ile çilek de hoşuma giderdi. Ayrıca Bursa'dan salep reçeli de getirttirirdik. Evet... salebin de, dörder köşe kesilmiş tanelerden reçeli yapılırdı ama nasıl? Ve şimdi, hâlâ var mıdır, bilmiyorum, tuhafıma giden reçellerden biri de zencefil reçeliydi. Galiba, artık onu da bulmak zor... Hoş, pek de özke[1] bir şey değildi.

Bizim evde şurup sevilmezdi; kuvveti, güç olmakla beraber, şerbete, yani kaynamamış meyve suyuna ve şekerine

1 özke: özge, başka

nane sürtüştürülmüş limonataya verirdik. Turşulardan da makbul tutulanı dolmalık kırmızı biberdi; ama içi rendelenmiş lahana ve kerevizle doldurulmuş olanı... Kızıl derisine bıçağı vurdunuz mu tabağınızda bir bahçe açılırdı. O, daima hazır duran nefis bir salata hazinesiydi!

* * *

Görüyorsunuz ki, bahis gittikçe yemeğe dökülüyor. Şayet Ramazan yemeklerini saymaya, hatırlatmaya ve bilmeyenlere tarife kalkışsam dört sayfalık harp devri gazetesinin yarısını bu işe hasretmekliğim lazım gelir. Hatta, mübalağa olmasın ama, yalnız pastırmalı yumurtanın nasıl hazırlandığına ve piştikten sonra tepsisinin mükellef tasvirine koca bir sütun ayırabilirim. Ah, bizdeki yemek kitapları! Her muharririn, roman gibi, içtimai tetkik veya felsefi etüt gibi bir gayesi vardır; can atıp da bir türlü başaramadığı sevgili gayesi... Benimki de -söylemesi belki ayıp- bir yemek kitabıdır.

Bir yemek kitabı ki, asırlarca sofralarımızda saltanat sürmüş ve bizi hayatın dört tadından en mühimine kandırmış olan haşmetli yemeklerimizin bir "Şehname"sini teşkil etsin!

XX

KARAKIŞTA ÖZ TÜRK YEMEKLERİ

"Bir tarhana çorbası pişirseniz..."

Ve babamın böyle söylediği karlı kış sabahının öğlesinde, sofraya o çorba konurdu.

İstanbul tarhanadan yüz çevirmeye başladı. Neden? Ev kadını, ev kileri, ev sevgisi, ev yemekleri merakı azaldığı için... Analarımız, yaz ortasında karakışı düşünürlerdi; kışın, ılık dumanı ile odanın havasını süsleyerek, sofranın keyfini getirecek olan tarhana çorbasını ta yazdan hazırlamaya koyulurlardı. Çocukluğumdaki tarhana hazırlıkları hâlâ gözümün önünde ve tertemiz. Amerikan bezleri üzerine parça parça dizilip güneşte kurutulan taze tarhananın mayalanmış ekşimtırak kokusu hâlâ genzimde duruyor!

Dükkânlarda satılan tarhana eve sokulmazdı; bunun tertemiz ellerle temiz kaplarda hanımlar, usturuplu hizmetçiler tarafından yapılması lazımdı. Hatırımda kaldığına göre yoğurt, yumurta, un, et suyu, domates yoğrularak bir hamur yapılır, (yarın, fen dünyasının bulacağını söyledikleri doyurucu haplar, bence bu terkipten, bu katımdan daha kuvvetli olamaz) lokma lokma bezlere sıralanır, güneşte pi-

şirilir, sonra ufalanır, torbalara konur, kilere asılırdı. "Oh," denirdi, "tarhana işi de bitti!"

Derken, bir sabah gözümüzü açardık ki damlar bembeyaz, bacalar duman püskürüyor, kar lapa lapa yağıyor. İçimizde biberli baharlı bir sıcağa, midemizde ise yükte hafif, "kalori"de ağır bir yemeğe kuvvetle istek var. İşte o zaman böyle derdik:

"Bir tarhana çorbası içsek!"

Tarhana çorbasına ufalanmış tulum peyniri ve tavada nar gibi kızartılmış zar biçimi ekmek parçaları karıştırmak âdettir. İçmesine doyum olmaz; mideye indiği zaman bütün vücuda yumuşak, okşayıcı ve canlandırıcı bir sıcaklık yayar. O kadar ki, sofradan başınızı pencereye çevirip kar tipisine sünepe sünepe, içiniz katıla katıla değil meydan okurcasına bakmaya başlarsınız; kendinizi tam manasıyla tok, besili ve hayat güreşine hazırlanmış bulursunuz!

* * *

Yine böyle, karlı günlere ayrılmış yemeklerden bir de keşkek vardır: Et ile buğdayın saatlerce kaynamasından, saatlerce dövülüp helme, macun, kaymak -modern benzetişle- krema haline getirilmesinden meydana çıkmış eşsiz bir besin... Tabağa yayıldıktan sonra üstüne kimyon ekilir ve kırmızı biberli tereyağı gezdirilir. Birçok güzel ve özenilmiş yemekler gibi ilk kaşıkta tadını tam alamazsınız; fakat, sonradan yedikçe yemek hırsına kapılır, bitirmekten korkarsınız. Türk Galip, divanında keşkeği överken Kastamonu diliyle şöyle der:

Gaşuğu al, yürü, yi. Çok güzel aşdu geşgek,
Alayuna yemeğin doğrusu başdu geşgek.
"Galüba" hevle gibi ben zabah ahşam yudarun
Gullaca, nazlu aşa, kökden adasdu geşgek!

Keşkek karnımızın üzerine değil, midemizin içine dolanan bir yün kuşak tesiri yapar; ısımı bütün vücuda yayılır; artık Boğaziçi anaforları istedikleri kadar sırtınızda dolaşsın; karayel göğsünüzü tartaklasın, kendinizi bir sığınakta sanır, içten zırhla kaplandığınızı duyar, kayak eğlencesine ve kaydırak oyununa can atarsınız!

Eskiler, üstlerine kürk giymesini bildikleri gibi içten de ısınmasının yolunu pek iyi bulmuşlardı.

* * *

Mantıya ne buyrulur?

Korkuyorum ki, okuyanlardan birçoğu: "O da nedir? Biraz mantoya, biraz mantinatoya, biraz da mantara benzeyen bu kelime? Canlı mı, cansız mı? Yenir mi, yenmez mi?" diye düşünmesinler! Bu yazım bir yemek kitabına girecek olsaydı bilmeyenlere mantıyı yağlayıp ballayarak bir anlatır, bir över, şeklinden, çeşitlerinden başlayarak tadına kadar öyle göklere çıkarırdım ki, hepsinin fikrine merak salar, midesinde bastırılamaz bir iştah açardım. Her taraftan: "Aman, yok mu mantı?" sesleri yükselirdi.

Bizde, frenklerin "specialité" dedikleri seçme memleket yemekleri yapan lokantalar hiç denecek kadar az. Tatar böreği, pirohi, keşkek, mantı bunlar arasındadır. Sonuncu-

su halis muhlis bir Anadolu yemeğidir; Ankara ve Çorum bölgelerinde en özenilmişi, en çeşnilisi ve en çeşitlisi yapılır: Kurusu, kızarmışı, et suyuyla yumuşağı, yoğurtla yumuşatılmışı... İçleri kıyma ile doldurulmuş bu minimini, yüksük büyüklüğündeki hamur parçaları, birbirine eş, o kadar biçimli ve zarifçesine tutturulmuş, kapatılmıştır ki, fabrikadan çıkmış sanırsınız ve en ince oyaları, halıları, çevreleri, tenteneleri işleyen ve hesap işlerinin hakkından gelen Türk kadınının bir anda yenip yutulacak bir yemeğe verdiği bu emeğe, katlandığı çileye hem şaşar, hem hayran kalırsınız.

Mantı da sayılı kış yemeklerinden biridir; sanki mideye, bir sobaya istif edilmiş küçük kıyım antrasit kömürü gibi dizilir; yavaş yavaş, hesaplı, fakat ağırlık vermeden erir; uzun zaman dayanır, sıcağını eksiltmez; bana öyle gelir ki, karnımda -bir salamandra[1] sobasının mikası arkasında duruyormuş gibi- tatlı ve kızıl ışığı gözle görülebilecek, raf raf ateş dizileri vardır. İçten ısınmış bir haldeyim ve soğuktan korkusuzum!

* * *

Göz ısıtan sıcak rengi, ağdalanmış koyu şekeri ve bol cevizi ile balkabağı bir kış tatlısıdır. Eskiden bu mevsimde her ev sofrasında birkaç kere yer alırdı. Kabak tatlısını yerken insan kor parçaları yutan bir hokkabaza, bir sihirbaza, bir Rüfaî dervişine benzer. Dudağa dokunuşu soğuktur ama boğazdan geçti mi mideye bir ateştir yayar hatta fazla yenirse sıcaklığı damarları kaplar. Kanınıza, tutuşmasından

1 salamandra: kömür

çekineceğiniz bir ecza, alkol ve benzin gibi bir şey karıştığı kuşkusuna düşersiniz.

Kış içkileri: Boza, pekmez, salep, tükenmez, nardenk ve hardaliye... Ben son ikisine çoktandır rastlamaz oldum. Tahini şekerle, daha iyisi halis pekmezle karıştırıp, iyice dövüp yiyenler de azaldı.

Şimdi bir işkembe çorbası biliyoruz; vaktiyle zengin konaklarında bu çorba işkembeden değil, hindi boynundan yapılırdı ve büsbütün başka bir ince çeşni alır, hem tadı artar, hem de kabalığı, bayağılığı giderdi. Ama bunu kaç tane hindiyi harcayarak yaparlardı? O zaman sormak aklımdan geçmemişti; üzümünü yiyip bağını sormadığımız devirlerde idik...

Küçük evlerde kapuska, kırmızı biberin dudak, dil ve damak keyleyen,[1] yani ağzı kızgın demirden geçiren ateşi dolayısıyla kış yemeklerinin ilk sırasında gelirdi. Bu, zoraki bir ısınıştı; işkenceyi andıran bir karın doyuruş! Kapuska, yemek meraklısı büyük evlerde başka türlü yapılırdı: İri baş bir lahananın, şeklini bozmadan içini ustalıkla oyarlar, bir kısmını çıkarıp yerine yağlı et parçaları -yahut pastırma dilimleri- koyarlar, kapatırlar, güvecin ağzını da hamurlayıp küllü ateşte ağır ağır, tıkır tıkır, saatlerce bırakırlardı: Zamanı gelip de açtınız mı, bakardınız ne lahananın lahanalığı, ne de pastırmanın pastırmalığı kalmış... Hepsi ilik! Ya bumbar? Ya şirden? Kendileri değil, ancak adları Karagöz'deki Tuzsuz Delibekir'in ağzında kaldı!

* * *

---

1 keylemek: dağlamak

Ortadan kalkan bir şey daha var: Erişte...

"Nedir bu?" diye yeni nesil bayanlarının sormasını bekliyorum. Erişte, süt ve yumurta ile yoğrulup açılmış ve biraz da irmik karıştırılmış hamurların şerit eninde, nihayet serçe parmak boyunda kesilmiş, yine güneşte kurutulmuş şeklidir. Türk makarnasıdır. Onun bir de fırınlanmışı vardır; pilavı yapıldığı gibi ayrı bir çeşni vermesi için pirinç pilavına karıştırıldığı da olur. Anadolu kasabalarında eriştesiz ev yoktur; İstanbul'da da yoktu. Fakat bugün onunla kim uğraşacak? Hangi bayan? İşte bakkal dükkânlarında boy boy, biçim biçim, cicili bicili paketlerde makarna yığılı. Fakat hem masraf, hem lezzet, hem besin, hem de onurlu, hünerli ev kadınlığı bakımından aradaki ayrım ne büyük!

Gato değil, krem ranverse değil, özenti bez çiçek değil tarhana, mantı, erişte yapan övünsün! Bunları yapabilenin kocası övünsün! Yiyebilenler övünsün!

XXI

RAMAZAN VE ORUÇ FIKRALARI

Türk nüktedanlığı -yılda bir ay, içtimai hayatımızda ve fizyolojik vazifelerimizde büyük değişiklikler yapan- Ramazan ve oruç hakkında, fırsatı kaçırmayarak, hoşça fıkralar yaratmaktan geri kalmamıştır. Diğer taraftan, kırk, kırk beş sene evvelki muharrirler de bunlara dair musahabeler[1] yazarlar, sokak sokak gezerek gördüklerini gazete sütunlarına geçirirler, Ramazan karilerine,[2] fikir kilerlerinde donatılmış tatlı sözlerden her gün bir iftar tepsisi sunarlardı.

Ahmet Rasim ile Mahmut Sadık -bilhassa birincisi "Şehir Mektupları" ile- o mevzuda en fazla muvaffak olanlardandı. Servetifünunun (İstanbul Postası'nda), gazetecilik hocam Ahmet İhsan Bey'in Şehzadebaşı ve Direklerarası âlemlerini canlandıran yazıları da kıymetlidir.

Bütün bunlar toplanırsa daha dünkü günlere ait bulunmasına rağmen Osmanlı saltanatındaki mevkibi hümayun[3] alayları, Bağdat seferleri ve şehzadelerin sünnet düğünleri kadar tarih ufkunda seçilmez bir hayale dönen merak verici

1 musahabe: sohbet
2 kari: okur
3 mevkibi hümayun: padişah alayı

bir durumun son izleri gözlerimize epeyce yaklaştırılmış, zıyadan[1] kurtarılmış olur!

Meşrutiyet devri muharrirlerinin bazı yazılarını ihmal etmemelidir. O meyanda benim de epeyce emeğim geçmiştir. Külliyatımı karıştırırken Ramazana dair hayli antikalaşmış birçok hatırata rastladım. Mesela, bunlardan bir tanesinde Hırkaişerif Camii'ni ziyaret var. Bugün tamamıyla unutulmuş ve başka bir muharrir tarafından da, zannederim kaleme alınmamış olan o mevzuyu, yaşıtlarıma hatırlatmak, gençlere ise bilmediklerini öğretmek üzere kısaltarak nakledivereceğim:

* * *

"... Ramazanın on beşinden sonra, yine böyle bütün ev halkının ihmal edemeyeceği bir ziyaret daha vardı. Bunun için de tertemiz hazırlanır, yola öyle çıkardık. Fatih'i geçerek bazı dar sokaklardan dolana dolana beyaz bir caminin önüne varırdık. İnsan yığınları arasından geçit bulup kapıya yanaşmak ne güç işti... Nihayet, zar zor girer, kar gibi beyaz Mısır hasırları serilmiş dehlizlerden yürüyüp yeşil atlastan bir bohçaya yüz göz sürerdik. Çıkarken hürmet alameti olarak bir müddet geri geri yürürdük. İşte o zaman çocukluğumun en heyecanlı bir demi başlardı; avluda sapları uzun, dipleri yuvarlak ve tombul pul şişelerle doldurulmuş, renk renk boyalı sular satarlardı. Bunlar ne idi? Manası, hoşluğu neresindeydi? Onu, elan bilmiyorum, tahmin edemiyorum. Gayet iptidai bir nevi oyuncak veya süstü, fakat devrin bütün

1 zıya: kaybolma

çocukları, elvan şişelerin önünde dikilir kalır, alamayınca gitmezdi. Bana da:

"Haydi, üç tane seç bakalım" derlerdi.

Bir mor, bir turuncu, bir de sarı seçerdim; dönüş yolu bana uzun görünürdü... Ah, eve varıp bir oynamaya başlasam! Fakat bu şişelerin oynamaya yarar hiçbir meziyeti yoktu; sularını hemen musluğa boşaltırdım. Geriye, benekli, dalgalı ve ağız tarafları kırık, çirkin, biçimsiz camlar kalırdı ve elimi, bir yerimi kesmesin diye onları da usulcacık alıp atarlardı. Lakin o beş on dakikalık heyecan ne güzel şeydi ve yeni bir Ramazanı, yeni bir Hırkaişerif ziyaretini bana ne sabırsızlıkla bekletirdi!"

Şimdi, aramızda bu hatırayı sadakatla muhafaza edebilmiş kaç İstanbullu kaldı? Kaç kişi: "Ha, sahi, benim aklıma da geldi, ben de gitmiş, almış, oynamıştım!" diyebiliyor?

* * *

Çoğu hepimizce malum olmakla beraber, Ramazana ve oruca ait fıkraları topluca bir halde gözden geçirmek hiçine kaybedilmiş bir vakit sayılamaz sanırım. İçlerinde ne olsa yarı unutulmuşları ve yeniden gülümseticileri vardır. Bu fıkraların mühim bir kısmını Bektaşilere isnat ederek uydurmuşlardır; hatırımda kalan meşhurları da şunlardır:

Derviş Ahmet isminde bir Bektaşi fıkarası, yaza tesadüf eden bir Ramazan günü susuzluktan bunalmış, dili damağına yapışmış; tam o esnada da şakır şakır akan bir çeşmeye raslamış. Dayanamış, hemen avuçlarını açmış, ağzını mus-

luğa vermiş, billur damlaları sakallarından döke döke, göğsünü ıslata ıslata, kana kana içmeye başlamış. Bunu gören birisi: "Ne yapıyorsun, baba? Utanmıyor musun? Ramazan on iki ayda bir gelir!" diye çıkışınca demiş ki: "Ramazan her sene gelir; fakat Derviş Ahmet dünyaya bir kere gelir!"

*

Bir mecliste, hazır bulunanlardan birine sorarlar:

"Kaç gün oruç tuttunuz?"

"Bir gün!"

Meclistekilerden bir Bektaşi de aynı suale maruz kalınca şu cevabı verir:

"Bu efendi benden bir gün fazla tutmuş!"

*

Sıyamda kaide "her kim ki hilali görür, oruç tutsun" olduğunu bilen bir Bektaşi, gökte Ramazan ayını görmemek için başı hep yerde yürürmüş. Bir gün, yolda yine böyle giderken durgun bir su birikindisinde ayın gayet berrak aksiyle karşılaşmış, kızmış; başını göğe kaldırıp aya hitaben:

"Anladık, be mübarek," demiş, "Ramazan olmuş... Gel de gözümün içine gir!"

*

Bir Bektaşiye sormuşlar:

"Orucu mu seversin, yoksa namazı mı?"

"Orucu severim."
"Niçin?"
"Mübarek tatlı tatlı yenir de ondan!"

*

Bektaşinin yanında herkes oturup Ramazandan bahisle "Ah, on iki ayın sultanı... Keşke senede bir yerine iki defa gelse!" deyip dururlarmış. Bektaşi: "İnanmam," demiş, "zira sizler Ramazan çıktı mı bayramlar, şenlikler eder, birbirinizi tebrike gidersiniz. Sevdiğinden ayrılan hiç bayram eder mi? Hem siz bizim bayram ettiğimizi gördünüz mü? Biz, ikisini de hoş görenlerdeniz!"

*

Bektaşinin biri Ramazanda nasılsa tek bir gün oruç tutmuş, sonra mecliste konuşulurken birinin: "Bu Ramazan bir gün orucumu kaçırdım!" diye teessüf ettiğini işitince:

"Kederlenme be imanım," demiş, "o senin kaçırdığın oruç yabana gitmedi, biz tutuverdik!

*

Bir Bektaşiyi oruç yerken yakalayıp kadının huzuruna çıkarırlar ve oruç tutmamasının sebebini sorarlar. Bektaşi: "Seferiyim!" cevabını verir; fakat mahkemede hazır bulunan mahalleli: "Otuz senedir burada oturur, yalan söylüyor!" diye aksine şehadet edince Bektaşi der ki:

"Dünyada yirmi dört saat bile kalacağıma elimde senedim yok a... Ben ahrete seferiyim!"

*

İşretin yasak edildiği bir devirde Bektaşi dedesi gizlice bir meyhane köşesine saklanıp korka korka rakısını içermiş. Meyhaneci: "Yahu," demiş, "elbette senin bir evin vardır, rakını orada rahat rahat içsen olmaz mı?" Bektaşi cevap vermiş: "O senin dediğin Ramazanda olur!"

*

Arsız herifin biri Ramazanda fakir bir Bektaşi tekkesine dadanmış, her iftar vakti gider: "Sofra Ali'nin, imanım hu!" der, sininin başına çökermiş. Şeyh, bu hale dayanamamış, bir gün yine herif "Sofra Ali'nin, imanım hu!" deyince baba yemeği hemen ortadan kaldırmış ve demiş ki: "Sofra Ali'nin erenler ama lokma bizimdir; istersen boş sofrayı yala azizim!"

* * *

Ramazana dair Bektaşi fıkralarının en meşhuru da mahut "gâvur oldum, kendimi kurtardım; Müslüman oldum seni kurtardım!" hikayesidir. Bektaşi olmayanlar, dinî mükellefiyetler ve oruç aleyhindeki bütün bu latifeleri Bektaşilere isnat etmek suretiyle kendilerine bir kaçamak kapısı bulmuş, softaların tarizinden[1] kurtulmuş olurlardı.

---

1 tariz: iğneleme, taşlama

Bektaşilerle alakası olmayan hikâyelerden hoşuma giden bir tanesi şudur:

*

Ramazanda cer mollalarından[1] biri, âdet olduğu üzere bir köye yerleşmiş, camide imamlık eder, ayrıca her gün vaaza çıkar; fakat gayretine rağmen kimseden yardım görmezmiş, bir gün vaaz verdiği sırada, söz arası, Hazreti İsa'nın dördüncü kat gökte bulunduğunu söylemiş. Camiden çıkmışlar, köy ağası mollanın yanına yaklaşmış: "Canım hoca efendi", demiş, "derste bir noktayı kavrayamadım, meraka düştüm; Hazreti İsa dördüncü kat gökte bulunuyormuş... Peki ama, iki gözüm acaba orada ne yer, ne içer?"

Mollanın tepesi atmış: "Be herif, demiş, ben köyünüze geleli bir ay oldu; şu zavallı hoca ne yer, ne içer diye sormak bir gün olsun aklına gelmedi de dördüncü kat gökte Tanrı ziyafetinde bulunan bir zatı şerifi mi merak ediyorsun?"

*

Mecusînin biri Müslüman olmuş: ilk Ramazan da sıcak ve uzun günlere tesadüf ettiğinden dayanamaz, odasına kapanır, gizlice yemek yermiş. Bir gün içeriden sahan takırdısını işiten oğlu "Kim o?" diye sormuş. Mecusî:

"Kim olacak," demiş, "senin o akılsız babandır ki, kendi ekmeğini, çalma mal gibi halktan gizli yemeye mecbur oluyor!"

*

---

1 cer mollası: köylere giderek din kurallarını uygulatıp karşılığında mal ve para toplayan medrese öğrencisi

Bir adam, oruç tutmadığı halde sahur yemeğini hiç kaçırmaz, ayrıca geceleri de tıka basa karnını doyururmuş. Karısı itiraz etmiş: "Efendi, oruç tutmazsın, neden sahur yersin?"

Kocası demiş ki:

"'Farzı eda edemediğim yetişmedi de bir de 'sünnet'i mi terk edeyim?"

XXII

GÖRÜP GÖRMEDİĞİM MEŞHURLAR

Aç çok üç rejime de yetişmişlerdenim; Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet... Fakat, düşündüm ki, her üçünün de en mühim ve seçkin simalarını yakından tanımak, seslerini işitip jestlerini görmek, hatta bazılarını uzaktan bile seyretmek bana müyesser olamamış![1]

Size bu konuşmamda ilk iki devre bağlı devlet adamlarından ve zamane meşhurlarından kimseleri, nasıl tanıdığımı anlatmak istiyorum. Sermayem kıttır; hatta, yazıma hususiyeti verecek olan belki de tanıdıklarımdan ziyade tanımadıklarımın çokluğudur. Fakat, eski devirlerin durup dinlenmeden anıldığı, hastalık halinde bir hatıracılık modası hüküm sürdüğü şu muharrirlerin müflis bezirgân günlerinde söyleyeceklerim hem aktüaliteye uygun düşmek, hem de bazı acayiplikleri göstermek itibarıyla faydalı ve birazcık da eğlenceli olacaktır.

* * *

1 müyesser olmak: gerçekleşmek, kısmet olmak

II. ABDÜLHAMİT

On dört yaşındayım; II. Abdülhamit'i Dolmabahçe Sarayı'nda gördüm.

Böyle dediğime bakarak sakın beni o devrin komik usullerince, arkamdan kaputumu, mukaddes bir emanet, bir beylik fermanı gibi taşıyan redingotlu lalamın önüne düşmüş, sırtımda kordonlu Hünkâr yaveri üniforması, belde kılıç, beyaz glase eldivenlerimle ve bir karış boyumla teşrifata dahil rical arasında, devletlû olarak huzura girecek, saçak öpecek sanmayınız.

Gerçekten, Mektebi Sultanî'de bu oyuncak rütbeye eren ve ikide bir, büyüyüp de küçülmüş kıyafetine giren arkadaşlarımız vardı; cuma günleri öğleden evvel, lalaları atlas bohçalarla gelirler, paşazadelerin sırtına "zerduz"[1] libaslar vurup, alıp -tin tin- selamlık resmine götürürlerdi. Ben onlardan değildim. Filvaki benim de arkamda bir üniforma vardı ama o, sadece mektebin sarı düğmeli resmi elbisesinden ibaretti.

Peki, yine nasıl oluyordu da saraya gidiyordum?

Günlerden bayramdı; babam rütbesi icabı "muayede"ye yani binlerce eşhas ile beraber padişahı tebrike gidiyordu. O gün bana: "Haydi," dedi, "seni de götüreyim, sarayı ve alayı gör!" canım hiç istememekle beraber -babaya karşı koymak ne haddimize bizim!- gönülsüzce giyindim, kös kös merdivenlerden inip asık suratla arabaya bindim.

İşte saray! Saray bir şey değil, içinde padişah var; benim içimde de saygı değil, korku var.

---

1 zerduz: sırmalı

Sokak hamamlarında, hani yaşı aşkın erkek çocukları: "A, oğlum babanı da getirseydin!" diye geri çevirirlermiş; onun gibi kapıdaki hademelerin de beni: "ananı, dadını da beraber alıp yiyecek sepetleriyle gelseydin!" kinayesiyle içeri sokmamalarından, usul ve teşrifata uymayan bir harekette bulunmuş olmamız ihtimalinden çekiniyordum.

Bir şey diyen, aldırış eden yok.

Salonlar, koridorlar geçtik; odalara girdik çıktık. Her taraf yaldız, avize ve aynayla şıkır şıkır ve çıngıl mıngıl... O ne kalabalık ve ayrıca o nişanlar, sırmalar, kordonlar, apoletler, lüstrin fotinler nasıl da parlıyor, yalazlanıyor, camlarda, aynalarda, tavanlarda, akisler, yakamozlar yapıyordu! Ben, hem boyum, hem de altı tane sarı düğmesine rağmen simsiyah setremle ortada kara bir nokta, ayaklar altında bir karınca gibi kaldım. Asıl bolluk, bereket, feyiz, sakal ve bıyıktaydı; sakal bıyık şekillerinde ve kınalısından tutun da rastıklısına kadar sakal bıyık boyasında göze çarpıyordu. Orada gördüğüm sakal ile bıyık, bugün beş kıtanın ahalisi önümde geçit resmi yapsa ve sakallıları bir araya toplansa aynı yekûnu bulamaz. Sakalsız büyük rütbeliler parmakla gösterilecek kadar azdı ve padişah sakallı olduğu, kendi sakalını boyadığı ve ak sakallıdan hazzetmediği, hatta bunu şahsına bir taş atma sanabileceği için herkesin çenesi yapağı kümesi ve kümeler boyacı mostrası!

Bugün, öyle bir cemaatin ortasına düşsem kendimi rüyada sanabilirim; belki de kâbus bastığı kuşkusuyla bağıra çırpına uyanmak, kurtulmak isterim.

Derken babam omuzlarımdan iterek ve ayak altında ezilmememe dikkat ederek sürükledi; koridorları geçtikçe

kulağıma bir bando mızıka sesi geliyordu. Baktım, ucu bucağı bulunmaz bir salondayım; daha ufalmış, şaşırmış "Yedi Cüceler"deki Keloğlan'a dönmüşüm. İri bir sütun yanındayız; babam belimden kavradı, bir başkası da bacaklarımdan yukarıya doğru kaldırdı: "Bak orta yere," dediler, "işte taht üzerinde oturan, zatı şâhanedir!"

Bir lahza görebildim: Muayedeye[1] gelen devlet adamlarının çoğuna benzeyen sakallı iri burunlu, çelimsiz, hatta oldukça şansız bir ihtiyar... Bize gelip giden Meclis-i Maliye azasından bir zat vardı; sanki tahtta oturan odur, yahut kardeşidir!

Demek, hünkâr bu? Yere indiğim zaman artık kendimi eskisi kadar küçük bulmadım.

* * *

V. VE VI. MEHMET

Kılıç alayında, yayan bir geziciyim. Bilmeyenlere bu alayı, tarih ve anane meraklısı meslektaşlardan biri pek yakında ve herhalde anlatacağı için ben geçiyorum. Sıcak bir bahar günündeyiz; 31 Mart İsyanı'nın ve Hareket Ordusu sokak muharebelerinin henüz tesiri altındayız; yirmi yaşındayım, "Fecri Âtî"deyim; ilk hikâyelerim çıkmış; kendimi realist bir muharrir saydığım cihetle şehirde dönüp dolaşarak aklımca "etüt"ler yapıyorum. Caddeler mahaşarallah... Sarık, fes, kalpak, çarşaf, yeldirme, şemsiye ile; bardaklarını ve taslarını şıkırdatan testili veya kırbalı sucularla; camekânlı seyyar börekçiler ve köşe başlarına tezgâh kurmuş su muhallebicileri ile tam bir şark kalabalığı!

1 muayede: bayramlaşma

Alay geliyor, geldi, işte yeni padişah... Lakin henüz uzamaya vakit bulamamış kır sakallı, sarkık ve şiş yüz adaleleriyle ne kadar eski ve çürük! Arabasında etrafa selam verirken eli ne güç ne cansız kalkıyor... Adeta inmeli bir kola, elektrik tedavisinden sonra zorla idman yaptırıyorlarmış gibi! Kendimi büyük buluyorum; hem büyük, hem de dipdiri, cevherli ve yalnız ona değil, bütün dünyadaki hükümdarlara meydan okumaya hazır!

Tuhaf olan cihet var: Bu, Sultan Reşat'ı ilk ve son görüşümdür; bir daha karşılaşmak mümkün olmadı. VI. Mehmet'e gelince bir kerecik, uzaktan bile yüz yüze gelemedik; ne yanına girdim ne de yanımdan geçti. Pir aşkına arabasına koşuldum.

* * *

SADRAZAMLAR ARASINDA

Küçük Sait Paşa'yı, Hürriyetin ilanından biraz evvel, sadaret alayında görmüştüm; eski usule göre mızıka önde, kendisi at üstünde, Sirkeci'den Babıâli yokuşunu çıkarken! Sırtına yerleştiği at, iri, fakat uslu bir kadana beygiriydi; talimli olsa gerekti ki, üzerindeki ufak tefek, halk tabiriyle bastıbacak veziri sarsmıyor, yalnız devede imiş gibi öne, arkaya rahatça, uyutucu bir ahenkle sallıyordu. Hayır, Sait Paşa kimseye atta bulunduğu hissini vermiyordu. Sanki, bizim gözlerimizle göremediğimiz sihirli bir koltuğa gömülmüştü; elinde de kahve fincanı vardı, sadaret odasındaki makamında oturuyordu!

Onu da tek görüşüm bundan ibarettir. Hüseyin Hilmi, Mahmut Şevket, Sait Halim paşaları hiç bilmem. En garibi, Kâmil Paşa ile de rûberû[1] gelmişlerden değilim. Ben, meğerse muharrir olmama rağmen ne derece meraksız ve politikaya karışmakla beraber ne derece isteksiz bir adam imişim. Size daha şaşılacak bir şey haber vereceğim: Talat Paşa'yı da tanımadığımı iddia edebilirim. Ona ait hatıram şu kadarcıktır: İlk Mebusan Meclisi açılmıştı. Bir gün, Müfit Ratıp ve Yakup Kadri ile beraber -köprüyü yürümemek için- Sirkeci'den bir sandala binmiş, Galata tarafına geçecektik; sırtında "bonjur" denilen ceket, yeleğinde kalın bir altın köstek, yağız ve toparlak çehreli bir iri adam zuhur etti; iskeleden bize seslendi: "Durun çocuklar, beni de alın!" Sandalı geriye sürdük; içine atladı, baş köşeye oturdu, laubali bir tavırla "Nereye böyle?" dedi, "Beyoğlu'na gezmeye mi?" Susuyorduk; o: "Şükredin ki, hürriyete kavuştunuz, hürriyet gençlerisiniz, gezin, eğlenin, ama çalışmalısınız da ha! İstikbal sizindir!" gibi beylik birkaç söz söyledi; gülüyordu; babacan tavırlı idi; lakin bizi ne kadar da küçük, mektep çocuğu görüyordu; adeta haysiyetimizi kırmıştı, çatık kaşla dinliyorduk.

Yanaşırken başka bir pot daha kırdı: "Durun," dedi, "babalarınız size az para verir. Al kayıkçı, bunlarınki de benden!" döşemeye bir yüz paralık attı, fırladı, yürüyüverdi. Donakaldık, sandalcı bize baktı, bir mazeretmiş gibi dedi ki: "Talat Bey budur işte... Edirne mebusu!"

Merhumu ilk ve son görüşüm imiş. Hatta bir müddet, aynı dam altında, Merkeziumumi binası altındaki Ziya Gökalp'in Yeni Mecmua'sında bulunduğumuz halde...

---

1 rûberû: yüz yüze

GELELİM ENVER PAŞA'YA

Bir toz kasırgası arasında uçup giden belli belirsiz bir hayalet! Hürriyet kahramanını ancak bu kadarcık, bir göz açıp kapayıncaya kadar, hayal meyal görebildim: Bir yaylı arabada Çorum'dan Ankara'ya geliyordum; yolda bazı hazırlıklar gözümüze çarptı; şuraya buraya kurulmuş bayraklı çadırlar, aşağı yukarı dolaşan devriyeler, at üstünde, pantolonlarının içinden beyaz ve şeritli donları fırlamış redingotlu kaymakamlar, filan... Soruşturduk: "Enver Paşa geçecek!" dediler.

Kızılırmak kenarında bir köprü başında idik; uzaktan bir otomobil kafilesi, tozu dumana katarak sökün etti. Arabayı korkumuzdan, hendeğe düşürecek derecede kenara çektik; arabacı atların başına geçti; ben büzüldüm.. Ne olur ne olmaz, gözüne çarpmak istemiyordum. İşte birinci otomobil... Pişdarmış;[1] rüzgârını yedik, geçti. Kendisi herhalde arkadakilerden birinde ama hangisinde? İkincisinde de başkaları var; üçüncüsünde de o yok... Dördüncüsünde gözüme bir an ilişti, Sarıkamış'ı ve akıbeti düşündüm, titredim.

Enver'i görüp göreceğim, olanı biteni meğerse bu kadarcıkmış!

* * *

Seriyi tamamlayamadığım için geriye kalanlardan başka bir zaman bahsedeceğim. Sanıyorum ki, yaşadığı devirlerde gelip geçmiş, göçüp gitmiş devlet ricalini -kendi müsait mevkiine rağmen- en az tanıyanlar arasında rekor kırmak

---

1 pişdar: öncü

bana müyesser olmuştur. A, huysuz çocuk! Sarayda, salonda, Babıâli'de karada ve denizde kimi görsen eteklesene!

YILDIZ SARAYI'NDA İKİ GÖZDE

II. Abdülhamit'in baş adamlarından Arap İzzet Paşa'nın bugün, artık adı sanı hiç anılmıyor. İstibdat devrine yetişmiş olanlar bilirler: Devletin maliye siyasetini doğrudan doğruya kendisi çevirmek itibariyle ne nüfuz ne kudretti onunki... Frenk tabirince "İyi ve fena havayı yapan" o idi; istediğini göklere çıkarır, istemediğini yerin dibine sokabilirdi. Kimdi bu, tarihe iz bırakmayan Golbert ve şarklı milyarder? Çocuk denecek yaşta olduğuma bakmayınız, meraktan çatlıyordum ve ismi geçtikçe lakabına aldanarak gözümün önüne gelen bir dudağı yerde, bir dudağı gökte korkunç karaltıdan kurtulmak, doğru bir fikre sahip olmak istiyordum.

Buna, henüz içine girdiğim devrin, saraylardan, selatin camilerinden[1] tutunuz mahalle aralarındaki mescit ve mezarlarına kadar bütün köşe bucağını göstermekten haz duyan, bu suretle de dikkat ve inceleme hassamı harekete getirmek vazifesini hakkıyla yapan babam -Dolmabahçe'de padişahı tanıttığı gibi- bir sefer de, Muharrem ayının birinci günü, yani dinî senebaşında, kolumdan tutarak Yıldız'a götürüp bu merakımı da halletti. Diyebilirim ki, merhum bendeki bakmak, baktığını görmek, gördüğünü zihninde saklamak, sakladığını da sırası gelince okutacak şekilde yaz-

1 selatin cami: hükümdarlar tarafından yaptırılan büyük cami

mak istidadını[1] kendim bile farkına varmadan, herkesten önce sezmişti.

Muharrem tebrikine davetsiz ve üniformasız gidilirdi; "İstanbulin" veya redingotla... Yıldız Sarayı, upuzun tek damaltı, kubbeli ve gösterişli bir bina olmadığı, hülyamdaki ve harikatteki saray mefhumuna[2] uymadığı için ilk hissim bir "küçümseme"den ibaret kalmıştı. Birbirini tutmayan pavyonlardan vücuda gelmiş bir yer, adeta bir hastane! O pavyonlardan bir tanesine girdik: Kara elbiselere bürünmüş bir sakallılar koğuşu... İğne atsan değil, ellerinle ayırıp bırakmaya çalışsan yere yine düşmeyecek kadar kalabalık!

Bekliyoruz; fakat neyi ve kimi?

Eski adamlara sorulmaz ki... Kadir Gecesi, o zamanki Ayasofya Camii'nde bulunuyormuşuz gibi omuz omuza, diz dizeyiz; kımıldanamıyoruz, nefes alamıyoruz. Şimdiki Kadıköy iskelesinde vapur bekleyişi andıran sıkıntılı, intizamsız, candan bezdirici ve haysiyete dokunucu bir hal!

Neden sonra yan tarafta yüksekçe kısımdan bir kapı açıldı; biri, zeki olduğunu gizlediği sezilen zayıf, siyah sakallı, ufak tefek, öbürü tıknaz ve ablak yüzlü, oldukça bön -hatta dikkat ettim, setresinin içi, astar yerine kürk kaplı- iki kişi göründü. Cemaat, hep birden, bayram ve teravih namazlarını hatırlatan bir gürültü ile ayağa kalkmıştı; gözler onlara dikilmişti. Zaten yeni gelenler, daha doğrusu sahneye çıkanlar -ciddi tavırlarla gülünç numara yapacak biri şişman, öteki çelimsiz, Laurel ve Hardy gibi birbirini tamamlamasını beklediğimiz- iki omuzdaş artiste benziyorlardı. Bir müddet, ne

1 istidat: yetenek
2 mefhum: kavram

yapacaklarını bilemez halde durdular. Nihayet ufakçası tok bir sesle cümlemize "Selamı selamet encamı padişahî"yi tebliğ etti. Hepimiz yerlere kadar eğilip darlıktan birbirimizin yırtmaçlı setre arkalarını havalandırarak temenna ederken sahnedeki şişmanca adam, arkadaşımın sözlerini tasdik manasına başını sallıyor, rükûya varışımızdan son derece memnun görünüyordu.

İşte, meşhur İzzet Paşa, selam tebliğ eden o çelebi kıyafetli zat idi; iri yapılısı da başmabeyinci Ali Paşa! Merasim bitmişti, ahali kapıya hücum etti ve kulağıma içine gümüş para katılmamış bir altın akça sesi geldi. Meğerse çıkarken, herkese çil çil birer çeyrek lira verilmesi âdetmiş... Bugünkü piyasaya göre altı yüz şu kadar kuruş. Babam azametliydi; geriye kaldık ve baktık ki, sıra bize gelinceye kadar kırmızı atlas keselerin dibine darı ekilmiş! Tevzi[1] memurları özür dileme makamında nezaketle gülümseyerek para yerine selam verdiler. II. Abdülhamit'in atiyyesi,[2] bu suretle, bana nasip olmadı ve altın babası İzzet Paşa'nın yüzünü görmek de keseme uğurlu gelmedi! Ne o devirde, hatta ne sonrakilerde...

CEMAL PAŞA'YI DA ANLATAYIM

Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki zamanı ricalinden oldukça tanıyabildiğim kendisidir; Ziya Gökalp ise temas ettiklerimin ve saygı beslediklerimin başında gelir; daha doğrusu, bir tanesi, tek simasıdır. Talat Paşa beni hiç sevmezdi; zihniyetine göre haklı idi de... Cemal Paşa ise, son senele-

1 tevzi: dağıtım
2 atiyye: padişah tarafından verilen hediye

rinde, bir insaflılık, bir hoş görme yolu tutmuştu. Bir aralık, -Talat Paşa Brest-Litovsk muahedesini imzalamaya gittiği sırada- Dahiliye Nezareti vekilliğini de yapıyordu; on gün izinle İstanbul'a kavuşmamı temin eden odur. Kıtlık günlerinde bahriyeden erzak da vermişti, evine çaya da çağırmıştı, hülasa dostluğunu görmüştüm.

Cemal Paşa'yı -pek çoğu gibi- ancak resimlerinden tanırdım. İlle Sina cephesinde mi, Medine yolunda mı, Enver Paşa ile yan yana otomobilde çekilmiş bir fotoğrafı zihnime hakkolmuştu:[1] Belliydi ki, o ufacık bıyıklı körpe başkumandanın arabada sol tarafında oturması canını sıkmıştır. Nüfuz ve kudretini anlatmak için haddinden fazla kabarmış, yayılmış, yaslanmış, gözlerini açıp sakalını da dimdik ettiğinden çok heybetli bir manzara almış, otomobili o kaplamıştı. Enver, sağda olmasına rağmen imparatorla gezmeye çıkmış genç bir veliaht gibi acemi ve utangaç duruyordu. İşte zihnimin Cemal Paşa'sı bu resimdeki çehre idi; tesir altındaydım.

Dahiliye Nezareti makam odasına girince, ilk işim, heyecanımı yenerek yüzüne bir göz atmak oldu: Tamam, ta kendisiydi, o idi; yalnız fotoğrafındaki kadar iri, sert, korkunç görünmüyor. Bana ayağa kalkmış olmamak için ayakta duruyordu, niyeti görüşmeyi kısa kesmekti. Fakat yer göstermediği halde, masa karşısına dizili sandalyelerden birine şaşkınlıkla çöküvermeyeyim mi? Etikete uymayan bu hödükçe hareketimi, kendisi de koltuğuna oturmak suretiyle ustaca idare etti; lakırdıyı benden bekledi. Hiç de dürüst ifade sayılamayacak cümlelerle, tutuk ve kekeme, bir şeyler,

1 hakkolmak: kazınarak yazılmak

teşekkürler mırıldandım. Boşuna kendimi aldatmaya lüzum yok; gönül rızasıyla, seve seve girmediğim böyle resmi dairelerde ve makam sahipleri önünde acınacak kadar beceriksiz, görgüme ve zekâma uymayacak derecede mıymıntı idim. Cemal Paşa, içinden şöyle demiştir: "Bu çocuk hiç de mi gün görmemiş, edep ve erkân öğrenmemiş, adam arasına girmemiş? Halbuki kalemi eline alınca kelimeleri terbiyeli maymuna çeviriyor; cümlelere Fon der Golç Paşa gibi intizamla geçit resmi yaptırıyor ve dünyaya dürüst hareket öğretmeye kalkışıyor. Fesüphanallah!.."

Allah rahmet etsin; gülmeyi pek sevmezdi ama belki ahirette huyunu değiştirmiştir; şu satırları okuyup ilk konuşmamızı hatırlayınca belki gülümseyiverir!

ZİYA GÖKALP'E GELİNCE

O, dünyayı sarsıp devletleri altüst eden, kafasında inkılaplar doğurup insanlığa yeni yeni yollar açan mürşitler[1] cinsindendi. Yeni Türkiye üzerinde, doğrudan doğruya kendisinin vaktiyle İttihat ve Terakki devrinde ekip de filizlendiremediği başaklar yığılmıştır.

Onu, ilk defa Yeni Mecmua idarehanesinde gördüm.

Merkezi umumî[2] binası altındaki küçük odaya beni sokup bıraktıkları zaman içeride iki kişi vardı. Birisi masa başında idi; onu tanıdım, gevezelik sevmeyen eski bir mektep arkadaşım... Öteki, kanepede oturuyor; babayani giyinmiş, utangaç tavırlı, şişmanca, toparlak yüzlü bir zat... Misafir

1 mürşit: doğru yolu gösteren
2 merkezi umumî: genel merkez

gelmiş, derdini anlatmayı düşünüyor gibi bir hali var. Beni oraya getiren dost ismini verdi ve acele bir işi olduğundan hemen çekildi:

"Ziya Gökalp Bey!"

Vay! Şimdi ne yapacağım, ne diyeceğim? Odada derin bir sükût... Ziya Gökalp, elleri karnının üzerinde, göz kapakları yarı inik, sessiz duruyor; ağzını açıp da bir "Safa geldin! Nasılsın?" filan demiyor. Ben de, fena karşılandığımı, ağırsandığımı sanarak donmuş kalmış bir haldeyim. Kan başıma doluyor, kulaklarım uğulduyor. Hâlâ sessiziz, hareketsiziz; sanki matem evindeyiz; manevi bir yük altında, azapta, çiledeyiz. Neredeyse ceplerimizdeki saatlerin işlediğini duyacağız, "beş dakika sükût" emri verilmiş gibi! Nasıl yapsam da kendimi dışarıya atsam?

Uzun müddet, o acınacak vaziyette durdum; nihayet bir gayretle ayağa kalktım; "Allahaısmarladık!" diyebildim. Ziya Gökalp, kısaca, usulca, yalnız şunu söyledi: "Yine buyurunuz!"

Allah göstermesin! Meğerse kazın ayağı öyle değilmiş; sonradan öğrettiler: Üstadın "yine buyurunuz" demesi geniş şümullü,[1] mühim bir manaya gelirmiş, bir "nassı katı"[2] hükmünde imiş; büyük bir iltifata delalet edermiş. Meğerse bu cümle ile Yeni Mecmua'ya çırağ edilmiş, yakamı düşmanlarımın pençesinden kurtarmış imişim. Hakikaten de öyle olmuştu: Bir hafta sonra Büyükada'da Ziya Gökalp'in davetinde bulunuyor ve -yine meğerse- alışınca yavaş yavaş konuşmaya başladığı için sohbetini dinliyordum.

Ebediyet ona bir nur âlemi olsun!!

---

1 şümul: kapsam

2 nassı katı: anlamı açık, Kur'an ayetlerinden delil olarak gösterilen ayet

XXIII

ÇOCUKLUĞUMUN HARPLERİ

TÜRK - YUNAN HARBİ

Hayal meyal hatırladığım ilk silahlı çatışma budur.

Yedi yaşında olduğum için aklımda yalnız şunlar kalmış: Sokaklarda "İlave! İlave!" diye bağırarak koşuşan gazete satıcıları... Padişahın orduya, açık Türkçe "Asker evlatlarım!" hitabesiyle başlayan beyannamesi... (Sade lisanla yazılan ilk resmi vesika olmak itibarıyla tarih, onu kaleme alanın ismini bulup çıkarmalıdır. Zira, kendi hesabıma söylüyorum; bu üslup üzerimde mühim bir tesir yapmış, belki de beni lisan sadeliğine sevk eden amillerden[1] biri olmuştur.) Köprübaşı'nda on paraya kapışılan ilk harp karikatürü: Karşısına dikilip elinde çocuk oyuncağı gibi ipe bağlı bir top arabası tutan minimini Efzun[2] neferini soluğu ile "püf!" deyince teker meker yuvarlayan iriyarı bir Türk askeri... Sonra, ak sakallı, nurani çehreli şehit Abdül Ezel Paşa ağzından türküler, şiirler, bilahare fonografa[3] geçen kahramanca

1 amil: etken
2 Efzun: özel giyimli Yunanlı asker
3 fonograf: gramofon

nutuk... Birkaç coğrafya ismi: Milano Geçidi, Teselya Ovası, Yenişehir... Resimler: Haliç'teki donanmanın, direklerine ve iplerine cambazlar gibi tutunmuş bahriyelilerle köprülerden geçişi ve Marmara'ya fıstıki makam açılışı... Bir odada Prens Konstantin'in içmeye vakit bulamadan bırakıp kaçtığı şarap şişesiyle yarı dolu kadehi... Daha sonra top, torba ve yelpaze sakallı paşaların fotoğrafları: Gazi Osman Paşa, Etem Paşa, Serasker Rıza Paşa.

* * *

Fena haberler de var: Mütareke ile müsalaha[1] arasında lüzumsuzca bekletilen ordumuzda dizanteri yüzünden, harpten fazla verdiğimiz zayiat... Büyük devletlerin emriyle muzaffer ordumuzun Atina'ya girmeden yolda durdurulması ve galebenin bir mağlubiyet kadar zararlı olması... En sonunda derin bir sükût ve Yıldız'da açılan "Eytam ve eramili askeriye" menfaatine sergi, piyango, bin altınlık büyük ikramiye ile avunur...

* * *

NETİCE

Bir zaferin hiçe indirilmesi ve bir ayıp imiş gibi örtbas edilmesi!

İSPANYA - AMERİKA HARBİ

Biraz daha vuzuhla[2] hatırımda kalan ikinci harp (Yarabbi, bunu şimdi bilen, düşünen, lafını etmeye tenezzül eden

1 müsalaha: silahlanma
2 vuzuh: açıklık

kaldı mı?) Amerika ile İspanya arasındaki savaştır. Sonradan öğrendiklerimden hiçbir şey ilave etmeden, o zamanki malumatıma göre yazıyorum; başlangıçta herkesin kanaati İspanya'nın çarçabuk yenileceği merkezindeydi. Nitekim de öyle olmuştu. Diyorlardı ki:

"İspanyol filosu, üzerine çelik kaplanmış ahşap gemilerden mürekkeptir, halbuki Amerikalıların muharebe gemileri arasında bir kısmı tamamıyla çelikten yapılmış, sağlam şeylerdir. Tahtadan olanlar bunların top ateşine dayanamaz!"

Ahşap filo? Bu mesele kaç seneliktir? Tabiidir ki ben henüz Zaro Ağa değilim; ellisini bir, nihayet iki sene ancak geçmiş olmak itibarıyla bahsettiğim tuhaf hikâye yarım asırdan daha az bir zamana aittir. Hele kitaba müracaat edelim: İşte bu harp 1898'de, yani dokuz yaşında bulunduğum sırada kopmuş; sadece kırk iki buçuk senelik vaka...

Kırk iki sene evvel, demek ki üstlerine, incecik çelik örtüler geçirilmiş, çocuk oyuncağı tahta muharebe gemileri mevcutmuş. Bugünkü terakkiye bakarak insanın inanmayacağı geliyor. Fakat şu ciheti bilmek lazım: İlk buharlı harp gemisi de pek eski bir tarihe ait değildir: 1844 senesinde taammüm edebilmiştir. Bundan önce, taş devrinden başlayarak yüz sene evveline gelinceye kadar gemiler kürek ve yelkenle işleyen ahşap sefinelerden ibarettir ve bunların üzerine zırh geçirmek fikri de Kırım muharebesinden önce kimsenin aklından geçmemişti. Denize indirilen birinci zırhlı 5700 tonluktu ve on mil süratle gidebilirdi!

Tamamıyla demirden ve çelikten yapılmış ilk harp gemisi Reltoutable adındaki İngiliz zırhlısıdır. 1872'de kızağa konmuştu; 69 senelik bir mesele... Anlaşılıyor ki İspanya

devleti bu terakkiye uyamamış, filosunu, Amerika ile harbe girdiği seneye kadar, yani 26 yıl geri bırakmıştı.

Benim o yaşta harp gemisi hakkındaki fikrim misafir odalarından birinin duvarına asılı resimden aldığım intibadan ibaretti. Altında "Mesudiye Fırkateyni hümayunu" yazılı bu resim hâlâ gözümün önündedir; hatta yalnız resim değil; resmi yapan zatın da ismi... İşte aynen okuyorum: "Gümrük ketebesinden[1] Mehmet Rasim kullarının çiredest ü meharetidir."[2]

* * *

Resme gelince. O (Mesudiye), tek bacalı, üç direkli, yelkenleri arkadan vuran rüzgârla şişmiş, fakat dumanı ile bayrağı, yakışıklı dursun diye geriye doğru uzatmış, her tarafından ipler, halatlar sarkan simsiyah boyalı, mehabetsiz[3] bir gemi idi. Mehabet daha ziyade kangal kangal dumanında, güzellik köpüklü denizinde, bir de yanlarında asılı beyaz tahlisiye kayıklarında idi. Topları neresinde idi? Galiba, bunların yalnız başları, bordalarında açılmış kapaklı deliklerden görülebiliyordu. Şimdiki Adalar ve Yalova hattını yapan Suvat, buna nazaran korkunç bir harp sefinesi, tam manasıyla bir "ejderi bahrî"[4] sayılabilirdi.

Resimdeki "Mesudiye"lerden ibaret İspanyol filosu yenildi; eski İmparatorluğun Amerika kıtasındaki son müstemlekeleri de elinden gitti. Ben üzüldüm. Üzülmemin se-

1 ketebe: kâtipler
2 çiredest ü maharet: el ustalığı ve beceri
3 mehabet: heybetlilik
4 ejderi bahrî: deniz ejderhası

bepleri şunlardı: Evvela, bu devletin kralı kısa pantalonlu, fiyango boyunbağlı, kolalanmış yayvan yakalıklı bir çocuktu... Saniyen, bizim Direklerarası tiyatrolarında son perde kapanıp halk dışarıya çıkarken mızıka gayet oynak, yarı alafranga, yarı şarkkari bir hava çalardı; bu, rivayete göre İspanyol marşı idi. Sempatimi İspanyollara sevk eden o iki âmile karşı Amerika hakkında gayet mühim bir antipati sebebi de mevcuttu: Eski dünyada yaşayan, eski dünyalı bir çocuk olduğumdan dolayı benim dünyamın, türedi, sonradan görme bir dünyaya yenilmesi ağırıma gitmişti!

Küçük yaştan kalan husumetler bazen pek köklü oluyor, hâlâ yüreğinin bir köşesinde Amerika bahsi geçince bir cücenin delişmen bir pehlivana karşı duyduğu isyanı hissederim. Yaş ve bilgi o duyguyu bir türlü körleştiremedi!

İNGİLİZ - BOER HARBİ

Bunun bir ismi de Transval harbidir. Düşününce zihnimde iki çehre beliriyor: Birincisi Cenubi Afrika Cumhurreisi Kruger'in, sakallılar memleketinde yaşadığım halde hiç kimseninkine benzetemediğim bembeyaz bir yumakla örtülü bambaşka, yarı şempanze, fakat iradeli yüzü. Bu sakal yalnız çenenin alt kısmını ve yanakları hariç, sadece çene kemiklerini örtmekte idi; hiç de yakışıklı değildi. Öteki çehre General Kitchener'inkidir: Gayet süslü, şeritler, kordonlar, nişanlar, apoletlerle göz kamaştıran bir üniforma; güzel tasarmış bir saç, çatık, gür kaşlar ve aşağı sarkık pos bıyıklı ve mücella tıraşlı bir yüz!

Ben, neticede İngiliz galebesini tebrike koşan Edebiyatı Cedide erkânına rağmen ve henüz on yaşında bulunmama

bakmayarak Boer'lere taraftarım; hissediyorum ki işin içinde bir gasp, bir servet hırsı, doymak bilmeyen bir açgözlülük var. Hem Boer ismi daha hoşuma gidiyor, pek ahenkli geliyordu. O zaman bu ismin, sonundaki "er" dolayısıyla pek mükemmel bir Türkçe soyadı olabileceğini bittabi, bilemeyeceğim halde... Şimdi onu "Boyer"e çevirdin mi cidden telaffuzu güzel, manası da mahviyetli,[1] tam öz Türkçe bir isim!

Bu erler kahramanca çarpışarak, üç senede, güç bela yenildiler. Hatta hatırımda bir şey daha kalmış: Mağlubiyetten sonra zavallı sakalı acayip Kruger Avrupa'yı dolaşmış, büyük devletlerin kapısını çalarak adalet ve insaf dilemişti. Wilhelm, Nikola, Fransa Cumhurreisi, zerre kadar merhamet duymamışlar; bilakis cam arkasından başlarını sallayarak "inayet ola!" demişlerdi. Bu muameleden ufacık yüreğime Avrupa'ya karşı ilk siyasi kin ve ilk ümitsizlik düşmüştü.

RUS - JAPON HARBİ

Unutamadığım bir şehir ismi hâlâ kulaklarımda inliyor: (Vay - Hay - Vay)... Türkçe üçü mükemmel "nidâ"dan terekküp eden[2] bu tuhaf sesli şehir, galiba İngiliz işgali altında ve Kore yarımadası karşısında bir Çin memleketiydi; harp haberleri ekseriya oradan gelirdi. Artık gramer öğrenmiş bir çağda bulunduğum cihetle, o şehrin hecelerini sırasıyla alarak cümleler tertip ederdim: "Vay benim köse sakalım!", "Hay gidi yaramaz hay!" ve edebiyat meraklısı da olduğum-

1 mahviyet: alçakgönüllülük
2 terekküp etmek: oluşmak

dan -keşke üçüncü hece, tekrar "vay" yerine "eyvah" olsaydı da Makber'den:

Eyvah, ne yer, ne yâr kaldı!
Gönlüm dolu ahü zar kaldı

beytini okusaydım... Hoş, "eyvah"a bedel "yahu" da münasebet alırdı. İlle "vah, vah" Moskof bakımından vaziyete daha uygun düşerdi.

Hatırladığım diğer has isimler şunlardır: Portartür, Mukten, Vladivostok, Rumcaya benzeyen Nagazaki ve Harbin... Bu son kelime "harb"e de pek yakışırdı; bir de Guşima Boğazı vardı. Lezzetle, memnuniyetle pek uzaktan seyrettiğim bu muharebenin iki mühim çehresi iyice zihnimdedir: Japon Amiralı Togo; çekik gözlü, kırçıl ve seyrek sakallı, zekâsını belli etmeyen durgun, donuk yüzü bir uzak şark tipi... Arkasında taşıdığı garp tarzındaki bahriye üniforması içinde, entarili olmadığına çok kederleniyormuş ve yalnız onu düşünüyormuş gibi mahzun bir halde! Öbürü Rus Generali Kurupatkin... İnsan, ilk bakışta bunu Çar Nikola'nın kardeşi sanırdı; aynı sakal; aynı bakış, aynı duruş ve daha mühimi, aynı idaresizlik! O Mukden'de bozuldu; Abdülhamit'in müsaadesiyle Karadeniz'den çıkan Rus Filosunu da Togo, Guşima'da denize gömdü; O asrın en mühim, modern, muazzam harbi bu suretle bir senede hitama ermiş[1] oluyordu.

* * *

Az daha unutuyordum: Türk-Yunan harbi sırasında bir de İtalya ile Habeş arasında muharebe çıkmıştı. Fakat kimse

---

1 hitama ermek: sona ermek

bununla meşgul olmaya vakit bulamamış, Menelik, istilacıları Adua'da kılıçtan geçirerek meseleyi çarçabuk halletmişti. Bu savaştan aklımda kalan sadece Menelik'in bütün dinlediğim masallardaki korkunç tiplerden daha ürkütücü olan -başında üç katlı garip takke, elinde pala, sırtında maşlah, gözlerine gayya kuyusunun derinliği ve loşluğu sinmiş- resmidir. Fakat bu korkumu kimseye sezdirmemiştim; zira, öğrenirlerse yaramazlıkta pek ileri gittiğim vakit, artık üzerimde tesiri azalmış olan "cadı" ve "çarşamba karısı" yerine:

"Menelik geliyor!"

diyebilirler ve ödümü koparabilirlerdi.

* * *

Şimdi daha iyi anlıyorum ki çocukluğumun harpleri hakikaten çocukça harplermiş!

XXIV

İKİ TESELLİ İKİ HUZUR

BİRİNCİ TESELLİ

"Oh, hamdolsun, bütün o korkular geçti!" diyorum ve bastığı taştan ürkmeyen vicdanından emin adamlara mahsus sağlam, kaygısız adımlarla, pervasız sağa sapıyor, sola dönüyor, istediğim yere uğruyor, arkama bakmadan, önümü kollamadan meydanlarda dolaşıyor, karakolların kapısından gizlenmeden geçiyor, akşam evime helecansız girerek yine çarpıntısız uykuya yatıyorum. Ne saadet yarabbi, ne güzel hayat!

Bu dünya karışıklığı içinde bu hamdın, hamdüsenanın, bu memnuniyet ve şükranın sebebini belki de birdenbire keşfedemezsiniz. Anlatayım: Bir zamanlar, önüne gelen, bir meslek, bir sanat, devamlı, feyizli, ciddi bir iş sahibi olacağına politikacılık, fırkacılık, komitecilik, hatta çetecilik ederdi. Açık ve gizli bir sürü cemiyet, kâh hükümetçi, kâh muhalifi olarak faaliyette idi; beni takip, tevkif ve tecziye[1] sırası bir size gelirdi, bir bana düşerdi. Binaenaleyh vatan-

1 tecziye: cezalandırma

daşların bir kısmı için daima yollar arızalı, meskenler endişeli, istikbal karanlık, ömür bir azap, bir ıstıraptı. Öyle yazlar geçerdi ki şu misilsiz İstanbul'un ne kırlarından zevk almak, ne denizlerinden faydalanmak mümkün olurdu. Kışın ise camları buğulanmış, gravyer peyniri, kırmızı turp ve karides lezzetine karışmış ıslak palto ve yaş şemsiye ipeği kokan ılık birahanelerde rahatça yerleşip tatlı sohbetlere dalmak çoğumuzun haddine düşmezdi. Gözlerimiz kapıda, her giren meymenetsiz adamdan şüphelenerek "Ha şimdi geldiler, ha şimdi yakalayacaklar!" helecanıyla -içtiğimiz zehir, yediğimiz zakkum- boşalttığımız bira kadehleri adedince çile doldururduk.

Gündüzlerimiz korkulu bir rüyaya, gecelerimiz hazımsızlığa uğramışların kâbuslu uykularına benzerdi. Evde her kapı çalınışı yüreğimizi oynatırdı, sokakta her omuza dokunan el aklımızı başımızdan alırdı. Kendimiz de rahat etmezdik, bizi sevenleri de rahat bırakmazdık... Ne boş ümitler, kuru hülyalar, manasız kuruntularla ve ne boş kafalı, kuru irfanlı, manasız adamlarla aziz ömrümüzü yontar, törpüler, rendeler, kepek, talaş, kıymık, yonga gibi israf eder, tüketirdik. Bütün bu zahmetlere, dertlere, kellemizi koltuğa, ölümü göze alıp canımızı dişimize takmamıza rağmen bari memleketi bir şekle sokabilsek, bir marifet göstersek idik... Ne gezer! Kaş yaparken göz çıkarırdık; işlediğimiz hayır ürküttüğümüz kurbağaya değmezdi; arpa eker darı biçerdik, denizi geçer derede boğulurduk; kalburla su taşır, taşıma su ile değirmen çevirmeye kalkışır, imam evinde aş, ölü gözünde yaş arar; kelden köseye yardım bekler, Ali'nin külâhını Veli'ye giydirmeyi hüner sayardık.

Memlekette bu devir, görüyorum ki, artık tarihe karışmış... Nasılsa kurtulup aşabildiğimiz tehlikeli bir boğaz, bir berzah gibi, artık arkamızda, uzakta sislere gömülü ufacık siyah bir çizgi, bir nokta...

"Hâzâ min fadlı Rabbî."

Arapça dualar, Türkçe küfürler gibi, yeri gelince pek belagatli, kuvvetli ve lüzumludur; her lisandakinden tesirlidir; manasını iyice bilmeseniz de ağzınızdan yüksek sesle çıktı mı sinirleri derhal yatıştırır; içe ferahlık, rahatlık verir; safra atmış, hafiflemiş olursunuz. Bana bu eski günleri, eski bir yara sızısı gibi duyuran vesile yaz münasebetiyle şehrin her tarafını dolaştıkça rastladığım yerler ve bu yerlerin uyandırdığı hatıralardır:

"Şu binada saklanmıştım, bu köşede yakalanmıştım; şu sokaktan sıvışmış, şu yokuştan koşmuş, şu duvardan atlamıştım. Hah, işte, memur arkamda sevk edildiğim tevkifhane! Hah bir gece arka penceresinden içeri girdiğim ahbap evi!"

Tablolar canlanıyor, tazeleniyor; o demleri bütün üzüntüsü, korkusu, ümitleri ve ümitsizlikleriyle düşünüyor, duyuyor, azabını çekiyorum. Sonra denize, kuyuya, uçuruma düşüp de kurtarılmışların sevinciyle ferahlıyor, geniş nefes alıyor, oh çekiyor. Allah'a şükrediyorum. Hatta anlattığım kargaşalık hengâmesinde yaşayıp da bu huzur, durgunluk, rahatlık devrine kavuşmadan öbür dünyaya göçmüş her partiden tanıdıkların talihsizliğine acıyorum:

"Keşke," diyorum, "ömürleri vefa etseydi, benim gibi şifa bulsalardı, kemale ve bu devre erselerdi. Beraberce şu plajda veya şu gazinoda, Marmara'ya karşı otursaydık, afaki sohbetlere dalsaydık. Ne yanımıza yaklaşanlardan ürkseydik

ne kapıda beliren yabancı tiplerden korkuya düşseydik. Güneş saçlarımızın aklarında neşeli neşeli parlasa, deniz gözlerimizin bebeklerine yeşil sularının huzur veren akislerini yaysaydı. El sıkarak ve kin duymayarak birbirimizden sapasağlam ayrılsak, yine de öyle buluşsa idik!"

Gözümün önünde o zamanın eciş bücüş taharri[1] memurları, palabıyık zındancılar, pantolonlarının arka cepleri kabarık fedailer, göğüsleri nişanla, kordonla döşeli yaverler geçiyor; kulağıma şivesi bozuk Türkçeler vuruyor. İdare kandilleriyle aydınlanmış loş koridorlarda çizme ve kamçı sesleri, hatta feryatlar duyuyorum, titriyorum.

"Meğerse politikacı adedinin azalması bir memlekette ne mazhariyetmiş!" diyerek yüreğimizde sönen siyaset külhanının yerinde, sadece, küllenmiş bir mangal ateşinin sabaha karşı verdiği tatlı ve yarı sönük ılıklığı duyarak memnun, şöyle mırıldanıyorum:

"Memenin başına kırmızı biber sürülerek emzikten kesilmiş çocuğa döndük. Ağzımızın yandığı yere gözümüz iliştikçe 'Acı! Tu, kaka!' deyip başımızı başka tarafa çeviriyor, yaşımıza uygun gıdaların lezzetini çıkarıyoruz!

İKİNCİ TESELLİ

"Oh, hamdolsun bütün o çılgınlıklar geçti!" diyorum ve her yaştan çeşit çeşit kadınlar, kızlarla dolu caddelerde, gazinolarda, plajlarda, dudaklarımda belli belirsiz bir istiğna[2] kıvrımı, yüreğimde huzurlu, muntazam, yatışmış darbeler,

---

1 taharri: arama, araştırma
2 istiğna: tokgözlülük

gözü tok ve gönlü ferah, köpürmeden, taşmadan, çarpıntıya tutulmadan, gezip dolaşıyor, akşam evime sükûnetle varıyor ve yine bu huzurla yatağıma giriyorum. Ne saadet yarabbi, ne güzel hayat!

Bu ikinci sevincimin sebebini olabilir ki keşfettiniz: Bir zamanlar gençtim, toy idim. Yoluma düşen herhangi kadın, bilhassa peçelisi bana çok cazibeli, birbirlerinden tamamıyla başka mahiyette, ayrı bir muamma gibi gelirdi. Hepsinin de nihayet on paralıkla on iki buçuk kuruşluk arasında harcıâlem posta pulları serisi gibi küçük bir kıymet ve renk farkı gösterdiğini bilmezdim. Başım bir buna çevrilir, gözüm bir ona takılır, gönlüm bir şuna bağlanır, yüreğim bir öteki için atardı. Peçe kalkacak da bir lahza yüzü görünecek, çarşafının eteği havalanacak da iskarpininin burnu meydana çıkacak diye sürt bre sürt, etrafımı görmeden, hakiki güzellikleri seçmeden ne mahalleler dolanır -yokuş, iniş; köprü, tünel- nerelerden geçer, ne tabanlar teperdim... O zaman bizim kadınımız, sokakta giderken, başı bile örtülü bir nevi ipek kabuklu kaplumbağalardan başka ne idi ki? Biraz fazla baktın mı seyyar muhafazasının içine gömülür, büsbütün görünmez olurdu.

Yaz münasebetiyle şehrin her bucağını dolaşırken rastladığım yerlere bakarak düşünüyorum:

Artık onlar inanılmaz, akıl almaz, zihin kavramaz birer hatıradır; tuhaf, acı, çirkin, utandırıcı hatıralar ve ne kadar uzakta, tarihin adeta mezarında... Şimdi plajdayım, on kişilik kadınlı erkekli bir grubun arasındayım; hepimiz mayoluyuz, kumlara uzanmışız, ne hayrete, ne hayranlığa düşmeden havadan, sudan, dereden, tepeden konuşuyoruz. Ne

kadar tabii haldeyiz ve yeni vaziyetimizi -külhaniler!- nasıl da benimsemişiz. Hoşlanıyorum, gülümsüyorum ve o tazyik, cebir, cendere, yasak hengâmesinde ömür tüketip de bu tabiata dönüş devrine kavuşmadan peçeli kadın karşısında ve kafesli ev içinde ahrete göçmüş olanları hatırlıyor, talihsizliklerine acıyorum:

"Keşke yaşasalardı," diyorum, "bizim gibi gözleri doysaydı da arzuları içlerinde kalmasaydı!

Ve zihnimden izbe sokaklar, sopalı bekçiler, yanı kılıçlı komiserler, müzevir[1] mahalle imamları geçiyor; köpek havlamaları, korkutucu öksürükler, hatta silah sesleri işitiyorum; kendimi Bozdoğan Kemeri'nden kaçarken açık bostan kuyusuna düşmüş, boğulur halde görüyor, sonra aklımı başıma toplayıp plajda olduğumu anlıyor ve şöyle mırıldanıyorum:

"Ne huzur ne bolluk, ne tokluk bu... Bir gonca koparmak için elimize bin diken batardı, bugün bir gül istesek bin gülzar kucağımıza demetlerini döküyor!"

---

1 müzevir: arabozucu

Refik Halid Karay'ın Eserleri

Anı

1- Minelbab İlelmihrab

2- Bir Ömür Boyunca

Hikâye

1- Memleket Hikâyeleri

2- Gurbet Hikâyeleri ve Yeraltında Dünya Var

3- Memleket Hikâyeleri – Gençler İçin

4- Gurbet Hikâyeleri – Gençler İçin

Kronik

1- Bir Avuç Saçma

2- Bir İçim Su

3- İlk Adım

4- Makyajlı Kadın

5- Tanrı'ya Şikâyet

6- Üç Nesil Üç Hayat

7- Üç Nesil Üç Hayat – Gençler İçin

Mizah

1- Ago Paşa'nın Hatıratı

2- Ay Peşinde

3- Deli

4- Guguklu Saat

5- Kirpinin Dedikleri

6- Sakın Aldanma, İnanma, Kanma

7- Tanıdıklarım

Roman

1- Anahtar

2- Ayın Ondördü

3- Bu Bizim Hayatımız

4- Bugünün Saraylısı

5- Çete

6- Dişi Örümcek

7- Dört Yapraklı Yonca

8- Ekmek Elden Su Gölden

9- İki Cisimli Kadın

10- 2000 Yılın Sevgilisi

11- İstanbul'un Bir Yüzü

12- Kadınlar Tekkesi

13- Karlı Dağdaki Ateş

14- Nilgün

15- Sonuncu Kadeh

16- Sürgün

17- Yerini Seven Fidan

18- Yezidin Kızı

19- Yüzen Bahçe

Refik Halid Karay'a Dair Bir İnceleme

Refik Halid Karay – Ankara

Hazırlayan: Ali Birinci



Refik Halid Karay

Üç Nesil Üç Hayat

"Cadıbostanı, yani şimdiki Caddebostanı... O tarihte, haftada bir kere İstanbul'dan kalkan, yandan çarklı, bir ufacık vapur, muayyen yerlere uğraya uğraya İzmit'e kadar gider. Fakat uğradığı yerlerde iskele, rıhtım yoktur; açıkta durur, vapura kayıklar yanaşır ve müşterilerle eşya uzak bir yolculukta olduğu gibi zorlukla, bağrışa haykırışa çıkarılır. Cadıbostanı bu duraklardan biridir ve hakikaten bir bostandan başka bir yer değildir. Etraf göz alabildiğine yalnız bağ ve bağlar ortasında tek tük köşkler. Köşkler ya aşı boyalı, yahut kaplamaları siyahlaşmış, boyasızdır. Biricik yol, yine Bağdat Caddesi'dir; ama eski usul, iri iri kaldırım taşlarıyla döşenmiş. Bugünkü çeşmeler yine yerli yerinde: Ayrılık, Selami, Çatal ve Bostancı çeşmeleri ..."

Refik Halid Karay

Refik Halid Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*'ta okuru Abdülaziz, II. Abdülhamit ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki İstanbul'a götürüyor; yemek sofralarından, ramazanlardan, kadın erkek ilişkilerine kadar pek çok sosyal unsuru gözlemleyerek gazeteci kalemiyle anlatırken, yakın tarihin gündelik olaylarını, kültürel dönüşümlerini renkli, mizahi ve son derece keyifli bir üslupla gözler önüne seriyor.

ISBN 978-975-10-2969-0



